

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANSİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE TARIMSAL ÜRETİMİN FİNANSMANI VE GIDA
TEDARİK ZİNCİRİ: SORUNLARIN TESPİTİ VE İSLAM
EKONOMİSİ ÇERÇEVESİNDE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Ömer KESKİN

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Mustafa ÇALIŞIR

HAZİRAN - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE TARIMSAL ÜRETİMİN FİNANSMANI VE
GIDA TEDARİK ZİNCİRİ: SORUNLARIN TESPİTİ VE
İSLAM EKONOMİSİ ÇERÇEVESİNDE ÇÖZÜM
ÖNERİLERİ**

DOKTORA TEZİ

Ömer KESKİN

Enstitü Anabilim Dalı: İslam Ekonomisi ve Finansı

“Bu tez 23/06/2023 tarihinde hibrit olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Mustafa ÇALIŞIR	Başarılı
Prof. Dr. Mahmut BİLEN	Başarılı
Prof. Dr. Soner DUMAN	Başarılı
Doç. Dr. Özgür ÇARK	Başarılı
Doç. Dr. Şerif CANBAY	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☒

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Ömer KESKİN

23/06/2023

ÖNSÖZ

Tez çalışmasını yürüttüğüm zaman zarfında öneri ve yönlendirmeleriyle bana kılavuzluk eden kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa ÇALIŞIR'a, değerlendirmeleriyle çalışmaya katkı sağlayan Prof. Dr. Mahmut BİLEN ve Prof. Dr. Soner DUMAN hocalarıma ve Tarım Kredi Kooperatifleri hususunda üst düzey bilgi birikimi ve tecrübesini bana aktaran sayın Mümtaz BÜYÜKNALÇA'ya teşekkürü borç bilirim.

24 yıllık eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi olarak beni destekleyen aileme, Varlığı ve desteğiyle beni güçlü kılan sevgili eşim Y. Mimar Safiye Nagehan KESKİN'e teşekkür ederim.

Her türlü güçlüğe rağmen üretmekten vazgeçmeyen çiftçilerimize...

Ömer KESKİN

23/06/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ.....	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
GRAFİK LİSTESİ.....	x
ÖZET.....	xi
ABSTRACT	xii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: İSLAM EKONOMİSİNDE SELEM SÖZLEŞMESİ YÖNTEMİ VE MEDİNE PAZARI TECRÜBESİ.....	13
1.1. İslam Ekonomisinde Selem Sözleşmesi Yöntemi.....	13
1.1.1. Selem Sözleşmesi	13
1.1.1.1. Selem Sözleşmesinde Yerine Getirilmesi Gereken Şartlar.....	14
1.1.1.2. Paralel Selem Sözleşmesi.....	17
1.1.1.3. Selem Sözleşmesiyle Faiz Arasındaki Fark	19
1.1.1.4. Selem Sözleşmesiyle Finansmanın Ekonomik Rolü	22
1.1.1.5. Selem Sözleşmesiyle Tarımsal Üretimin Finansmanı	23
1.1.1.6. Selem Sözleşmesiyle Tarımsal Üretimin Finansmanının Riskleri	26
1.1.1.7. Selem Sözleşmesiyle Tarımsal Üretimin Finansmanının Dünyadaki Uygulama Örnekleri.....	27
1.1.1.8. Selem Sözleşmesinin Türkiye’deki Hukuki Niteliği	30
1.2. İslam Ekonomisinde Medine Pazarı Tecrübesi	32
1.2.1. Medine Pazarının Kuruluşu ve Pazara Hâkim Olan Temel Prensipler.....	33
1.2.2. Medine Pazarının Denetimi.....	36
BÖLÜM 2: TARIMSAL FİNANSMAN FAALİYETLERİ VE YAŞ MEYVE-SEBZE TEDARİK ZİNCİRİ.....	38
2.1. Türkiye’de Tarımsal Finansman Faaliyetleri.....	38
2.1.1. Türkiye’de Tarımsal Üretimin Finansmanına Yönelik Devlet Ödemeleri	41
2.1.2. Türkiye’de Tarımsal Üretimin Finansmanına Yönelik Ticari Banka Kredileri	44

2.1.3. Türkiye’de Tarımsal Üretimin Finansmanına Yönelik Tarımsal Kooperatif Kredileri.....	47
2.1.4. Türkiye’de Tarımsal Üretimin Finansmanının Mevcut Niteliği	50
2.2. Türkiye’de Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zinciri	54
2.2.1. Türkiye’de Yaş Meyve-Sebze Ticaretine İlişkin Hukuki Düzenlemeler ve Komisyonculuk Faaliyetinin Genel Özellikleri	61
2.2.2. Türkiye’de Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirinin Mevcut Niteliği	63
BÖLÜM 3: TARIMSAL KREDİLERİN VE YAŞ MEYVE-SEBZE TEDARİK ZİNCİRİNİN MEVCUT NİTELİĞİNE İLİŞKİN SORUNLAR	67
3.1. Türkiye’de Tarımsal Kredilerin Mevcut Niteliğine İlişkin Sorunun Tespiti.....	67
3.1.1. Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Arasındaki İlişki.....	67
3.1.1.1. Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Arasındaki İlişki.....	77
3.2. Türkiye’de Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirinin Mevcut Niteliğine İlişkin Sorunların Tespiti	87
3.2.1. Yaş Meyve-Sebze Sektöründeki Rekabete ve Komisyonculuk Faaliyetine İlişkin Sorunların Tespiti	98
BÖLÜM 4: SORUNLARIN İSLAM EKONOMİSİ ÇERÇEVESİNDE ÇÖZÜMLERİNE YÖNELİK ÖNERİLER	102
4.1. Model Önerisi	102
4.1.1. Literatürde Geliştirilmiş Model Önerilerinin Değerlendirilmesi	102
4.1.2. Yeni Geliştirilen Model Önerisinin Değerlendirilmesi.....	105
4.1.2.1. Modelin Teorik Desteği	107
4.1.2.2. Modelin İşleyiş Süreci	108
4.1.2.3. Modelin Risk Yönetimi.....	113
4.1.2.4. Modelin Önemli Yönleri.....	115
4.2. Politika Önerileri.....	116
4.2.1. Politika Önerilerinin Geliştirilmesi.....	116
4.2.2. Politika Önerilerinin Uygulanabilirlik Barometreleri.....	125
BÖLÜM 5: ÖNERİLERİN UYGULANABİLİRLİĞİ	127
5.1. Veri Toplama Tekniği	127
5.2. Örneklem	128
5.3. Veri Analizi	131

5.4. Bulgular	131
5.4.1. Çiftçilerin Değerlendirmelerine İlişkin Bulgular	131
5.4.1.1. Silajlık Mısır Üretim Süreci	132
5.4.1.2. Dış Finansman Kaynakları	137
5.4.1.3. Model Uygulaması.....	140
5.4.2. TKK Yetkililerinin Değerlendirmelerine İlişkin Bulgular.....	143
5.4.2.1. Modelin Uygulanabilirlik Durumu	144
5.4.2.2. Politikaların Uygulanabilirlik Durumları.....	155
5.4.3. Akademisyenlerin Değerlendirmelerine İlişkin Bulgular	162
5.4.3.1. Politikaların Uygulanabilirlik Durumları.....	163
SONUÇ.....	176
KAYNAKÇA.....	179
EK.....	193
ÖZGEÇMİŞ	198

KISALTMALAR

AAOIFI	: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu)
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey-Fuller (Artırılmış Dickey-Fuller)
AIC	: Akaike Information Criterion (Akaike Bilgi Kriteri)
akt.	: Aktaran
AOI	: Agriculture Orientation Index (Tarım Oryantasyon Endeksi)
A.Ş.	: Anonim Şirketi
ARDL	: Autoregressive Distributed Lag (Oto regresif Dağıtılmış Gecikme)
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
bkz.	: Bakınız
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
FAO	: Food and Agriculture Organization of the United Nations (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
GVK	: Gelir Vergisi Kanunu
HKS	: Hal Kayıt Sistemi
Hız.	: Hazreti
KDV	: Katma Değer Vergisi
kg	: Kilogram
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
log	: Logaritma
m.	: Madde
TBK	: Türk Borçlar Kanunu
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TKDK	: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TKK	: Tarım Kredi Kooperatifleri
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi

TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TL	: Türk Lirası
TSK	: Tarım Satış Kooperatifleri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
TZOB	: Türkiye Ziraat Odaları Birliği
VAR	: Vector Autoregressive (Vektör Otoregresif)
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
VUK	: Vergi Usul Kanunu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Literatür Özeti.....	6
Tablo 2: Selem Sözleşmesiyle Tarımsal Üretimin Finansmanının Riskleri ve Risk Yönetimi	26
Tablo 3: Sudan'daki İslami Bankalar Tarafından Kullanılan Finansman Yöntemleri (%)	28
Tablo 4: Pakistan'daki İslami Bankalar Tarafından Kullanılan Finansman Yöntemleri (%).....	29
Tablo 5: Dünya Geneline Devlet Harcamalarına ve Krediye Dair AOI	39
Tablo 6: Seçilmiş Ülkelerde Krediye Dair AOI	40
Tablo 7: Merkezi Yönetim Bütçesinden Tarımsal Üretimin Finansmanına Yönelik Yapılan Harcamalar (TL)	42
Tablo 8: Türkiye'deki Tarım İşletmelerinin Ekonomik Büyüklükleri.....	43
Tablo 9: Ticari Bankalar Tarafından Çiftçilere Kullandırılan Nakdi Krediler ve Bu Kredilerin Toplam Nakdi Krediler İçindeki Payı	46
Tablo 10: Çiftçilere Kullandırılan Nakdi Kredilerin Faaliyet Alanları Farklı Ticari Bankalar Arasındaki Dağılımı ve Bu Kredilerin Toplam Nakdi Krediler İçindeki Payı	47
Tablo 11: TKK Tarafından Çiftçi Ortaklara Kullandırılan Ayni ve Nakdi Krediler	49
Tablo 12: Türkiye Geneline Çiftçilerin Ticari Bankalardan Tarımsal Kredi Kullanamama Nedenleri	53
Tablo 13: Türkiye Geneline Çiftçilerin Satış Yapma Kanalları	56
Tablo 14: HKS Bildirimci ve Bildirim İstatistikleri	59
Tablo 15: Yaş Meyve-Sebze Ticaretine İlişkin Hukuki Düzenlemelerin Tarihsel Gelişimi	62
Tablo 16: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış ADF Birim Kök Testinin Sonuçları.....	69
Tablo 17: Birinci Farkı Alınan Faiz Oranı Değişkeni Üzerinde Yapılmış ADF Birim Kök Testinin Sonuçları	70
Tablo 18: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış ARDL Sınır Testinin Sonuçları	71
Tablo 19: ARDL (6, 5) Modelinin Parametre Tahmin ve Tanısal Test Sonuçları	72

Tablo 20: ARDL (6, 5) Modelinin Uzun Dönem Katsayılarının Tahmin Sonuçları	73
Tablo 21: ARDL (6, 5) Modelinin Hata Düzeltme Katsayısının Tahmin Sonuçları	74
Tablo 22: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 6) Modelinin Tanısal Test Sonuçları	75
Tablo 23: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 6) Modelinin Varyans Ayırıştırması Sonuçları	76
Tablo 24: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış Granger Nedensellik Testinin Sonuçları	76
Tablo 25: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış ADF Birim Kök Testinin Sonuçları	79
Tablo 26: Birinci Farkı Alınan Faiz Oranı Değişkeni Üzerinde Yapılmış ADF Birim Kök Testinin Sonuçları	80
Tablo 27: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış ARDL Sınır Testinin Sonuçları	81
Tablo 28: ARDL (7, 9) Modelinin Parametre Tahmin ve Tanısal Test Sonuçları	82
Tablo 29: ARDL (7, 9) Modelinin Uzun Dönem Katsayılarının Tahmin Sonuçları	83
Tablo 30: ARDL (7, 9) Modelinin Hata Düzeltme Katsayısının Tahmin Sonuçları	84
Tablo 31: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 7) Modelinin Tanısal Test Sonuçları	85
Tablo 32: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 7) Modelinin Varyans Ayırıştırması Sonuçları	86
Tablo 33: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış Granger Nedensellik Testinin Sonuçları	86
Tablo 34: Domates Satışı Sonucunda Çiftçinin Eline Geçen Tutar (TL)	89
Tablo 35: Domates Satışı Sonucunda Tüccarın ve 1. Komisyoncunun Elllerine Geçen Tutarlar (TL)	90
Tablo 36: Domates Satışı Sonucunda Nakliyecinin, Sevkiyatçının ve 2. Komisyoncunun Ellerine Geçen Tutarlar (TL)	92
Tablo 37: Domates Satışı Sonucunda Süpermarketin Eline Geçen Tutar (TL)	93
Tablo 38: Domates Ticareti Sonucunda Yaratılan Toplam Parasal Değerin Genel Görünümü (TL)	94
Tablo 39: Üretici-Hal-Pazar-Market Fiyat Farkı Raporu	96

Tablo 40: Türkiye'de Yaş Meyve-Sebze Ürünlerinde Kayıp Aşamaları ve Oranları	97
Tablo 41: Türkiye’de Seçilmiş Yaş Meyve-Sebze Ürünlerinde Kayıp Oranları.....	97
Tablo 42: Akademik Çalışmalarda Yaş Meyve-Sebze Sektöründeki Rekabete ve Komisyonculuk Faaliyetine İlişkin Öne Çıkarılan Sorunlar	98
Tablo 43: Politika Önerileri.....	118
Tablo 44: Öneri Uygulanabilirlik Barometreleri	125
Tablo 45: Katılımcıların Demografik ve Sosyo-Ekonomik Profilleri	129
Tablo 46: Eylemlere İlişkin Hemfikir Olunan ve Olunmayan Hususlar.....	166

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Selem Sözleşmesi	14
Şekil 2: Üreticilerin Doğrudan Nihai Tüketicilere Satış Yapma Kanalları	55
Şekil 3: Türkiye'de Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zinciri	64
Şekil 4: Çiftçinin Hasat Ettiği Domatesin Nihai Tüketicie Ulaştırılma Süreci.....	88
Şekil 5: Selem Sözleşmeleri Yapılmadan Önceki Süreç	111
Şekil 6: Selem Sözleşmelerinin Yapılması ve Sözleşmeler Yapıldıktan Sonraki Süreç	113
Şekil 7: Kod Matris Tarayıcısı (Çiftçiler).....	132
Şekil 8: Yaratıcı Kodlama (Üretim Aşamaları)	132
Şekil 9: Kod Matris Tarayıcısı (Temel Sorunlara Çözümler).....	136
Şekil 10: Kod Matris Tarayıcısı (TKK Yetkilileri).....	144
Şekil 11: Kod Matris Tarayıcısı (TKK Tarafından Yapılması Gerekenler)	151
Şekil 12: Kod Matris Tarayıcısı (Politika Yapıcıları Tarafından Yapılması Gerekenler)	153
Şekil 13: Kod Matris Tarayıcısı (Politika Yapıcıları Tarafından Yapılması Gerekenler)	161
Şekil 14: Kod Matris Tarayıcısı (Uzmanlık Alanları Farklı Akademisyenler).....	163
Şekil 15: Kod Matris Tarayıcısı (Politika Yapıcıları Tarafından Yapılması Gerekenler)	173

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'nin İhtisas Kredileri Adı Altında Çiftçilere Kullandırdığı Nakdi Kredilerin Bankanın Toplam Nakdi Kredileri İçindeki Payı	45
Grafik 2: Bankalarca Açılan Ticari Kredilere Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları	51
Grafik 3: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenlerine Ait Veri Değerlerinin Yıllar İtibarıyla İzlediği Seyir	68
Grafik 4: ARDL (6, 5) Modelinin Cusum ve Cusum Kare Testleri.....	73
Grafik 5: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 6) Modelinin Karakteristik Köklerinin Birim Çember İçindeki Yeri	75
Grafik 6: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenlerine Ait Veri Değerlerinin Yıllar İtibarıyla İzlediği Seyir	78
Grafik 7: ARDL (7, 9) Modelinin Cusum ve Cusum Kare Testleri.....	83
Grafik 8: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 7) Modelinin Karakteristik Köklerinin Birim Çember İçindeki Yeri	85
Grafik 9: Domates Ticareti Sonucunda Yaratılan Toplam Parasal Değerin Dağılımı (%)	95
Grafik 10: Alt Kodların İstatistiği (Üretimi Etkileyen Temel Sorunlar)	133
Grafik 11: Alt Kodların İstatistiği (Temel Sorunların Üretkenliğe Etki Dereceleri) ..	135
Grafik 12: Alt Kodların İstatistiği (Destekleme Ödemelerinin Memnuniyetsizlik Oluşturan Yönleri)	137
Grafik 13: Alt Kodların İstatistiği (Kredi Kullanılan Kaynaklar).....	139
Grafik 14: Alt Kodların İstatistiği (Kredi Kullanımının Gerekçeleri).....	140

ÖZET	
Başlık: Türkiye’de Tarımsal Üretimin Finansmanı ve Gıda Tedarik Zinciri: Sorunların Tespiti ve İslam Ekonomisi Çerçevesinde Çözüm Önerileri	
Yazar: Ömer KESKİN	
Danışman: Prof. Dr. Mustafa ÇALIŞIR	
Kabul Tarihi: 23/06/2023	Sayfa Sayısı: xii (ön kısım) + 198 (ana kısım)
En önemli tarımsal finansman araçlarından biri olan tarımsal kredilerin içerdiği faiz oranları son yıllarda çok sık tekrarlanan borç yapılandırmaları nedeniyle, gıda tedarik sisteminin en dinamik zincirlerinden biri olan yaş meyve-sebze tedarik zincirinin yapısı ise özellikle tanzim satış noktalarının kurulduğu günden bugüne devam eden fiyat yükselişleri nedeniyle tarım sektöründe en çok tartışılan konular arasında yer edinmiştir. İslam ekonomisinin teorisinde ve tarihsel tecrübesinde faiz yasağından sonra çiftçilerin sermaye ihtiyaçlarının faizsiz bir şekilde nasıl karşılandığını göstermesi itibarıyla selem sözleşmesi yöntemi, Medine’ye hicretten sonra çiftçilere ait ürünlerin tedarik zincirinin nasıl işlediğini göstermesi itibarıyla da Medine Pazarı tecrübesi günümüz şartlarında oldukça dikkat çekicidir. Karma yöntem yaklaşımının benimsendiği bu çalışma, Türkiye’de hem tarımsal kredilerin yüksek faizli niteliğine hem yaş meyve-sebze tedarik zincirinin uzun ve karmaşık yapılı niteliğine ilişkin sorunları tespit etmeyi ve bunların İslam ekonomisi çerçevesinde çözümlerine yönelik uygulanabilir nitelikte model ve politika önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak konunun teorik çerçevesi, güncel verilere de yer verilmeye çalışılarak açıklanmıştır. Daha sonra bazı analizler (zaman serisi analizi, örnek sayısal alıştırma ve içerik analizi) yapılarak söz konusu sorunların neler olduğu tespit edilmiştir. Son olarak tespit edilen tüm sorunların çözümlerine yönelik özgün öneriler geliştirilmiş ve bunların uygulanabilirliklerini analiz etmek için tarım sektöründeki bazı paydaşlarla (çiftçiler, TKK yetkilileri ve uzmanlık alanları farklı akademisyenler) değerlendirmelerini (veriler) toplamak üzere mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatlarla toplanan veriler, MAXQDA 2020 programında tematik analize tabi tutulmuştur. Analizin bulgularına göre çiftçiler, geliştirilen model önerisinden aktif olarak yararlanmaya isteklidirler. TKK yetkilileri, model önerisinin teknik olarak ve politika önerilerinin genel olarak uygulanabilir olduğu kanaatindedirler. Akademisyenler, politika önerilerini kısmen uygulanabilir görmektedirler.	
Anahtar Kelimeler: Tarımsal Krediler, Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zinciri, Tarımsal Kooperatifler, İslam Ekonomisi	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Financing Agricultural Production and Food Supply Chain in Türkiye: Identifying Problems and Suggesting Solutions within the Framework of Islamic Economics	
Author of Thesis: Ömer KESKİN	
Supervisor: Prof. Dr. Mustafa ÇALIŞIR	
Accepted Date: 23/06/2023	Number of Pages: xii (pre text) + 198 (main body)
The interest rates of agricultural loans, one of the most important agricultural financing instruments, have become one of the most debated issues in the agricultural sector due to the debt restructurings that have been repeated very frequently in recent years, and the structure of the fresh fruit and vegetable supply chain, one of the most dynamic chains of the food supply system, has become one of the most discussed issues in the agricultural sector, especially due to the price increases that have continued since the establishment of sales points. In the theory and historical experience of Islamic economics, the selem contract method, which shows how the capital needs of farmers were met in an interest-free manner after the prohibition of interest, and the experience of the Medina Market, which shows how the supply chain of farmers' products functioned after the migration to Medina, are quite remarkable in today's conditions. This study, which adopts a mixed method approach, aims to identify the problems related to both the high-interest nature of agricultural loans and the long and complex nature of the fresh fruit and vegetable supply chain in Türkiye and to develop applicable models and policy recommendations for their solutions within the framework of Islamic economics. In this direction, firstly, the theoretical framework of the subject was explained by trying to include current data. Then, some analyses (time series analysis, sample numerical exercises, and content analysis) were conducted to identify the problems in question. Finally, specific recommendations were developed to solve all the problems identified, and interviews were conducted with some stakeholders in the agricultural sector (farmers, Agricultural Credit Cooperatives officials, and academics with different areas of expertise) to collect their evaluations (data) to analyze their applicability. The data collected through interviews were subjected to thematic analysis in MAXQDA 2020 software. According to the findings of the analysis, farmers are willing to actively benefit from the model proposal. Agricultural Credit Cooperatives officials believe that the model proposal is technically viable, and the policy recommendations are generally applicable. Academics consider the policy recommendations partially applicable.	
Keywords: Agricultural Credit, Fresh Fruit and Vegetable Supply Chain, Agricultural Cooperatives, Islamic Economics	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Tarım sektöründe faaliyet gösteren çiftçilerin işletme sermayeleri genel olarak yetersizdir. Bu durum, sektördeki “üretkenlik” seviyesini doğrudan artıran önemli girdilerin satın alınabilmesini güçleştirmektedir. Dolayısıyla çiftçilere devlet, ticari bankalar ve tarımsal kooperatifler¹ tarafından işletme sermayesi desteği sağlanması gerekmektedir.

Günümüzde sosyal yardım niteliği taşıyan devlet ödemeleri ve borç niteliği taşıyan tarımsal krediler, çiftçilerin işletme sermayesi yetersizliklerini giderici etkiye sahip iki temel kaynaktır. Devlet ödemelerinden ve tarımsal kredilerden etkili sonuçlar alabilmek, ödemelerin tarımsal üretime başlanmadan önce yapılmasına, kredilerin ise düşük oranda faizle kullandırılmasına bağlıdır. Çünkü çiftçilerin özellikle ekim-dikim ve bakım gibi yoğun girdi tüketimi gerektiren zaman dilimlerinde işletme sermayesine duydukları ihtiyaç çok artmakta ve üretim sonucunda elde ettikleri gelir düşük seviyelerde kalmaktadır.

Ancak günümüzde devlet ödemeleri, büyük miktarlara ulaşmış olsa da çiftçilerin gelecekteki girdi harcamalarını planlayabilmelerini sağlayacak şekilde bir yıl önceden açıklanmamakta ve geç yapılmaktadır. Tarımsal krediler ise vadeleri esnek ayarlansa da tarımsal üretim doğal şartlara büyük bağlılık gösterdiği ve enflasyon giderek yükselen bir seyir izlediği için yüksek oranda faizle kullandırılmaktadır. Söz konusu durumlar, işletme sermayeleri yetersiz ve üretim gelirleri düşük çiftçilerin bu iki kaynaktan yararlanıp tarım sektöründeki üretkenlik seviyesini artırabilmelerinin önünde ciddi engel oluşturmaktadır.

Ayrıca tarımsal kredileri kullanabilmek, karşılığında çok sayıda teminat gösterilmesini ve uzun formalitelerin yerine getirilmesini gerektirmektedir. Gereklilikleri yerine getirmekte güçlük çeken çiftçilere yeterli miktarda veya hiç tarımsal kredi verilmemektedir.

Bu bağlamda, mevcut haliyle tarımsal kredilerin işletme sermayesine ihtiyaç duyan her çiftçi tarafından kullanılmaya elverişli olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla çiftçilerin

¹ Oluşumları itibarıyla tarımsal kooperatifler, çiftçilerin güç birliği yapmak için bir araya geldikleri organizasyonlardır.

işletme sermayesi ihtiyaçlarının karşılanması noktasında temel kaynak niteliği taşıyabilecek potansiyele sahip “alternatif finansman yöntemleri” üzerinde düşünülmelidir.

Yaş meyve-sebze ürünleri, bir ülke nüfusunun ihtiyaç duyduğu bitkisel karbonhidrat, protein ve vitamin gibi temel besin maddeleri içermesi nedeniyle önem arz etmektedir. Nüfusun yaşamı üzerinde doğrudan etkiye sahip olan bu ürünlerin dayanıklılık sürelerinin kısalığı ve ticari hayatta spekülasyonlara açıklığı, politika yapıcılarını ideal bir tedarik zinciri işleyişine nasıl ulaşılacağı konusunda kapsamlı düşünme mecburiyetinde bırakmaktadır. Bu noktada politikalar geliştirilirken referans alınabilecek başarılı ülke uygulamalarına ve konu ile ilgili yapılmış akademik araştırma sonuçlarına bakıldığında “çok kısa, şeffaf ve izlenebilir” nitelik taşıyan yaş meyve-sebze tedarik zincirlerinin ideal bir işleyiş gösterdiği dikkat çekmektedir (Galli ve Brunori, 2013; Aysoy, Kirli ve Tumen, 2015; Euractiv, 2018).

Türkiye’deki yaş meyve-sebze tedarik zinciri, elverişsiz konuma ve altyapıya sahip 175 tane toptancı halini ve çok sayıda aracılığı² barındırmaktadır. Bu durum, yaş meyve-sebze ürünlerinin lojistik süreçlerinde bir yandan fiyat spekülasyonu yapma ve aşırı kazanç elde etme şeklindeki adaletsiz girişimleri sergilemenin kolaylaşmasına diğer yandan gereksiz taşıma ve paketlenme şeklindeki katma değer yaratmayan faaliyetlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Yani zincir, niceliksel fazlalığın etkisiyle uzarken şeffaflıktan ve izlenebilirlikten uzaklaşmaktadır.

Yaş meyve-sebze tedarik zinciri ile ilgili söz konusu durumlar, yaş meyve-sebze ürünlerinde hem sağlıklı fiyat oluşumunu güçleştirmekte hem miktarsal ve niteliksel olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla ürünlerde üretim sonrası sürecin başından sonuna kadar etkinliğini artırmak kritik öneme sahiptir. Bunun artırılması, çok kısa, şeffaf ve izlenebilir nitelik taşıyan özel bir tedarik zinciri mekanizmasının geliştirilip kullanılmasıyla mümkün olabilir.

Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK), 1.615 Birim Kooperatifin üst kuruluşu olan 17 Bölge Birliği ve Bölge Birliklerinin üst kuruluşu olan Merkez Birliği şeklinde yapılanmış, özel

² Bu araçlar arasında hal dışı tüccarlar, kabzımallar (komisyoncular) ve hal içi tüccarlar, sevkiyatçılar ve perakendeciler (manavcılar, pazarcılar ve süpermarketler) bulunmaktadır.

hukuk tüzel kişiliğine³ sahip, değişir ortaklı ve değişir sermayeli bir tarımsal kooperatif organizasyonudur. Kuruluş temeli 1863 yılına kadar dayanan TKK, Türkiye genelinde 1.615 birim kooperatifiyle ve 204 hizmet bürosuyla yaklaşık 37.000 yerleşim yerinde 800.000 çiftçi ortağa hizmet vermektedir. TKK'nın gübre, yem, zirai mücadele ilacı, lojistik, sigorta, seracılık, hayvancılık, tohumculuk ve perakendecilik gibi sektörlerde faaliyet gösteren toplam 19 şirketi (bağlı ortaklık) ve 12.322 personeli vardır (TKK, 2022).

TKK'nın temel işlevleri, tarımsal krediler kullandırmak, tarım sektöründe katma değer yaratıcı yatırımlar yapmak ve tarımsal ürünleri pazarlamaktır. Bu işlevler doğrultusunda TKK, tarımsal finansman ve ticaret faaliyetlerinde bulunmaktadır. Finansman faaliyetleri kapsamında çiftçi ortaklara ayni (mal olarak) ve nakdi krediler kullandırılmaktadır. Ayni krediler tarımsal üretimde ihtiyaç duyulan girdileri, nakdi krediler ise girdiler dışındaki ihtiyaçları karşılama amacını taşımaktadır. Ticaret faaliyetleri kapsamında çiftçilerden belli bir program dahilinde işlenmemiş tarımsal ürünler satın alınmakta ve bu ürünlerin bir kısmı işlenmeden, geriye kalan kısmı ise fabrikalarda işlenerek katma değerli ürünler haline getirildikten sonra ulusal (özellikle TKK'nın Türkiye genelinde bulunan 1.400'den fazla marketinde) ve uluslararası pazarlarda satılmaktadır.

Günümüzde TKK, işletme sermayesi desteğine ihtiyaç duyan çiftçi ortaklara düşük oranda faizle yeterince tarımsal kredi kullandır(a)mamakta ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinde aktif rol oyna(ya)mamaktadır. Bu durumda çiftçi ortakların tarım sektöründeki üretkenlik seviyesine olumlu katkı sağlayabilmeleri güç olmakta ve yaş meyve-sebze ürünlerinin nihai tüketicilere yansıyan fiyatlarında zaman zaman büyük yükselişler oluşmaktadır. Dolayısıyla TKK'nın bir yandan varlık nedeni çiftçilere diğer yandan ulusal pazarlarda hitap ettiği nihai tüketicilere kendisinden bekledikleri hizmeti en iyi şekilde verebilmesi için temel işlevlerinin çok daha etkin bir duruma getirilmesine ihtiyaç vardır⁴.

³ Bu tüzel kişilik, özel hukuk alanında yapılan bir hukuki işlem sonucunda kurulmaktadır.

⁴ Günümüzde kamuoyu tarafından faaliyetleri sık sık eleştirilse de çiftçi ortakların tamamının işletme sermayesi yetersizliklerinin giderilmesinde ve yaş meyve-sebze tedarik zincirindeki araçların ticari etkinliklerinin elimine edilmesinde TKK'ya önemli görevler düşmektedir. Çünkü TKK, tarımsal finansman ve ticaret faaliyetlerinin birlikte yürütülebilmesi için gerekli organizasyon yapısına sahip durumdadır. Ayrıca TKK'nın mevcut organizasyon yapısı, diğer tarımsal kooperatiflerde olduğu gibi sadece belli bir bölgeyi değil, Türkiye'yi kapsayıcı niteliktedir.

İslam ekonomisinde finansal ve ticari faaliyetlerde bulunma özgürlüğü, haksız kazançlara ve adaletsiz uygulamalara neden olmaması için bazı yasaklarla sınırlandırılmaktadır. Örneğin, borç muamelelerinin faiz içermesi yasaklanmıştır (Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/275). Sermayeye ihtiyaç duyanların ihtiyaçlarının tamamen faizsiz bir şekilde karşılanabildiği selem, karz ve sukuk gibi finansman yöntemleri bulunmaktadır. Oysa günümüzde çiftçilere kullandırılan tarımsal krediler, niteliği itibarıyla yüksek oranda faiz içermektedir. Bu durum, kredi kaynaklarına borçlanan düşük gelire sahip çiftçilerin gelir-gider dengesini sağlayabilmelerini güçleştirmektedir.

İslam ekonomisinde şehirlilerin köylüler adına ürünler satmaları yasaklanmıştır (Sahih-i Buhârî, Büyû'/64, 68, 69, 70, 71). Şehirde ticaret yapmak isteyen köylüler, ürünlerini getirip istedikleri yerlerde ve fiyatlarda⁵ bizzat satabilme hakkına sahiptirler. Oysa günümüzde belediyelerin sınırları içinde bulunan toptancı halleri nedeniyle bu hak kullanılamamaktadır. Çünkü yaş meyve-sebze ürünlerinin toptan alışı ve satışı, bazı istisnalar dışında kanunen sadece toptancı halleri içinde yapılmaktadır⁶. Yani çiftçiler, ürünlerini getirip toptancı halleri dışında bizzat satmak istediklerinde belediyelerin ciddi engelleriyle karşılaşmaktadırlar. Bu durum, çiftçileri kabzımallara⁷ bağımlı kılmaktadır.

İslam ekonomisinde haksız kazanç elde etmek yasaklanmıştır (Kur'an-ı Kerim, Nisâ 4/29). Bir kazancı hak edebilmek, karşılığında emek sarf etmeyi veya ortaya sermaye koyup riske girmeyi gerektirmektedir. Oysa günümüzde kabzımallar, bu karşılıklardan hiçbirisini vermeden kazanç elde edebilmektedirler. Şöyle ki, kabzımallar, yaş meyve-sebze ürünlerini satın almadan, katma değerlerini artırıcı işlem yapmadan, başka yerlere nakletmeden ve dükkanlarına yerleştirmeden (özetle el sürmeden) olduğu gibi satmak ve bu ürünlerin satış bedelleri üzerinden belli bir oranda komisyon almak suretiyle emek sarf etmeksizin ve ortaya sermaye koyup riske girmeksizin (hem kendileri hem sermayeleri iş görmeden) çiftçilerin kazançlarına ortak olarak elde ettikleri kazançları azaltmaktadırlar⁸.

⁵ Ürünlerin fiyatlarını oluşturacak amil, arz-talep miktarı ve rekabet şartlarıdır.

⁶ Bu durumun bir istinası, toptancı hallerine bildirilmesi şartıyla toptancı halleri dışında yaş meyve-sebze ürünlerinin toptan alışının ve satışının yapılabilmesidir.

⁷ Kabzımallar, yaş meyve-sebze ürünlerinin toptan satışını kendi adlarına ve başkalarının (çiftçilerin ve tüccarların) hesaplarına %8 oranında komisyon almak şartıyla gerçekleştiren toptancı hallerindeki meslek mensuplarıdır.

⁸ İslam ekonomisine göre aracılıktan kazanç elde edebilmek için yapılacak işin bir değeri ve faydası olmalıdır. Bu kapsamda yaş meyve-sebze ürünlerini isimleri değişecek şekilde değişikliklere uğratan, onların vasıflarını değiştiren ve/veya yer ve zaman faydalarını artıran her aracının yaptığı işin bir değeri ve faydası vardır.

İslam ekonomisinde gıda ürünlerini israf etmek yasaklanmıştır (Kur'an-ı Kerim, A'râf 7/31). Gıda israfının önüne geçebilmek için yapılması gerekenlerden biri, tüketiminden önce özellikle çabuk bozulabilir nitelikteki ürünlerin dağıtımına hız kazandırmaktır. Oysa günümüzde yaş meyve-sebze tedarik zincirinin uzun ve karmaşık yapısı, üretilen yaş meyve-sebze ürünlerinin dağıtım süreci boyunca büyük oranlarda fireler (kayıplar) vermesine neden olmaktadır.

Yukarıda yapılan özet açıklamalardan hareketle bu çalışmanın konusu, Türkiye'de tarımsal kredilerin ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin sorunları tespit etmek ve bunların İslam ekonomisi çerçevesinde çözümlerine yönelik "uygulanabilir" nitelikte model ve politika önerileri geliştirmek olarak kararlaştırılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın birinci amacı, İslam ekonomisinin teorisinde ve tarihsel tecrübesinde çiftçilerin sermaye ihtiyaçlarının nasıl karşılandığını ve onlara ait ürünlerin tedarik zincirinin nasıl işlediğini ele almak suretiyle bu iki konudaki teoriğini ve pratiğini kısa ve öz bir şekilde ortaya koymaktır.

Çalışmanın ikinci amacı, Türkiye'de tarımsal finansman faaliyetlerinin yürütülüşünü ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin işleyişini incelemektir.

İkinci amacın uzantısı mahiyetinde olmak üzere Türkiye'de tarımsal kredilerin ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin sorunları tespit etmek ve bunların İslam ekonomisi çerçevesinde çözümlerine yönelik öneriler geliştirmek çalışmanın üçüncü amacıdır.

Çalışmanın Önemi

Günümüze kadar yerli ve yabancı literatürde tarımsal üretimin finansmanı ve gıda tedarik zinciri ile ilgili çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmaların arasından seçilenlere Türkiye'de ve yabancı ülkelerde yapılmış çalışmalar şeklinde literatür özeti olarak Tablo 1'de yer verilmektedir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar(lar)	Yıl	Çalışmanın Alanı	Çalışmanın Konusu	Çalışmanın Bulguları
Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar				
Semerci	2021	Türkiye’deki tarım işletmeleri	Tarım işletmelerinin tarımsal kredi kullanımlarının analizi.	Tarım işletmelerinin tarımsal kredilerini en çok tercih ettikleri kredi kaynağının düşük faiz uyguladığı için Türkiye Cumhuriyeti (T.C.) Ziraat Bankası Anonim Şirketi (A.Ş.) olduğu ve işletmelerin büyüklükleri arttıkça tarımsal kredilere daha fazla ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmıştır.
Koç vd.	2019	Türkiye’deki tarımsal katma değer	Tarımsal kredilerin tarımsal katma değere etkisi.	Belli bir ilde kullanılan tarımsal kredilerdeki %1’lik yükselişin hektar başına tarımsal katma değeri %0,17 oranında yükselttiği sonucuna ulaşılmıştır.
Köksal	2019	Samsun ilindeki tarım işletmeleri	Tarım işletmelerinin tarımsal kredi kullanımlarının analizi.	Faiz oranlarında oluşan yükselişlerin tarım işletmelerinin tarımsal kredi taleplerini ve brüt karlarını olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Özvardar	2019	Tekirdağ ilindeki çiftçiler	Çiftçilerin borçlandıkları kredi kaynaklarının tespiti.	Tarımsal kredileri en çok kullanılan kredi kaynağının T.C. Ziraat Bankası A.Ş. olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun temel nedeninin T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin faiz oranlarındaki uygunluk olduğu vurgulanmıştır.
Durmaz ve Taş	2018	Ege Bölgesi’ndeki tarımsal üretim	Kamusal, özel ve yabancı sermayeli ticari bankaların kullandıkları tarımsal kredilerin bölgedeki tarımsal üretime etkisi.	Tarımsal kredilerin bölgedeki tarımsal üretimi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca artıştaki en yüksek payın kamusal sermayeli ticari bankalara, en düşük payın ise yabancı sermayeli ticari bankalara ait olduğu vurgulanmıştır.

Songül	2017	Yaş meyve-sebze tedarik zinciri	Tedarik zincirinde sağlıklı fiyat oluşumu için yapılması gerekenlerin tespiti.	Zincirde uygulanan vergilendirme işlemlerinin tarımsal kooperatifleri teşvik edecek şekilde düzenlenmesi ve lojistik süreçlerin fire oranlarını düşürecek şekilde iyileştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.
Aysoy, Kirli ve Tumen	2015	Yaş meyve-sebze fiyatları	Yaş meyve-sebze tedarik zincirinde yürütülen ticari faaliyetlerin düzenlenmesine dair 5957 sayılı kanunun yaş meyve-sebze fiyatlarına etkisi.	İlgili kanunun toptan fiyatları yaklaşık %20 oranında düşürdüğü ancak perakende fiyatlara etki etmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun olası nedeninin toptan ve perakende piyasasındaki aktörlerin fiyat belirleme güçlerindeki fark olduğu vurgulanmıştır.
Orman vd.	2010	İşlenmemiş gıda ürünleri	İşlenmemiş gıda ürünlerinde fiyatların yükselmesine neden olan yapısal faktörlerin analizi.	İşlenmemiş gıda tedarik zincirindeki araçların ticari etkinliklerinin ve denetim eksikliklerinin işlenmemiş gıda ürünlerinde fiyatların yükselmesine neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yabancı Ülkelerde Yapılmış Çalışmalar				
Mamatzakakis ve Staikouras	2020	Avrupa Birliği'ndeki (AB) tarımsal yatırımlar	Faiz oranlarının tarımsal üretime yönelik yatırımlara etkisi.	Yüksek faiz oranlarının tarımsal üretime yönelik yatırımları ve dolayısıyla AB ekonomisinin iyileşmesini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Cao ve Mohiuddin	2019	Çin'deki yaş sebze tedarik zinciri	Tedarik zincirinde fiyat oluşumunun analizi.	Toptancıların yaş sebze fiyatlarının oluşumunda çok etkili oldukları ve asimetric bilgiden yararlanarak oligopolistik bir pazardan büyük çıkar sağladıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Praswati ve Aji	2017	Endonezya'nın Boyolali bölgesindeki sebze fiyatları	Sebze tedarik zincirindeki aracılarn sebze fiyatlarının oluşumuna etkisi.	Aracıların sebze fiyatlarının oluşumunda etkili olup yüksek oranlarda kâr ettikleri ve ekonomik durumlarını iyileştirmek isteyen çiftçilerin tedarik zincirine aktif bir şekilde katılmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.
Abebe, Bijman ve Royer	2016	Etiyopyalı çiftçilerin tarımsal ticaret faaliyetleri	Çiftçilerin tarımsal ticaret faaliyetlerini yürütme şekillerinin brüt karlılıklarına etkisi.	Tarımsal ticaret faaliyetlerini araçlar vasıtasıyla yürüten çiftçilerin brüt karlılıklarının kendi kendilerine yürütenlerinkine kıyasla %225 oranında daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Alemu vd.	2016	Etiyopya'nın kuzeyindeki bal üreticileri	Bal tedarik zincirine katılımın bal üreticilerine sağladığı faydaların tespiti.	Tarımsal kooperatifler üzerinden tedarik zincirine aktif bir şekilde katılan bal üreticilerinin yıl içerisindeki gelirlerinin ve üretim performanslarının büyük ölçüde yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır.
Fecke, Feil ve Musshoff	2016	Almanya'daki tarımsal krediler	Çiftçilerin tarımsal kredi taleplerini etkileyen faktörlerin analizi.	Faiz oranlarında oluşan yükselişlerin çiftçilerin tarımsal kredi taleplerini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Awotide vd.	2015	Nijerya'daki tarımsal krediler	Tarımsal kredilere erişimin tarımsal üretkenliğe etkisi.	Tarımsal kredilere erişimin tarımsal üretkenliği büyük ölçüde artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Kneafsey vd.	2013	AB'deki tarım sektöründe kısa tedarik zincirleri ve yerel gıda sistemleri	Kısa tedarik zincirlerinin ve yerel gıda sistemlerinin çiftçilerin karlılıklarına etkisi.	Kısa tedarik zincirlerinin ve yerel gıda sistemlerinin çiftçilerle nihai tüketiciler arasındaki aracılarn ticari etkinliklerini azalttığı ve bu durumun çiftçilerin karlılıklarına olumlu yansıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Salami ve Arawomo	2013	Afrika'daki tarımsal krediler	Faiz oranlarının çiftçilerin tarımsal kredilere erişimlerine etkisi.	Ticari bankalardaki yüksek faiz oranlarının çiftçilerin tarımsal kredilere erişimlerini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Kolawole	2013	Nijerya'daki tarım sektörü	Faiz oranlarının tarımsal katma değere etkisi.	Faiz oranları ne kadar yüksek olursa, tarımsal katma değerin o kadar az olacağı sonucuna ulaşılmıştır.
Fischer ve Qaim	2012	Kenyalı muz üreticileri	Tarımsal kooperatiflere katılımın muz üreticilerine sağladığı faydaların tespiti.	Tarımsal kooperatiflere katılımın muz üreticilerinin gelirlerini pozitif etkilediği ve pazarın potansiyelinden etkin bir şekilde yararlanmalarına fırsat verdiği sonucuna ulaşılmıştır.
Harangus	2012	Romanya'daki tarım sektörü	Faiz oranlarının tarım sektörüne etkisi.	Yüksek faiz oranlarının çiftçilerin tarımsal kredilere erişimlerini güçleştirdiği ve tarımsal ürünlerin fiyatlarını olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Saleem ve Ali Jan	2011	Pakistan'ın Dera Ismail Khan Bölgesi'ndeki tarımsal üretim	Devlet tarafından kullanılan tarımsal kredilerin bölgedeki tarımsal üretime etkisi.	Gübre, zirai mücadele ilacı ve tohum gibi önemli girdilerin elde edilebilmesi için kullanılan tarımsal kredilerin bölgedeki tarımsal üretimi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'de görüldüğü üzere bu çalışmanın konusu ile ilgili yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, konusu itibarıyla literatürdeki boşluğun dolmasına katkı sağlayacağı için önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın literatürdeki çalışmalardan farkı, finansman ve tedarik zinciri bağlamında tarım sektöründeki belli sorunlara nitel ve nicel analizlerle bir bütün olarak dikkat çekmesi ve bu sorunlara özgün model ve politika önerileriyle çözümler getirmesidir.

Çalışmada tespiti yapılan sorunların ve bunlara sunulan çözüm önerilerinin konu ile ilgili araştırmacılara, kurumlara, kuruluşlara ve diğer paydaşlara iyi bir bütüncül anlayış sağlaması beklenmektedir.

Çalışmanın Soruları

Bu çalışma kapsamında aşağıdaki soruların cevaplanması amaçlanmaktadır;

- İslam ekonomisinde selem sözleşmesi yönteminin ve Medine Pazarı tecrübesinin özellikleri nelerdir?
- Türkiye’de tarımsal finansman faaliyetlerinin yürütülüşü nasıldır?
- Türkiye’de yaş meyve-sebze tedarik zincirinin işleyişi nasıldır?
- Türkiye’de tarımsal kredilerin ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin sorunlar nelerdir?
- Türkiye’de tarımsal kredilerin ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin sorunların İslam ekonomisi çerçevesinde çözümlerine yönelik uygulanabilir nitelikte ne gibi model ve politika önerileri geliştirilebilir?

Çalışmanın Sınırlılıkları

Yaş meyve-sebze tedarik zincirinde fiyatların nasıl şekillendiğini, yaratılan toplam parasal değerden kimlerin ortalama ne kadar pay aldığını ve fire oranlarının nasıl değiştiğini gösteren bir veri platformu bulunmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu soruların cevaplarını bulabilmek için bu çalışmada sadece kısmen varsayımlara dayalı örnek bir sayısal alıştırma yapılmıştır. Bu durum, çalışmanın bir sınırlılığıdır.

Çalışmanın bir diğer sınırlılığı, tarım sektöründeki bazı paydaşlarla (çiftçiler, TKK yetkilileri ve uzmanlık alanları farklı akademisyenler) gerçekleştirilmiş mülakatlar ile ilgilidir. Şöyle ki, çalışma konusu kapsamında tespit edilen tüm sorunların çözümlerine yönelik İslam ekonomisi çerçevesinde öneriler geliştirilirken temel alınan selem sözleşmesi yönteminin⁹ ve Medine Pazarı tecrübesinin özellikleri

⁹ Bu çalışmada tarımsal kredilerin mevcut niteliğine ilişkin sorunun çözümüne yönelik İslam ekonomisi çerçevesinde model önerisi geliştirilirken sadece selem sözleşmesi yöntemi temel alınmıştır. Müsakat, müzaraa ve mugarese gibi bazı yöntemlerin temel alınmamasının nedeni, pratikte bu yöntemlerin tarımsal üretimi finanse etmek için değil, üretimde ortaklık ilişkisi tesis etmek için kullanılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar bu yöntemler, ortaklık üst başlığı kapsamında

hakkında çoğu paydaşın yeterince veya hiçbir bilgiye sahip olmadığı görülmüştür. Söz konusu bilgi eksikliklerini giderebilmek için gerekli bilgilendirmeler mülakatlar esnasında yapılmış olsa da bu durum, İslam ekonomisi çerçevesinde geliştirilen çözüm önerilerinin paydaşlar tarafından açıkça anlaşılıp hızlı bir şekilde değerlendirilebilmesini güçleştirmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada ilk önce konu ile ilgili teorik çerçeve açıklanmıştır. Daha sonra tarımsal kredilerin mevcut niteliğine ilişkin sorunu tespit edebilmek için bağımlı ve bağımsız değişkenler belirlenip resmi veri platformlarından yıllık bazda veriler toplanmış ve bu verilerle zaman serisi analizi¹⁰ yapılmıştır. Yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin sorunları tespit edebilmek için ise kısmen varsayımlara dayalı örnek bir sayısal alıştırma yapıp bu alıştırma üzerinden çözümlemelerde bulunulmuş ve seçili akademik çalışmalar içerik analizine tabi tutulmuştur. Son olarak tespit edilen tüm sorunların İslam ekonomisi çerçevesinde çözümlerine yönelik model ve politika önerileri geliştirilmiş ve bu önerilerin uygulanabilirlik durumlarını analiz etmek için tarım sektöründeki bazı paydaşlarla (çiftçiler, TKK yetkilileri ve uzmanlık alanları farklı akademisyenler) değerlendirmelerini (veriler) toplamak üzere mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakatlarda önceden hazırlanmış standart soruların yanı sıra esnek soruların da sorulmasına fırsat sağlayan yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi, mülakatlarla toplanan verilerin analizinde ise tematik analiz yöntemi tercih edilmiştir.

Özetle, bu çalışmada birbirlerinden farklı olguları bir arada incelemek için nicel ve nitel verilerin aynı çalışma kapsamında toplanıp analiz edilerek o çalışmanın sınırlarını genişletebilmeyi sağlaması nedeniyle “karma yöntem yaklaşımı” benimsenmiştir.

Çalışmanın Kapsamı

Bu çalışma, beş ayrı bölüm olarak ortaya konulmuştur;

değerlendirilse de tarımsal kredilerin kullanımına duyulan ihtiyacı büyük ölçüde azaltarak üretimde düzenleyici etkiye bulunabilecek yöntemler arasındadır.

¹⁰ Zaman serisi analizi kapsamında sırasıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök, Autoregressive Distributed Lag (ARDL) sınırı, Varyans ayrıştırması ve Granger nedensellik testleri yapılmıştır.

- Birinci bölümde İslam ekonomisinde selem sözleşmesi yönteminin ve Medine Pazarı tecrübesinin özellikleri hakkında açıklamalara yer verilmiştir.
- İkinci bölümde Türkiye’de tarımsal finansman faaliyetlerinin yürütülüşü ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin işleyişi incelenmiştir.
- Üçüncü bölümde Türkiye’de tarımsal kredilerin ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin sorunlar tespit edilmiştir.
- Dördüncü bölümde tespit edilen tüm sorunların İslam ekonomisi çerçevesinde çözümlerine yönelik model ve politika önerileri geliştirilmiştir.
- Beşinci bölümde geliştirilen önerilerin uygulanabilirlik durumları analiz edilip değerlendirilmiştir.

BÖLÜM 1: İSLAM EKONOMİSİNDE SELEM SÖZLEŞMESİ YÖNTEMİ VE MEDİNE PAZARI TECRÜBESİ

Çalışmanın bu bölümünde İslam ekonomisinde selem sözleşmesi yönteminin ve Medine Pazarı tecrübesinin özellikleri hakkında açıklamalara yer verilmektedir.

1.1. İslam Ekonomisinde Selem Sözleşmesi Yöntemi

İslam ekonomisinde borç muamelelerinin faiz içermesi yasaklanmıştır. Sermayeye ihtiyaç duyanların ihtiyaçları, selem, karz ve sukuk gibi faiz içermeyen finansman yöntemleri kullanılmak suretiyle karşılanmaktadır. Bunlar arasından selem sözleşmesi yöntemi, Hz. Peygamber zamanında ticari faaliyetlerini sadece Medine Pazarında değil, aynı zamanda dış pazarlarda da yürüten tüccarların yanı sıra özellikle küçük ölçekli tarımsal üretim yapan çiftçilerin sermaye ihtiyaçlarının karşılanmasında yaygın kullanılmıştır. Selem sözleşmesi yöntemi, günümüzde Türkiye'deki tarım sektöründe üretkenlik seviyesi artışına katkı sağlamak amacıyla kullanılabilme potansiyeli taşıdığı için aşağıda açıklanmaktadır.

1.1.1. Selem Sözleşmesi

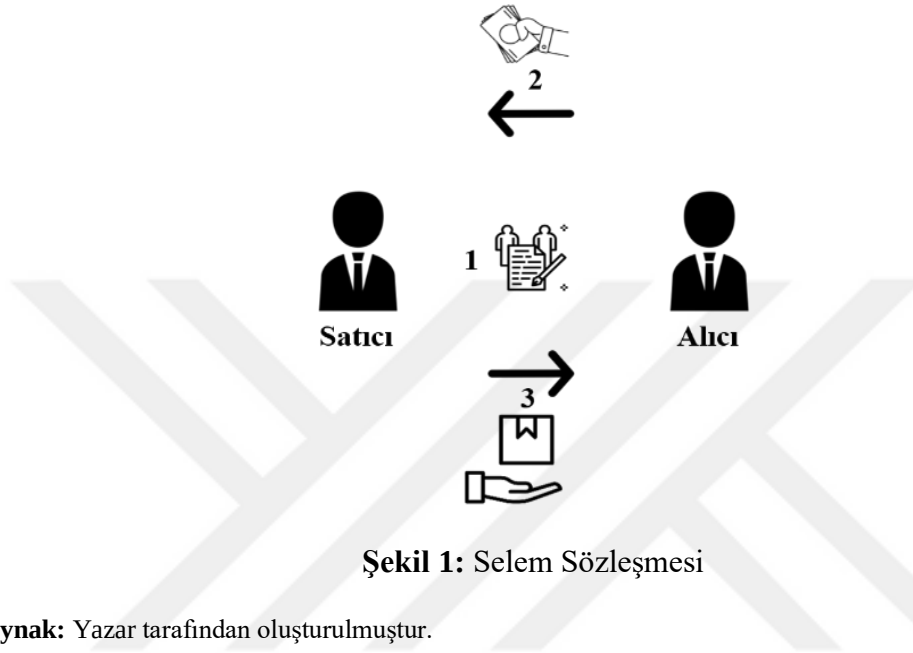
Selem, mülkiyette mevcut olmayan ancak gelecekte üretilecek veya piyasadan temin edilecek belli nitelikleri taşıyan bir malın satış bedelinin önceden satıcıya peşin ödenip kendisinin sonradan belli bir tarihte ve yerde alıcıya teslim edilmesini içeren sözleşmedir (Özsoy, 2012: 184). Selem sözleşmesi, ticari hayatta borç muamelelerine duyulan ihtiyaçtan dolayı İslam Borçlar Hukuku'ndaki "mülkiyette mevcut olmayan bir malın satışına dair yasağın istisnası" kabul edilmiştir (Sahih-i Buhârî, Büyû'/55; Selem/1, 2, 7). Ticari hayatta selem sözleşmesinin yapılışına verilen izin, özellikle İslam dininin borç muamelelerine getirdiği faiz yasağından sonra artık tefecilerden faizli borç alamayan çiftçiler için önem arz etmiştir. Çünkü selem sözleşmeleri yapan bu çiftçiler, gelecekte hasat edecekleri tarımsal ürünleri önceden peşin satarak tarımsal üretim sürecinde ihtiyaç duydukları sermayeye sahip olabilmişlerdir (Kettell, 2011: 117).

Selem sözleşmesinin işleyişi, genel olarak şu şekilde özetlenebilir (bkz. Şekil 1);

1. Mülkiyeti altında henüz mevcut olmayan ancak gelecekte üreteceği veya piyasadan temin edeceği bir malı satmak isteyen satıcıyla o malı satın almak isteyen alıcı arasında

selem sözleşmesi yapılmaktadır.

2. Alıcı, malın selem sözleşmesinde belirlenen satış bedelinin tamamını sözleşmeyi yaptığı yerde satıcıya peşin ödemektedir.
3. Satıcı, malın selem sözleşmesinde belirlenen niteliklerde, tarihte ve yerde alıcıya teslim edilmesi (borç) yükümlülüğü altına girmektedir.

Şekil 1: Selem Sözleşmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Selem sözleşmesinde malın teslim edilmeme riski olduğu için alıcının satıcıdan ipotek veya kefil göstermesini talep etmesi önemlidir (Kureshi ve Hayat, 2015: 64). Böylelikle alıcı, ipotek gösteren satıcının kasıtlı kusuru durumunda ipotek konusu malı satın almadan önce satıcıya peşin yaptığı ödeme miktarını ipotegin satış bedelinden tahsil edebilecektir¹¹. Alıcı, kefil gösteren satıcının kasıtlı kusuru durumunda ise kefil malın tesliminden sorumlu tutabilecektir.

1.1.1.1. Selem Sözleşmesinde Yerine Getirilmesi Gereken Şartlar

İslam Borçlar Hukuku açısından geçerli bir selem sözleşmesi yapılabilmesi için sözleşme kapsamında çeşitli şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Söz konusu şartlar, selem sözleşmesinde satışa konu edilecek malın niteliği, bedeli ve teslimatı ile ilgili olup dünyanın çeşitli ülkelerinden 20 fıkıhçının oluşturduğu İslami Finans Kuruluşları

¹¹ Tahsilatın faiz içermemesi için ipotegin satış bedelinden tahsil edilecek miktarın önceden satıcıya peşin yapılan ödeme miktarından fazla olmaması ve tahsilattan sonra bakiye kalırsa, bunun satıcıya verilmesi gerekmektedir.

Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI) Fıkıh Kurulu tarafından muteber fıkhi mezheplerin tamamının görüşünü temsil edecek şekilde belirlenip “AAOIFI Faizsiz Finans Standartları, Selem ve Alt Selem Standart Metni” adı altında yayımlanmıştır. AAOIFI tarafından yayımlanan Faizsiz Finans Standartları, muamelat/finansal işlemler hukuku alanında çağdaş fıkhi içtihadın üretmiş olduğu en önemli ürünlerden biri olarak kabul edilmektedir (AAOIFI, 2015: 13-15).

Malın niteliği ile ilgili şartlar, özetle şu şekilde sıralanabilir (AAOIFI, 2015: 274-275);

1. Malın miktarının ve kalitesinin açıkça belirlenmesi gerekmektedir.
2. Malın piyasada emsali bulunabilen bir mal olması gerekmektedir.
3. Malın dinen sakıncalı olmaması gerekmektedir.
4. Malın örneğin, “bu tarım arazisinden hasat edilecek tarımsal ürün” gibi bir belirtme ifadesi kullanılmak suretiyle teslimi şart koşulan bir mal olmaması gerekmektedir.

Selem sözleşmesinde belli bir tarım arazisinden tarımsal ürün tesliminin şart koşulamaması, o araziden (örneğin, doğal şartın olumsuz etkisi nedeniyle) istenilen miktarda ve kalitede ürün temin edilememesi olasılığına karşılık alınmış bir önlemdir. Böyle bir durumda satıcı, başka bir araziden veya piyasadan istenilen nitelikleri taşıyan ürünü temin ettikten sonra alıcıya teslim edebilecektir¹². Dolayısıyla burada önemli olan şey, satıcının ürünü kendisinin üretmesi değil, selem sözleşmesinde belirlenen niteliklere uygun bir şekilde alıcıya teslim ederek borç yükümlülüğünü eksiksiz yerine getirmesidir.

Malın bedeli ile ilgili şartlar, özetle şu şekilde sıralanabilir (AAOIFI, 2015: 273);

1. Satıcının alıcıya geçmişten kalan bir borcunun olması durumunda bu borcun malın bedelinden mahsup edilmemesi gerekmektedir.
2. Malın bedelinin tamamının selem sözleşmesinin yapıldığı yerde satıcıya peşin ödenmesi gerekmektedir.
3. Malın bedelinin nakit olması -ki selem sözleşmesinin gereği budur- durumunda bu nakdin miktarının ve döviz cinsinin açıkça belirlenmesi gerekmektedir.
4. Malın bedelinin piyasada emsali bulunabilen bir mal olması durumunda bu malın

¹² Satıcı, alıcıdan peşin aldığı nakdi tarımsal üretim yerine başka bir ekonomik faaliyette istediği gibi kullanabilir. Ancak satıcının yeterli miktarda nakit ayırması, alıcıya teslim etmesi gereken tarımsal ürünü istenilen niteliklerde bizzat üretemeyip piyasadan satın almak mecburiyetinde kalma ihtimali olduğu için önemlidir.

niteliklerinin açıkça belirlenmesi gerekmektedir.

Selem sözleşmesinde teslimi ertelenmiş malın bedelinin piyasada emsali bulunabilen bir mal olacak şekilde belirlenmesi, İslam Borçlar Hukuku'nun trampa işlemlerine getirdiği ribe'n-nesie (erteleme faizi) yasağının dışına çıkılmaması şartıyla geçerlidir. Buna göre faizin söz konusu olduğu malların selem sözleşmesinde bedel ve mal ikilisi şeklinde karşılıklı belirlenmesi caiz değildir. Çünkü böyle bir durumda bedellerden biri peşin teslim edilirken diğerinin teslim edilmesi vade sonuna bırakıldığı için ortaya çıkan şey erteleme faizidir.

Malın teslimi ile ilgili şartlar, özetle şu şekilde sıralanabilir (AAOIFI, 2015: 276-278);

1. Malın teslim tarihinin ve yerinin açıkça belirlenmesi gerekmektedir.
2. Malın selem sözleşmesinde belirlenen niteliklere uygun bir şekilde teslim tarihinden önce teslim edilmek istenmesi durumunda alıcının bu malı teslim almaktan kaçınma hakkı vardır. Ancak alıcı, kaçınmaya dair kabul edilebilir bir nedene sahip değilse, bu hakkı kullanamaz ve malı teslim almaya zorlanır.
3. Malın selem sözleşmesinde belirlenen niteliklere uygun bir şekilde teslim tarihinde teslim edilmek istenmesi durumunda alıcının bu malı teslim alması şarttır. Aksi halde alıcı, malı teslim almaya zorlanır.
4. Malın selem sözleşmesinde belirlenen kalite şartına kıyasla daha kaliteli bir şekilde teslim edilmek istenmesi durumunda alıcının bu malı ek bir bedel ödemeksizin teslim alması gerekmektedir. Ancak alıcı, selem sözleşmesinde belirlenen kalite şartı kendisi için büyük önem arz ediyorsa, daha kaliteli mal teslim almayı reddedebilir.
5. Malın selem sözleşmesinde belirlenen kalite şartına kıyasla daha kalitesiz bir şekilde teslim edilmek istenmesi durumunda alıcının şu iki seçenek arasından birini seçme hakkı ve yetkisi olur;
 - Alıcı, bu malı teslim almayı reddedip selem sözleşmesinde belirlenen kalite şartının yerine getirilmesi konusunda ısrarcı olabilir.
 - Alıcı, kalite farkına karşılık kendisine geri ödeme yapılması konusunda satıcıyla anlaşır bu malı olduğu gibi teslim almayı kabul edebilir.
6. Malın piyasada da mevcut olmadığı için istenilen niteliklerde tamamen temin edilememesi durumunda alıcının şu üç seçenek arasından birini seçme hakkı ve yetkisi olur;

- Alıcı, bu mal piyasada mevcut oluncaya kadar bekleyebilir.
- Alıcı, selem sözleşmesini feshedip önceden satıcıya peşin yaptığı ödeme miktarının tamamını geri isteyebilir.
- Alıcı, bu mal yerine başka bir malın teslim edilmesini isteyebilir. Ancak ikame malın piyasadaki satış bedelinin selem sözleşmesinde satışa konu edilmiş malın bedeliyle aynı olması gerekmektedir.

Malın kısmen temin edilememesi durumunda ise;

- Alıcı, temin edilemeyen kısmı için kendisine geri ödeme yapılması veya başka bir mal teslim edilmesi konusunda satıcıyla anlaşıp bu malı olduğu gibi teslim almayı kabul edebilir.
7. Satıcının elde olmayan çaresizlik nedeniyle borç yükümlülüğünü zamanında yerine getirememesi (acze düşmesi) durumunda malın teslim tarihinde uzatma yapılması gerekmektedir.
8. Satıcının mal tesliminde gecikmesi durumunda gecikme faizi gibi cezai bir şartın kararlaştırılmaması gerekmektedir.

Selem sözleşmesi, kesin ve bağlayıcı bir sözleşmedir. Bu bağlamda, selem sözleşmesinin feshi¹³, sadece iki tarafın karşılıklı anlaşmasıyla mümkündür. Dolayısıyla örneğin, malın teslim tarihi geldiğinde piyasa fiyatının selem sözleşmesinde belirlenen fiyatından daha yüksek olması durumunda satıcı, daha düşük olması durumunda ise alıcı sözleşmeyi tek taraflı feshedememektedir (Ayub, 2007: 273).

1.1.1.2. Paralel Selem Sözleşmesi

Paralel selem, satıcının selem sözleşmesinden sonra bu sözleşmeden bağımsız olarak üçüncü bir tarafla yaptığı sözleşmedir¹⁴. Satıcının paralel selem sözleşmesi yapmaktaki amacı, selem sözleşmesinde satışa konu edilmiş malla birebir aynı nitelikleri taşıyan bir malı üçüncü taraftan satın alıp alıcıya teslim etmektir (Yani selem sözleşmesindeki satıcı, paralel selem sözleşmesinde alıcı konumuna geçmektedir.). Ancak satıcı, üçüncü taraf kendisine mal teslim etmezse, bundan doğan temerrüdü herhangi bir şekilde alıcıya

¹³ Selem sözleşmesi, tamamen veya kısmen feshedilebilir. Satıcı, tam fesihte önceden peşin aldığı ödeme miktarının tamamını, kısmi fesihte ise miktarın buna karşılık gelen kısmını alıcıya geri vermelidir.

¹⁴ Selem sözleşmesinde yerine getirilmesi gereken şartların hepsi, paralel selem sözleşmesi için de aynen geçerlidir.

yansıtma hakkına sahip değildir. Çünkü selem ve paralel selem sözleşmelerindeki borç yükümlülükleri, birbirlerinden bağımsız olarak kabul edilmektedir (AAOIFI, 2015: 278).

Örneğin, satıcı B'nin 31 Aralık 2023'te 10 ton ıslah edilmiş buğday teslim etmek üzere alıcı A ile selem sözleşmesi yaptığını varsayalım. B, selem sözleşmesinden sonra bu sözleşmeden bağımsız olarak 31 Aralık 2023'te veya daha öncesinde birebir aynı nitelikleri taşıyan buğdayı teslim almak üzere buğday satıcısı C ile paralel selem sözleşmesi yapabilir. B, C'den buğday teslim alamazsa, A'ya karşı doğmuş olan borç yükümlülüğünü yerine getiremeyeceğini ileri süremeyecek ve dolayısıyla buğday teslim etmekle yükümlü kalmaya devam edecektir.

Benzer şekilde alıcı, selem sözleşmesinden sonra bu sözleşmeden bağımsız olarak üçüncü bir tarafla paralel selem sözleşmesi yapabilir. Yani alıcı, selem sözleşmesi kapsamında teslim alacağı malla birebir aynı nitelikleri taşıyan bir malı paralel selem sözleşmesi yaparak satıcı sıfatıyla üçüncü tarafa satabilir (Al-Bashir Muhammad Al-Amine, 2008: 166). Ancak alıcı, satıcı kendisine mal teslim etmezse, bundan doğan temerrüdü herhangi bir şekilde üçüncü tarafa yansıtma hakkına sahip değildir. Ayrıca alıcının üçüncü tarafa böyle bir mal satışının geçerliliği için paralel selem sözleşmesinde belirlenen teslim tarihinin selem sözleşmesinde belirlenenden daha önce olmaması gerekmektedir (Aynı gün ve saat olabilir.). Aksi halde alıcının mal satışı, İslam Borçlar Hukuku'na göre geçerli kabul edilmemektedir¹⁵ (Ayub, 2007: 276).

Örneğin, alıcı A'nın 31 Aralık 2023'te 10 ton ıslah edilmiş buğday teslim almak üzere satıcı B ile selem sözleşmesi yaptığını varsayalım. A, selem sözleşmesinden sonra bu sözleşmeden bağımsız olarak 31 Aralık 2023'te veya daha sonrasında birebir aynı nitelikleri taşıyan buğdayı teslim etmek üzere buğday alıcısı C ile paralel selem sözleşmesi yapabilir. A, B'den buğday teslim alamazsa, C'ye karşı doğmuş olan borç yükümlülüğünü yerine getiremeyeceğini ileri süremeyecek ve dolayısıyla buğday teslim etmekle yükümlü kalmaya devam edecektir.

Selem sözleşmesi yapan satıcı ve alıcı, malın teslim tarihinden önceki zaman zarfında fiyat dalgalanmalarına bağlı oluşabilecek tüm riskleri değerlendirip başlangıçta aldıkları

¹⁵ Selem sözleşmesinde satışa konu edilmiş malın alıcının mülkiyetine geçmeden önce üçüncü tarafa satılmasına İslam Borçlar Hukuku'nda izin verilmeyerek ("malın teslim alınmadan önce satışına dair yasak") o malın fiyatında oluşabilecek büyük yükseliş engellenmiş olmaktadır.

pozisyonu gözden geçirme ve değiştirebilme fırsatı elde etmektedirler. Başka bir deyişle, satıcı ve alıcı, malın teslim tarihindeki piyasa fiyatının selem sözleşmesinde belirlenen fiyatından farklı olacağını düşündükleri zaman başlangıçta aldıkları pozisyonu tersine çevirebilmektedirler. Bu işlem, selem sözleşmesinden bağımsız olarak üçüncü taraflarla paralel selem sözleşmesi yapmak suretiyle gerçekleştirilmekte ve malın teslim tarihindeki piyasa fiyatına göre zarar veya kâr ile sonuçlanabilmektedir (Vogel ve Hayes, 1998: 248).

Örneğin, satıcı B'nin 31 Aralık 2023'te 10 ton ıslah edilmiş buğday teslim etmek üzere alıcı A ile selem sözleşmesi yaptığını varsayalım. Bir süre sonra B, buğdayın teslim tarihindeki piyasa fiyatının selem sözleşmesinde belirlenen fiyatından daha yüksek olacağını düşünebilir. Bu durumda B, tersini düşünen buğday satıcısı C ile 31 Aralık 2023'te veya daha öncesinde birebir aynı nitelikleri taşıyan buğdayı teslim almak üzere paralel selem sözleşmesi yapabilir ve böylelikle alıcı konumuna geçebilir.

Benzer şekilde bir süre sonra A, buğdayın teslim tarihindeki piyasa fiyatının selem sözleşmesinde belirlenen fiyatından daha düşük olacağını düşünebilir. Bu durumda A, fiyat konusunda kendisinden farklı düşünen buğday alıcısı D ile 31 Aralık 2023'te veya daha sonrasında birebir aynı nitelikleri taşıyan buğdayı teslim etmek üzere paralel selem sözleşmesi yapabilir ve böylelikle satıcı konumuna geçebilir.

B ve A, fiyat beklentileri gerçekleşmezse zarar, gerçekleşirse kâr edeceklerdir.

1.1.1.3. Selem Sözleşmesiyle Faiz Arasındaki Fark

İslam Borçlar Hukuku'na göre paranın peşin, malın ise veresiye olması durumunda talep edilen fiyat indirimi meşru kabul edilmektedir (Akdemir, 2018: 94). Dolayısıyla selem sözleşmesinde bir malın vadeli fiyatı, teslimattaki vade unsuru dikkate alınarak peşin fiyatından daha düşük belirlenebilmektedir (Kureshi ve Hayat, 2015: 64). Örneğin, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki tüccarlarla çiftçiler arasında yapılmış selem sözleşmeleri incelendiğinde hasat edilecek susam, afyon ve fındık gibi tarımsal ürünlerin bu şekilde satışa konu edildiği görülmektedir. O kadar ki, hasat edilecek susamlar, bazı selem sözleşmelerinde peşin fiyatlarının yaklaşık üçte biri kadar fiyatla satışa konu edilmiştir (Güran, 1998: 136-137). Bu durum, İslam Borçlar Hukuku'nda paraya bir zaman değeri atfedildiğini düşündürmektedir. Kapitalistlerin faiz anlayışı da zamanın değer üzerindeki etkisi temelinde şekillendiği için faiz ve fiyatta indirimle gitme bağlamında İslam Borçlar

Hukuku’nda nasıl bir pozisyon alındığını netleştirmek gerekmektedir (Kahya, 2012: 110).

Kapitalistlerin anlayışına göre faiz zaman tercihinin bir ölçüsü olarak kabul edildiği için önceden ödünç alınan bir miktar para sözleşmeyle belirlenen miktar artışıyla sonradan geri ödenmelidir. Benzer şekilde satışa konu edilen bir malın vadeli fiyatı, bugünkü değeriyle gelecekteki değeri arasındaki fark kapanabilsin diye peşin fiyatından daha yüksek belirlenmelidir (Abdul Khir, 2013: 2). Bu bağlamda, selem sözleşmesindeki mantığın “ters faiz”e dayandığı ileri sürülebilir. Çünkü zamanın bir malın bugünkü değeriyle gelecekteki değeri arasında oluşturduğu fark, selem sözleşmesinde faizin tam tersi olacak şekilde fiyatta indirim yapılmak suretiyle giderilmektedir (Kahya, 2012: 111).

Bazı İslam ekonomistleri, paraya zaman değeri atfının İslam Borçlar Hukuku’nda meşru olup olmadığını selem sözleşmesi üzerinden incelemişlerdir. Örneğin, Khan (1991), selem sözleşmesinde bir malın vadeli fiyatının peşin fiyatından daha düşük belirlenebilmesine teslimatında vade unsuru bulunduğu için değil, o malın arz-talep dengesi zamanla değişebileceği için izin verildiğini belirtmiştir. Şöyle ki, bir malın selem sözleşmesinde belirlenen fiyatı, arz-talep dengesinde yaşanan değişimin etkisiyle teslim tarihi geldiğinde piyasadaki fiyatının altına düşebilir. İşte selem sözleşmesinde vadeli fiyatın peşin fiyattan daha düşük belirlenebilmesini meşru kılan temel unsur alıcının üstlendiği bu fiyat riskidir.

Kahf (1994), Khan’ın aksine paranın zaman değerinin salt tüketim olgusundan ziyade bir yatırım olgusu olduğunu belirtmiştir. Bu yaklaşıma göre paranın zaman değeri, yapılan bir yatırımın riskli ve belirsiz olan getiri sonucuyla doğrudan ilişkili görülmektedir. Yatırım getirisinin ne kadar olacağı, tabiatı itibarıyla önceden tahmin (ex-ante) edilememekte ve sadece yatırımın sonucunda (ex-post) açıkça anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla yatırımcı, yatırım getirisinin miktarı ile ilgili bir tahmin yürütmelidir. Yatırımcının yürüteceği tahmin, getiriye yönelik zihni hesaplama niteliği taşıdığı için İslam Borçlar Hukuku’nda faiz gibi meşruluğu değerlendirilmesi gereken bir şey değildir. Diğer taraftan tahmin, yatırım sürecinde yatırımcının dikkate aldığı önemli bir şeydir. Yapılan açıklamalardan sonra selem sözleşmesindeki yatırım süreci¹⁶ incelendiğinde işleyiş şu şekilde özetlenebilir;

¹⁶ Selem sözleşmesinde malın teslimatındaki vade unsuru, fiyatta indirime gitmeyi “kaçınılmaz” bir hale getirdiği için pratikte bu sözleşmeyi yatırım sürecine dönüştürmektedir.

1. Satıcı ve alıcı tarafından paranın zaman değeri tahmin edilir.
2. Satıcıyla alıcı arasında selem sözleşmesi yapılır.
3. Malın mülkiyeti, satıcıdan alıcıya geçer.
4. Sonuçta maldan elde edilen getirilerin başlangıçta yürütülen tahminlerle uyumlu olup olmadığı değerlendirilir¹⁷.

Kahf (1994), incelemesine devam ederken İslam Borçlar Hukuku'ndaki iki temel prensibi vurgulamıştır. Birinci prensip, selem sözleşmesinde vadeli ve peşin fiyat olmak üzere aynı anda iki fiyattan satış yapmanın yasak olmasıdır (Böyle bir satış, zamana biçilen değerin dışı vurulması anlamına gelmektedir.). Bu yasak, paranın zaman değerine yönelik tahminin selem sözleşmesindeki yatırım sürecinden bağımsız yürütülmesi gerekmesinden kaynaklanmaktadır. İkinci prensip, selem sözleşmesinin tamamen feshedilmesi durumunda alıcının sadece önceden satıcıya peşin yaptığı ödemenin miktarını geri almak zorunda kalmasıdır. Çünkü bu durumda selem sözleşmesindeki yatırım süreci sonuçlanmadan sonlanmakta ve paranın zaman itibarıyla gerçek değeri oluşmamaktadır.

Ahmad ve Hassan (2006) da paranın zaman değerini Kahf gibi bir yatırım olgusu olarak değerlendirmiş ve İslam Borçlar Hukuku'ndaki faiz yasağının esasen paranın zaman değerinin mutlak şekilde reddedildiği anlamını taşımadığını belirtmişlerdir. Faize getirilen yasak, sadece borç muamelelerinde paraya zaman değeri atfetmenin reddedilmesi ile ilgilidir. Dolayısıyla paranın zaman değeri, paraya sabit ve önceden belirlenmiş bir zaman değeri atfedilmediği sürece kabul edilebilirdir ve bu şartla selem sözleşmesinde malın fiyatı belirlenirken dikkate alınabilir.

Özetle, İslam ekonomistlerinin yaygın kanaatine göre İslam Borçlar Hukuku, bir malın arz-talep dengesinin zamanla değişmesi ve bir yatırımdan elde edilecek getirinin risk ve belirsizlik içermesi nedeniyle zamana değer atfedilmesini meşru kabul etmektedir. Ancak zamana atfedilen değerin sadece zihinsel bir değerlendirmeye sabit tutulup hiçbir şekilde açığa vurulmaması gerekmektedir. Buradan hareketle selem sözleşmesinde karşı çıkılan

¹⁷ Selem sözleşmesinde satıcı ve alıcı için önceden belirlenmiş sabit bir getiri yoktur. Satıcı için getiri malı satmasına karşılık peşin aldığı parayla o malı temin etme maliyeti arasındaki farka bağlıyken, alıcı için getiri ise malı satın almasına karşılık peşin ödediği parayla o malın kendisine teslim edildiği tarihte geçerli piyasa fiyatı arasındaki farka bağlıdır. Yani satıcının elde edeceği getiri malın maliyetinin düşürülmesi ile ilgilidir, alıcının elde edeceği getiri ise malın teslim tarihindeki piyasa fiyatının yüksek olması ile ilgilidir. Her iki durumda elde edilecek getiri, rasyonel ekonomik karar verme yeteneğine göre şekillenmektedir.

asıl şey, zamana atfedilen değeri zihinsel bir değerlendirme olmaktan çıkartıp açıkça belirtmek ve malın fiyatındaki karşılığını netleştirmektir. Nitekim selem sözleşmesinde malın fiyatının belirlenmesi esnasında teslimattaki vade unsuru dikkate alınsa da vadenin kısaltılmasına karşılık borç yükümlülüğünü eksik yerine getirmek talep edilememektedir (Kahya, 2012: 115-116).

1.1.1.4. Selem Sözleşmesiyle Finansmanın Ekonomik Rolü

Selem sözleşmesiyle finansmanın mali yükü faize dayalı finansmanın mali yüküyle kıyaslandığında ilki ikincisine göre daha hafiftir. Çünkü faize dayalı finansmanda mali yük, kredinin anaparasından önceden belirlenip peşin düşülen veya geri ödenme tarihinde kredinin anaparasına eklenen bir bedel içermektedir. Ayrıca faize dayalı finansmanda borçluyu borcunu geri ödemeyi geciktirme mecburiyetinde bırakabilecek şartların oluşması önemsenmemektedir. Yani borç veren, borçlu borcunu geri ödemeyi geciktirirse, daha fazla faiz talep etmektedir. Selem sözleşmesiyle finansmanda mali yük ise borçlunun (satıcı) borç verene (alıcı) nitelikleri belli malı zamanında teslim etme yükümlülüğüyle sınırlıdır. Malın teslim edilmesine hiç güç yetirilemeyecek şartlar oluşursa, hiçbir ek yükümlülük doğmaksızın bu şartların ortadan kalkmasını bekleme veya selem sözleşmesini feshetme seçeneği vardır (Umar, 1995: 98).

Selem sözleşmesiyle finansman, sadece malın teslimatında vade unsuru bulunduğu için değil, aynı zamanda finansman, girdileri satın alma, üretim ve satış süreçleri arasında bağlantı kurduğu için de düşük bir genel fiyat seviyesi oluşturabilir. Ayrıca selem sözleşmesiyle finansmanda nakdi taahhüdün aynı bir yükümlülüğe dönüşüyor olması, borçlu tarafın nakit akışı üzerinde baskı oluşumunu engellemektedir. Dolayısıyla selem sözleşmesiyle finansman, faize dayalı finansmana kıyasla ekonomik faaliyette istikrarın sağlanmasında daha iyi etki yaratabilecek niteliktedir (Murphy, 2003: 113).

Bir ülkenin bütçe açıkları büyürken bu açıkların finansmanında selem sözleşmesiyle finansmanın faize dayalı finansmana kıyasla olumlu etkilerinin olacağı açıktır. Çünkü bütçe açıklarının faize dayalı finansmanı, gelecek yıllardaki bütçe dönemleri için daha fazla borçlanmayı veya vergilendirmeyi veya her ikisini birden gerektirmektedir. Selem sözleşmesiyle finansman kapsamında ise bütçe borçları, nakdi değil, aynı ödenmiş ve/veya ödenecek olmaktadır. Yani bütçe açıklarının selem sözleşmesiyle finansmanı, gelecekteki bütçe dönemleri için daha fazla borçlanmadan ve/veya vergilendirmeden elde

edilebilecek nakde duyulan ihtiyacın şiddetini düşük seviyeye indirmektedir (Murphy, 2003: 114).

Selem sözleşmesiyle finansman, faize dayalı finansmana kıyasla ekonomide üretimi artırıcı yönde daha güdüleyici bir işlev görebilir. Şöyle ki, faize dayalı finansmanda borçlunun yükümlülüğü, kullandığı krediyi bir şekilde nakden geri ödemektir. Borçlu, örneğin, isterse, sonradan başka bir kredi kullanarak önceden kullandığı krediyi nakden geri ödeyebilmektedir (borcun borçla kapatılması). Bu durumda borçlu, krediyi üretimde kullanmak için güdüleyici nedene sahip değildir. Selem sözleşmesiyle finansmanda ise satıcı, alıcıya karşı doğmuş olan borç yükümlülüğünü sözleşmede kararlaştırılan mal cinsinden yerine getirmekle mükelleftir. Dolayısıyla satıcı, kendisine yapılan peşin ödemeyi üretimde -malın üreticisiyse- kullanmak için güdüleyici nedene sahiptir¹⁸ (Umar, 1995: 100).

Enflasyonist ortamda faize dayalı finansman kapsamında kullandırılan bir kredinin anaparasının satın alma gücü, kullandırılmasıyla geri ödenmesi arasında geçen zaman zarfında düşme eğilimi göstermektedir (gerçekleşen enflasyonun uygulanan faizden daha yüksek seyir izlemesi). Sonuçta kredi kullandıran, kredinin anaparasını satın alma gücü düşmüş olarak geri almaktadır. Selem sözleşmesiyle finansman kapsamında ise alıcı, peşin ödeme karşılığında satıcıdan gelecekte kendisine teslim edilmek üzere fiyatı selem sözleşmesinde belirlenip sabitlenmiş bir mal satın almış olmaktadır. Böylelikle malın teslim tarihinden önce fiyatında oluşan yükseliş alıcıya yansımamaktadır. Aksine fiyattaki yükseliş, değerlendirmesi durumunda alıcıya malı satın aldığı tarihle teslim aldığı tarih arasında oluşan fiyat farkından kâr etme fırsatı sağlamaktadır. Diğer taraftan satıcı da kendisine yapılan peşin ödemeye malın üretiminde kullanacağı tüm girdileri üretime başlamadan önce satın alarak üretim sürecinde girdilerin fiyatlarında oluşan yükselişlerden etkilenmemektedir¹⁹ (Umar, 1995: 99-100).

1.1.1.5. Selem Sözleşmesiyle Tarımsal Üretimin Finansmanı

Selem sözleşmesi kapsamında bir yandan satıcı gelecekte üreteceği malı önceden satarak

¹⁸ Bu yönüyle selem sözleşmesi, talebe yönelik üretim yapma (üretimi ihtiyaca göre planlama) fırsatı sağlamaktadır.

¹⁹ Gelecekteki üretimde kullanılacak girdilerin selem sözleşmesine konu edilip üretime başlamadan önce peşin satın alınması, bu girdilerin fiili kullanım zamanından önce satın alınmasından kaynaklanan hasar, depolama ve planlı bakım-onarım gibi maliyetleri yükseltici faktörlerden etkilenmemeyi sağlamaktadır.

olası pazarlama güçlüğünü azaltırken diğer yandan alıcı gelecekte ihtiyaç duyacağı malı önceden satın alarak olası fiyat yükselişine karşı kendisini korumaktadır²⁰ (Bayındır, 2007: 261). Yani selem sözleşmesi, satıcı için önemli bir nakit kaynağı, alıcı için ise uygun maliyetle mal elde etme aracı olarak işlev görmektedir (Arzova ve Şahin, 2019: 33). Buradan hareketle selem sözleşmesini kullanmanın özellikle küçük ölçekli tarımsal üretim yapan nakdi sermayesi yetersiz çiftçiler için fayda sağlayacağı söylenebilir. Çünkü selem sözleşmesi, çiftçilere üretimleri boyunca ihtiyaç duyacakları nakdi yeterince elde edebilmeleri ve böylelikle üretim ile ilgili giderlerini doğru yönetebilmeleri fırsatını vermektedir (Hossain vd., 2019: 157). Nitekim selem sözleşmesi, verdiği bu fırsattan faydalanılmak üzere geçmişten günümüze tarımsal üretimin finansmanında kullanılmıştır (Kureshi ve Hayat, 2015: 65).

Tarımsal üretimin doğası gereği uzun zaman alması, çiftçilerin sadece hasattan sonra nakit elde edebilmelerine neden olmaktadır (tarım işletmelerinde sermaye devir hızının yavaş olması). Bu durumda hasattan önceki süreçte yaşanan nakit yetersizlikleri, yüksek faiz içeren tarımsal krediler kullanılarak giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak çiftçilerin yıl içerisindeki gelirleriyle giderleri arasındaki zaman uyumsuzluğu, kullandıkları tarımsal kredileri vadelerinde geri ödeyebilmelerini güçleştirmektedir (nakit akışıyla tarımsal kredinin geri ödenme planı arasında uyumsuzluk olması). Oysa çiftçilerin selem sözleşmeleri yapmaları, hem tarımsal ürünlerini hasattan önce peşin satarak üretimleri boyunca ihtiyaç duydukları nakdi yeterince elde etmelerine hem borç yükümlülüklerini aynı olarak yerine getirerek nakit akışları üzerinde baskı oluşumu hissetmemelerine fırsat vermektedir.

Selem sözleşmesinin kırsalla kent arasında bulunan aracılardan ticari etkinliklerini azaltıcı bir etkisinin olup olmadığı açıkça bilinmese de kırsaldaki çiftçilerle kentlerdeki fon sahipleri arasında doğrudan bağlantı kurmayı sağladığı kesindir. Ayrıca selem sözleşmesi, gelecekte tarımsal ürünlere talepte mevsimsel düşüşlerin yaşanabileceği zamanlarda oluşabilecek fiyat dalgalanmalarından önceden fiyatları sabitlemek suretiyle etkilenmeme fırsatı sağladığı için etkili bir dengeleme aracı işlevi görmektedir. Diğer taraftan çiftçilerin selem sözleşmeleri yapmaları, tarımsal üretimlerinde borçlanmaktan kaynaklı maliyet yükselişlerine neden olmamaktadır. Oysa çiftçilerin yüksek faiz içeren

²⁰ Bu durum, gelecekte oluşabilecek fiyat dalgalanmalarına karşı koruma sağlamak için yapılan ve finans literatüründe “hedging” olarak adlandırılan işleme benzemektedir.

tarımsal krediler kullanmaları, üretim maliyetlerini ve dolayısıyla ürünlerin fiyatlarını yükseltmektedir. Fiyatlardaki yükselişler, özellikle ürün ticaretinin hareketli olduğu zamanlarda aracılardan sergiledikleri spekülasyon girişimleriyle hayli şiddetlenmektedir (Zaman, 1991: 449-451).

Pratikte selem sözleşmesi, nakde ihtiyaç duyan çiftçilerin (içinde bulundukları durumun fırsata çevrilerek) hasat edecekleri tarımsal ürünlerin aracılardan düşük fiyatlarla satın alınması yoluyla kötüye kullanılabilir. Çünkü selem sözleşmesinde bulunan vade unsuru, aracılardan gıda ürünleri üzerinde geleceğe yönelik tekel oluşturma planlarına, spekülasyon girişimlerine ve fiyatta indirim gitmeyi aşırı seviyede uygulamalarına hizmet edecek şekilde kullanılmaya oldukça müsaittir. Bu durumun önüne geçebilmek için devlet, selem sözleşmelerinde fiyatta yapılabilecek indirim bir sınırlama getirebilir (Kahya, 2012: 241). Ayrıca tarımsal kooperatifler, selem sözleşmelerinde alıcı sıfatıyla çiftçilere nakit vererek aracılardan ticari etkinliklerini azaltabilirler. Böylelikle tarımsal kooperatifler, hasat edilen ürünlerin çiftçiler tarafından düşük fiyatlarla pazarlanmasını önleyip bu ürünleri katma değerli ürünlere dönüştürdükten sonra pazarlayarak çiftçilerin aracılardan karşılarındaki pazarlık güçlerini yükseltebilirler (Obaidullah, 2015: 146).

Selem sözleşmesinde satışa konu edilmiş bir tarımsal ürünün piyasa fiyatı zamanla yükselebilir veya düşebilir. Fiyatın yükselmesi satıcının, düşmesi ise alıcının hesabını olumsuz etkileyecektir (Saiti, Afghan ve Noordin, 2018: 56). Her iki durumda da selem sözleşmesi, İslam Borçlar Hukuku'na göre tek taraflı feshedilememektedir. Ancak satıcı ve alıcı, ürünün piyasa fiyatının aleyhlerine değişeceğini düşündükleri zaman bu konuda kendilerinden farklı düşünen üçüncü taraflarla selem sözleşmesinden bağımsız bir paralel selem sözleşmesi yaparak başlangıçta aldıkları pozisyonu tersine çevirebilir ve böylelikle zamanla oluşabilecek fiyat riskini azaltabilirler (Kettell, 2011: 122).

Selem sözleşmesinde satışa konu edilmiş bir tarımsal ürün, doğal şartların olumsuz etkisi nedeniyle tamamen veya kısmen üretilmeyebilir. Bu riske karşılık satıcı, bitkisel ürün sigortası yaptırarak kendisini koruyabilir. Özellikle katılım sigortacılığı olarak bilinen tekaful, tarımsal üretim sürecinde oluşabilecek zararları karşılamada kullanılabilir. Ayrıca selem sözleşmesiyle tarımsal üretimin finansmanını yaygınlaştırmak amacıyla özel bir tekaful fonu oluşturulması, bu sözleşmeyi yapmak isteyen kırsaldaki çiftçilerle kentlerdeki fon sahipleri arasında gerekli güven ilişkisinin kurulmasına katkı sağlayabilir

(Arzova ve Şahin, 2019: 40).

1.1.1.6. Selem Sözleşmesiyle Tarımsal Üretimin Finansmanının Riskleri

Riskten kaçınma ilkesi, geleneksel ekonomide faiz getirili kredilere, tahvillere ve diğer bazı menkul kıymetlere hâkimdir. Oysa İslam ekonomisinde faiz, çeşitli toplumsal sorunların temel nedenleri arasında gösterilmektedir. Faizin yasaklandığı İslam ekonomisine göre ortaya sermaye koyup riske girmek, bir kazancı hak edebilmenin olmazsa olmaz şartlarından biridir. Bu riskin pratikte nasıl bir karşılık bulduğu, selem sözleşmesinin uygulanışında açıkça görülmektedir. Nitekim selem sözleşmesi, risksiz bir kazanç olamaz ilkesine dayanmaktadır. Diğer taraftan tarımsal üretim, doğası gereği büyük ölçüde risk taşımaktadır. Dolayısıyla selem sözleşmesi ve tarımsal üretim finansman çatısı altında bir araya getirildiğinde karşılaşılabilecek risk artmaktadır.

Selem sözleşmesiyle tarımsal üretimin finansmanı, hem selem sözleşmesinin kendine özgü niteliğinden hem tarımsal üretimin doğal şartlara büyük bağımlılık göstermesinden kaynaklı çeşitli riskler taşımaktadır. Bu riskler arasında temerrüt, kredi, teslimat, kalite, fiyat, varlık tutma ve erken iptal riskleri bulunmaktadır. Karşılaşılabilecek tüm risklerin azaltılması, doğru bir risk yönetim mekanizması geliştirilip etkin bir şekilde uygulanması suretiyle olasıdır (bkz. Tablo 2) (Muneeza, Yusuf ve Hassan, 2011: 141).

Tablo 2: Selem Sözleşmesiyle Tarımsal Üretimin Finansmanının Riskleri ve Risk Yönetimi

Riskler	Risk Yönetimi
Temerrüt riski	Temerrüt riski, selem sözleşmesinde satışa konu edilmiş bir tarımsal ürünün satıcı tarafından alıcıya gecikmeli olarak teslim edilmesi veya hiç teslim edilmemesi ile ilgilidir. Ürünün üretim süreci herhangi bir doğal afetten etkilenmese de satıcının teslimatta temerrüde düşmesi olasıdır. Bu risk, satıcıdan ipotek veya kefil talep edilerek azaltılabilir (Ehsan ve Shahzad, 2015: 78).
Kredi riski	Kredi riski, alıcının “ters seçim ve ahlaki riziko” gibi bilgi sorunlarıyla karşılaşması ile ilgilidir. Bu risk, selem sözleşmesi yapılacak satıcının kredi değerlilik derecesi ve dolayısıyla sözleşme kapsamında kabul edilebilir risk iştahı seviyesi göz önünde tutularak azaltılabilir (Anwer, 2020: 1509).
Teslimat riski	Teslimat riski, selem sözleşmesinde satışa konu edilmiş bir tarımsal ürünün satıcı tarafından alıcıya doğal afet nedeniyle tamamen teslim edilememesi veya kısmen teslim edilmesi ile ilgilidir. Bu risk, bitkisel ürün sigortası yaptırılarak azaltılabilir (Arzova ve Şahin, 2019: 40).

Kalite riski	Kalite riski, selem sözleşmesinde satışa konu edilmiş bir tarımsal ürünün sözleşmede belirlenen kalite şartına kıyasla daha kalitesiz bir şekilde teslim edilmek istenmesi ile ilgilidir. Bu risk, teslimat reddedilerek veya kalite farkına karşılık satıcının geri ödeme yapması talep edilerek azaltılabilir (Ülev ve Selçuk, 2018: 17).
Fiyat riski	Fiyat riski, selem sözleşmesinde satışa konu edilmiş bir tarımsal ürünün teslim edildiği tarihte geçerli piyasadaki fiyatının sözleşmede belirlenen fiyatından daha düşük olması nedeniyle alıcı tarafın hesabının olumsuz etkilenmesi ile ilgilidir. Bu risk, alıcının selem sözleşmesinden sonra bu sözleşmeden bağımsız olarak üçüncü bir tarafla paralel selem sözleşmesi yapmasıyla azaltılabilir (Ayub, 2007: 284). Ayrıca makroekonomik değişkenlerin seyrini gösteren yıllık raporlar ve emtia piyasalarında işlem gören ürünlerin fiyatlarında yaşanan değişimler sürekli takip edilerek riskin derecesi önceden hesaplanabilir (Anwer, 2020: 1511).
Varlık tutma riski	Varlık tutma riski, selem sözleşmesinde satışa konu edilmiş bir tarımsal ürünün teslim alındıktan sonra alıcı tarafından uygun zamanda pazarlanamaması ile ilgilidir. Pazarlama güçlüğü, ürün fire oranının ve depolama maliyetinin yükselmesini beraberinde getirebilir. Bu risk, ürünün hasattan hemen sonra pazarlanması konusunda alıcı tarafından satıcıya vekalet verilerek azaltılabilir (Rahma, 2020: 3).
Erken iptal riski	Erken iptal riski, satıcının önceden peşin aldığı ödemeyi sonradan alıcıya tamamen geri ödeyip selem sözleşmesini tek taraflı feshettiğini ilan etmesi ile ilgilidir. Esasen selem sözleşmesi iki tarafı bağlayıcı olduğu için sadece karşılıklı anlaşmayla feshedebilse de bu risk, başlangıçta sözleşmeye cezai bir madde eklenerek -bu kapsamda ödeme alınması durumunda tamamının hayır işlerinde kullanılması önemli- azaltılabilir (Ayub, 2007: 284).

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Her ne kadar olumsuz etkileri doğru bir risk yönetim stratejisi izlenerek azaltılabilecek olsa da karşılaşılabilecek risklerin çeşitlilik göstermesi, günümüzde dünya genelinde selem sözleşmesinin tarımsal üretimin finansmanında çok nadiren kullanılmasını beraberinde getirmektedir.

1.1.1.7. Selem Sözleşmesiyle Tarımsal Üretimin Finansmanının Dünyadaki Uygulama Örnekleri

Günümüzde selem sözleşmesi, Sudan ve Pakistan gibi Müslüman ülkelerdeki bazı İslami bankalar ve mikrofinans kuruluşları tarafından tarımsal üretimin finansmanına yönelik alternatif bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Sudan örneğini incelemek için ilk önce ülkedeki bankacılık sektörünün %100'üne hâkim (Islamic Financial Services Board, 2020) olan İslami bankaların çeşitli finansman yöntemleriyle sağladıkları finansmanın değerinin toplam finansman değeri içindeki oransal dağılımı Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Sudan'daki İslami Bankalar Tarafından Kullanılan Finansman Yöntemleri (%)

Finansman Yöntemleri	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Murabaha	49,8	46,2	48,5	54,4	61,1	64,4	73,5
Muşareke	7,1	6,7	6,5	6,4	5,0	9,0	8,0
Mudarebe	6,6	5,0	7,8	5,2	4,0	5,0	1,8
Selem	3,0	3,0	0,6	1,4	1,6	2,6	4,6
Mogawala	15,5	20,7	25,9	18,3	7,8	4,3	2,7
İcare	0,4	0,3	0,4	0,7	0,4	0,4	0,4
İstisna	0,1	0,1	0,4	0,8	1,7	0,6	0,8
Karz	0,2	0,3	0,2	0,4	0,2	0,9	0,3
Diğer	17,4	17,7	9,7	12,5	18,2	12,8	7,9
Toplam	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Central Bank of Sudan (2022) 2020-2021 Economic & Financial Statistics Review verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde Sudan'daki İslami bankaların özellikle düşük riskli murabaha yöntemine odaklanmış oldukları ve selem sözleşmesi yöntemi kapsamında sağladıkları finansmanın değerinin toplam finansman değerinden 2021 yılında sadece %4,6 pay aldığı görülmektedir. Tarım sektörünün Sudan'ın toplam Gayrisafi Yurt İçi Hasıla'sına (GSYİH) katkısı %6,4'tür (World Bank, 2022). Dolayısıyla İslami bankalarda selem sözleşmesinin kullanımını yaygınlaştırmak gerektiği söylenebilir.

Sudan'da ülkenin ilk ve en büyük ticari bankası olan Bank of Khartoum tarafından 2009 yılında kurulan Irada Microfinance Company, selem sözleşmesi yöntemini kullanarak çiftçilere finansman sağlayan en önemli İslami mikrofinans kuruluşu konumunda bulunmaktadır. Örneğin, Irada, Sudan Tarım ve Orman Bakanlığı'nın da paydaşları arasında olduğu tarımsal üretimin finansmanına yönelik özel bir mikrofinans programı doğrultusunda Sudan Hükümeti'nin stratejik gıda rezervine satmak için (paralel selem) Sudan Tarım ve Orman Bakanlığı'nın belirlediği resmi peşin satın alma oranlarına dayalı olarak çiftçilerin tarımsal ürünlerini hasattan önce iyi fiyatlardan satın almıştır (selem). Program doğrultusunda Irada, kırsalla kent arasındaki aracılardan ticari etkinliklerini

azaltıp çiftçilerin gelirlerini yükseltmeyi ve onları daha verimli tarımsal üretim yapacakları şekilde motive etmeyi amaçlamıştır (Obaidullah, 2015: 162).

Söz konusu özel program kapsamında Irada, her biri 10'ar çiftçiden oluşan gruplarla selem sözleşmeleri yaparak bu gruplara finansman sağlamıştır (Dar, Azmi ve Shafique, 2016: 241). Irada, finansman sağladıktan sonra çiftçilerin tarımsal üretimlerinin koordine edilmesi ve izlenmesi görevini yerine getirmiştir. Sudan Tarım ve Orman Bakanlığı ise hasat edilecek tarımsal ürünlerde kalitenin ve gruplarda kapasitenin geliştirilmesi için teknik destek sunmuştur. Sudan'ın 7 farklı eyaletindeki toplam 878 birim tarımsal kooperatifin ortağı olan ve küçük ölçekli üretim yapan yaklaşık 73.000 çiftçi bu programdan yararlanmıştır (Islamic Research and Training Institute, 2016).

İkinci bir ülke uygulaması örneği olarak Pakistan örneğini incelemek için de ilk önce ülkedeki bankacılık sektörünün %17'sine hâkim (State Bank of Pakistan, 2021) olan İslami bankaların çeşitli finansman yöntemleriyle sağladıkları finansmanın değerinin toplam finansman değeri içindeki oransal dağılımı Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Pakistan'daki İslami Bankalar Tarafından Kullanılan Finansman Yöntemleri (%)

Finansman Yöntemleri	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Murabaha	24,5	15,8	13,2	13,6	12,9	13,7	13,6
Müşareke	14	15,6	22	19,9	19,8	22,7	24,9
Selem	5,3	4,4	2,8	2,4	2,6	1,9	2,0
Azalan müşareke	31,7	34,7	30,7	33,3	34,1	33,6	33,8
İcare	6,6	6,8	6,4	6,2	5,7	4,8	4,4
İstisna	8,6	8,4	8,2	9,1	9,5	8,3	8,9
Diğer	9,3	14,3	16,7	15,5	15,4	15,0	13,0
Toplam	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: State Bank of Pakistan (2022) Islamic Banking Bulletin 2015 December-2021 December

Tablo 4 incelendiğinde Pakistan'daki İslami bankaların özellikle sermaye ortaklığı kurmaya dayanan müşareke yöntemine odaklanmış oldukları ve selem sözleşmesi

yöntemi kapsamında sağladıkları finansmanın değerinin toplam finansman değerinden 2021 yılında sadece %2 pay aldığı görülmektedir. Tarım sektörünün Pakistan'ın toplam GSYİH'sine katkısı yaklaşık %23'tür (World Bank, 2022). Dolayısıyla İslami bankalarda selem sözleşmesinin kullanımını yaygınlaştırmak gerektiği söylenebilir.

Pakistan'da 1992 yılında kurulan ve kırsal kesimlerde yoksulluğu azaltmayı amaçlamış olan Wasil Foundation, selem sözleşmesi yöntemini kullanarak çiftçilere finansman sağlayan en önemli İslami mikrofinans kuruluşlarından biridir. Wasil Foundation, özellikle 5 dönüm altı büyüklükte tarım arazisine sahip buğday çiftçileriyle selem sözleşmeleri yaparak bu çiftçilere finansman sağlamak ve hasat ettikleri buğdayları teslim aldıktan sonra toptan devlete satmaktadır. Böylelikle Wasil Foundation, Pakistan hükümeti tarafından buğday satın alımlarında dışlanan küçük ölçekli buğday üreticisi çiftçilerin üretim maliyetlerini ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için yeterli sermayeye sahip olabilmeleri noktasında önemli rol üstlenmektedir (El-Zoghbi ve Kaylene, 2015: 5-6).

İşleyişte Wasil Foundation, ilk önce buğday çiftçilerinin hasat edecekleri buğdaylara ödenilebilecek fiyatları belirlemeye çalışmaktadır. Fiyatlar belirlenirken son üç yıla ait bölgesel bazdaki buğday satış fiyatı verileri göz önünde tutulmaktadır. Daha sonra Wasil Foundation, kendi belirlediği satın alma fiyatlarını değişken bir oran üzerinden çiftçilerle müzakere etmektedir. Bu müzakereler, Wasil Foundation'a buğday satması olası çiftçi gruplarıyla -köy düzeyinde- bir araya gelinerek gerçekleştirilmektedir. Müzakerelerin sonucunda Wasil Foundation'ın buğday üreticisi çiftçilere ödeyeceği nihai fiyatlar kararlaştırılmaktadır. Nihai fiyatlar, çiftçilerin buğday üretim maliyetleri, hasattan beklenen verim, son yıllardaki buğday satış fiyatları ve kuruluşun karşılaşılabileceği riskin derecesi gibi değişkenlerin etkisiyle oluşmaktadır (Obaidullah, 2015: 155).

1.1.1.8. Selem Sözleşmesinin Türkiye'deki Hukuki Niteliği

Selem sözleşmesi, Türk hukuk sisteminde açıkça düzenlenmiş bir sözleşme tipi değildir. Yine de kanunla düzenlenmemiş bir sözleşme, Türk Borçlar Kanunu'ndaki (TBK) “akıt serbestisi ilkesi” sayesinde taraflarca yapılabilmektedir. Dolayısıyla selem sözleşmesi, TBK'daki akıt serbestisi ilkesine dayanılarak yapılabilecek “atipik bir sözleşme”dir. Pratikte selem sözleşmesinin doğurduğu hükümler ve sonuçlar, tam iki tarafa borç yükleyen tipik bir satış sözleşmesininkisine benzerdir. Buradan hareketle selem

sözleşmesinin muhteviyatı, genellikle satış sözleşmesi temelinde mütalaa edilmektedir. Her ne kadar selem sözleşmesi, satış sözleşmesine benzetilse de “borcun konusu” (malın bedeli) itibarıyla farklılık göstermektedir.

TBK’nın Özel Borç İlişkileri kısmında satış sözleşmesine ilişkin hükümlere yer verilmektedir. Kanunun 207. maddesine göre “*Satış sözleşmesi, satıcının, satılanın zilyetlik ve mülkiyetini alıcıya devretme, alıcının ise buna karşılık bir bedel ödeme borcunu üstlendiği sözleşmedir.*” (TBK, m. 207). Başka bir deyişle, satış sözleşmesi, alıcının satıcıdan aldığı bir mal karşılığında belli miktarda para ödemeyi üstlendiği sözleşmedir. Benzer şekilde selem sözleşmesinde satıcı satışa konu edilmiş malın zilyetliğini ve mülkiyetini alıcıya devretmeyi üstlenirken, alıcı ise bedelini satıcıya ödemeyi üstlenmektedir. Bu noktada selem sözleşmesini satış sözleşmesinden ayıran özellik, selem sözleşmesinde borcun konusunun (kural olarak) sadece para değil, aynı zamanda mal da olabilmesidir.

Yine aynı maddeye göre satıcı ve alıcı, “*Sözleşme ile aksi kararlaştırılmadıkça veya aksine bir adet bulunmadıkça borçlarını aynı anda ifa etmekle yükümlüdürler.*” (TBK, m. 207). Selem sözleşmesinde ise alıcı mal bedelini önceden satıcıya peşin öderken, satıcı ise malı gelecekteki belli bir tarihte ve yerde alıcıya teslim etmektedir. Kanun, “*aksi kararlaştırılmadıkça veya aksine bir adet bulunmadıkça*” şartıyla satış sözleşmesi taraflarına ödemeyi ne zaman yapacakları konusunda “serbestlik” sağlamaktadır. Dolayısıyla selem sözleşmesinde satıcının borç yükümlülüğünü gelecekteki belli bir tarihte ve yerde yerine getirmesinin kararlaştırılması kanunun ilgili hükmüne aykırılık teşkil etmemektedir.

Selem sözleşmesine tarım arazisi ve apartman dairesi gibi misli (standart) olmayan mallar konu edilememektedir (AAOIFI, 2015: 274). Bu durumda selem sözleşmesi için “önalım sözleşmesi” benzetmesi yapmak (Arzova ve Şahin, 2019) doğru değildir. Çünkü önalım sözleşmesine (kural olarak) bir taşınmazın konu edilmesi gerekmektedir²¹ (TBK, m. 240).

Selem sözleşmesinde bir tarımsal ürünün satışa konu edileceği varsayımı altında -bu ürün taşınır mal niteliği taşıdığı için- sözleşme herhangi bir şekle tabi olmayacaktır. Yani

²¹ Önalım sözleşmesi, taşınmaz sahibi kişinin taşınmazını satacak olması durumunda önalım hakkına (şufa) sahip kişiye bunu öncelikli olarak satın alma yetkisi veren sözleşmedir. Bu sözleşme, TBK’da yer alan hüküm gereğince yazılı geçerlilik şekline tabidir.

tarafklar sözlü bir şekilde selem sözleşmesi yaptıkları takdirde sözleşme hukuken geçerlilik arz edecektir. Ancak teslim tarihi geldiğinde satıcı tarımsal ürünün alıcıya tesliminden kaçınırsa, selem sözleşmesinin varlığına dair alıcının ispatı gerekecektir. Bu noktada selem sözleşmesinin sözlü beyana dayanması varlığının ispatını güçleştirecektir. Dolayısıyla selem sözleşmesinin taraflar arasında yazılı bir şekilde tutanağa bağlanarak yapılması, satıcının temerrüde düşmesi durumunda varlığının ispatını ve alıcının haklı alacaklarına (önceden peşin ödenen paranın geri alınması ve uğranılan zararın tazmini) yönelik talepte bulunmasını kolaylaştıracaktır.

Günümüzde Türkiye’de selem sözleşmesine ilişkin özel bir hukuki düzenleme henüz mevcut değildir. Bu durum, pratikte selem sözleşmesinin kullanılmasını riskli bir hale getirmekte ve sözleşmeye bakış açısını olumsuz etkilemektedir. Diğer taraftan TBK’nın Özel Borç İlişkileri kısmındaki satış sözleşmesi hükümleri pratikte selem sözleşmesinin kullanımına hukuki dayanak teşkil edebilecek nitelik taşıdığı için bu sözleşmeye ilişkin özel bir hukuki düzenleme yapılmasının gereksiz olduğu düşünebilir. Ancak böyle bir düzenleme yapılması, selem sözleşmesinin hukuki mahiyetinin ne olduğu konusuna açıklık getirebilecek ve pratikte yaygın kullanılmasını sağlayabilecektir. Ayrıca bu düzenlemeyle selem sözleşmesi, konusunu oluşturan taşınır malvarlığı durumuna göre yazılı geçerlilik şartına bağlı kılınmak suretiyle kanundaki tipik sözleşmeler arasına dahil edilebilecektir²².

1.2. İslam Ekonomisinde Medine Pazarı Tecrübesi

İslam dinine göre bir işletmenin toplumsal sorumluluğu, karını kamu yararını gözeterek veya en azından zedelemeyerek elde etmektir. Muhtelif toplulukların bireşimi olması itibarıyla pazarın amacı, zoraki kâr maksimizasyonuna münhasır değildir. Pazarda sermayedarların, işverenlerin, işçilerin, üreticilerin, tüketicilerin ve pazarlayıcıların hayatîyetleri ve uzun vadeli çıkarları gözetilmelidir. Bu, pazarda uygulamak amaçlı alınan kararların kamunun yararına uygunluğunu sağlayacak özel bir yönetim çerçevesi gerektirmektedir (Kallek, 2022: 131).

²² TBK’da ister tipik ister atipik olsun tüm sözleşmelere uygulanacak olan genel hükümler yer almaktadır. Bu hükümler, aynı şekilde selem sözleşmesi için de geçerlidir. Yani selem sözleşmesinin pratikte kullanımı açısından mevzuat noktasında büyük bir boşluk yoktur. Dolayısıyla özel bir hukuki düzenleme yapılmasa dahi mevcut hükümler yeterince açık olup selem sözleşmesi ile ilgili ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümlerinde bunlar çerçevesinde sonuca gitmek mümkündür.

İslam ekonomisinde piyasa istikrarını sağlayabilmek için fiyatların serbest rekabet ortamında arz-talep dengesine göre şekillenmesi ve haksız rekabetin engellenmesi gerektiği düşüncesi öne çıkmaktadır. Bu düşünce doğrultusunda Hz. Peygamber zamanında peygamber tarafından bizzat kurulan Medine Pazarında ticari işlemler yapılırken uyulması gereken bazı temel prensipler belirlenip uygulanmıştır. Medine Pazarına hâkim olan bu prensipler, günümüzde Türkiye'deki yaş meyve-sebze tedarik zincirinin işleyişini hem çiftçiler hem nihai tüketiciler açısından daha adaletli ve makul hale getirmeye yönelik uygulanabilme potansiyeli taşıdığı için aşağıda açıklanmaktadır.

1.2.1. Medine Pazarının Kuruluşu ve Pazara Hâkim Olan Temel Prensipler

Tarih boyunca iktisadi bağımsızlık, siyasi bağımsızlığın en önemli unsurunu oluşturmuştur. Mekkeli müşriklerin uyguladıkları şiddetli iktisadi ambargoya 3 yıl süreyle maruz kalan Hz. Peygamber bunun önemini farkındaydı. Bu tecrübesi, O'nu Medine'de kurup devlet başkanlığını yapacağı ilk İslam Devleti'nde iktisadi bağımsızlığı sağlamayı öncelemeye yöneltecekti (Kallek, 2015; Kartal, 2018).

Hz. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra Medine'deki mevcut pazarların işleyişlerinin Müslüman toplumun yeni sosyo-ekonomik yapısına uygun olmadığını fark etti. Çünkü mevcut pazarlar genellikle Yahudilerin kontrolü altında işletilmekteydi ve dolayısıyla ticari işlemler yapılırken İslam dininin şartlarına uygun hareket edilmemekteydi. Sonuç olarak, Hz. Peygamber, Müslümanların işleteceği yeni bir pazar yeri kurmaya ve burada bazı temel prensipleri uygulamaya karar verdi (Kahf, 1996: 4). Söz konusu prensipler, yeni kurulan Medine Pazarını ticaret yapmak için cazip hale getirmeye ve İslami bir serbest piyasa mekanizması geliştirmeye yönelikti (Yiğitoğlu ve Göregen, 2018: 249).

Medine Pazarı, Medine'nin giriş-çıkış yollarının üzerinde şehrin tamamına etkin hizmet verebilecek konumda bulunmaktaydı. Stratejik öneme sahip bir pazar yeri seçmekle yetinmeyen Hz. Peygamber, develerden oluşan ticaret kervanlarının pazara çıkan yollardaki hareket kabiliyetlerini kolaylaştırmak için, o devirde şehir içi trafiğin serbestliğine rağmen, pazar çevresinde yeni kurulacak mahallelerdeki sokakların yeterince geniş tutulmasını ve ulaşımı aksatacak hareketlerde (tezgâhların önünde kalabalık oluşturma ve yollarda oturma gibi) bulunulmamasını emretti. Bu durumda

ürünlerin şehir içi ve pazarlar arasındaki dağıtımı hız kazanacaktı (Kallek, 2022: 133-134).

Medine Pazarının kurulmasının ardından ilk önce satıcıları ve alıcıları mevcut pazarlarda ticaret yapmaktan vazgeçirecek ve böylelikle yeni kurulan pazara yöneltecek teşvik edici şartların oluşturulması gerekmektedir. Bunun bilincinde olan Hz. Peygamber, “Medine Pazarında hiç kimseden pazar yeri vergisi alınmayacaktır. Ayrıca kiralamak suretiyle devamlı sabit köşeler, yerler de edinilmeyecektir.” diyerek iki önemli temel prensip ortaya koydu (Semhûdî, I, 540’tan akt. Kallek, 2015: 144). Mevcut pazarların genelini işleten Yahudiler ise bir yandan yüksek pazar yeri vergisi alarak satıcılara çok yükleniyor diğer yandan pazar yerlerini parselleyerek çok yüksek kira bedelleri karşılığında satıcılara kiraya veriyorlardı (Erkal, 1987: 204). Dolayısıyla bu tür vergiden ve kiradan muaf olarak Medine Pazarında ticaret yapabilmek, satıcıların ve alıcıların gözünde pazarın çekiciliğini artıracaktı.

Hz. Peygamber, kâr etmenin ticaretin en önemli dürtüsü ve pazar yeri vergisini kaldırmanın da satıcılar için daha fazla kâr demek olduğunu biliyordu. Diğer taraftan pazar yeri vergisini kaldırmak satıcıların maliyetlerini düşüreceği için alıcılara yansıyan ürün fiyatları da düşme eğilimi gösterecekti. Nitekim Hz. Peygamberin Medine Pazarında pazar yeri vergisi alınmayacağına hükmetmesi, Yahudilere ait pazarlardakilerine kıyasla bu pazardaki satıcıların karlarının daha yüksek, alıcılara yansıyan ürün fiyatlarının ise daha düşük olmasını beraberinde getirdi. Böylelikle giderek daha fazla satıcı ve alıcı, Medine Pazarında ticaret yapmayı tercih etti (Kallek, 1994: 418). Medine Pazarında günlerce sabit kalacak değil, sadece gününbirlik olacak şekilde tezgâh kurulmasına izin verilmesiyle de hareketli bir rekabet ortamı ve satıcıların her gün yeni bir canlılıkla eşit şartlar altında ticaret yapmaları sağlanmış oldu²³ (Çalgan, 2015: 58).

Hz. Peygamber, İslami serbest piyasa mekanizmasının işleyişi ile ilgili uyulması gereken temel prensipleri de bazı sözleriyle ortaya koyup Medine Pazarında uygulamıştır. Bu sözler, Hz. Peygamberin Müslüman pazarının nasıl işlemesi gerektiği konusundaki düşüncesini ve bu doğrultuda pazar aktörlerini nasıl yönlendirdiğini anlayabilmek için önem taşımaktadır (Çalgan, 2015: 56-58). Örneğin, Hz. Peygamber, şehirlilerin köylüler

²³ Medine Pazarında köşe kapmacanın yasaklanmış olması, İslam ekonomisinde pazarın bir rant kaynağı haline getirilmemesi gerektiği anlayışının hâkim olduğunu gösterir niteliktedir.

(reticiler) adına simsarcılık (komisyonculuk) yaparak onların ürünlerini pazarda satmalarını ve Şehir dışından pazara ürün getirenlerin (reticiler) yolda karşılanarak getirdikleri ürünlerin pazardaki rayiç fiyatlarından daha düşük fiyatlarla satın alınmasını yasaklamıştır. Yasakların dayanağını “Hiçbir Őehirli, köylüye ait bir ürünü simsarcılık yaparak pazarda satmasın!” ve “Şehir dışından pazara ürün getiren, yolda karşılanıp getirdiği ürünü pazardaki fiyatından daha düşük bir fiyatla satın alınmak suretiyle aldatılmasın!” Şeklindeki alışverişe dair hadisler oluřturmaktadır²⁴ (Sahih-i Buhârî, By/64, 68, 71; İcâre/14).

Simsarların reticilerle nihai tüketicilerin arasında yer alıp ürünlerin piyasaya arzına istedikleri gibi yn vermeleri (rnleri piyasaya peyderpey sürmeleri), piyasadaki arz-talep dengesinin bozulup ürün fiyatlarının suni olarak yükselmesi ve nihai tüketicilerin alım güçlerinin büyük lde düşmesiyle sonuçlanmaktadır (Ateş, 1980: 82-83). Ayrıca simsarlar, ürünlerin satışına aracılık etmelerine karşılık satış bedelleri üzerinden belli bir oranda komisyon olarak asıl emek sahibi olan üreticilerin elde ettikleri kazançları azaltmaktadırlar. Dolayısıyla simsar sayısının çok azaltılması veya varlığının tamamen sonlandırılması durumunda hem piyasadaki arz-talep dengesinin kendiliğinden oluşması hem üreticilerin elde ettikleri kazançların artması sağlanmış olunacaktır (Liv, 2019: 376-377). Hz. Peygamber de bunları sağlamak için köylülere ait ürünlerin simsarlar tarafından topluma zarar verecek Şekilde tedricen satışını yasaklamış ve bu ürünlerin bizzat köylüler tarafından pazara ulaştırılarak nihai tüketicilere satışını kolaylaştırmıştır (Yeniçeri, 1980: 389).

Üreticilerin rayiç fiyatları bilmeden pazar dışında ticaret yapmaları, ürünlerin piyasadaki bazı aracılar tarafından düşük fiyatlardan satın alınıp pazarda yüksek fiyatlardan satışa sunulmasıyla sonuçlanmaktadır (Topal, 2005: 222). Ayrıca reticilerle pazar dışında ticaret yapmaya gc yetiremeyen pazardaki tüccarlar, ürün piyasasına istedikleri gibi yön veren bazı aracıların suni müdahaleleri nedeniyle ihtiyaç duydukları ürünleri yeterli miktarlarda, zamanında ve makul fiyatlarda alamayarak zarara uğramaktadırlar (Eskicioğlu, 1999: 106). Dolayısıyla rnlerin simsarlar yerine bizzat üreticiler tarafından pazara ulaştırılarak satışının kolaylaştırılması durumunda hem üreticilerin aldatılması hem pazardaki serbest ürün sirkülasyonunu bozucu girişimlerin (tekelcilik ve

²⁴ Bu yasaklarla Hz. Peygamberin piyasadaki aktörlerin birkaçının çıkarına olan değil, genelinin çıkarına olan bir piyasa düzeni getirmek istediği söylenebilir.

karaborsacılık gibi) oluşması önlenmiş olunacaktır (Liv, 2019: 390-391). Hz. Peygamber de bunları önlemek için şehir dışından pazara ürün getirenlerin yolda karşılanarak getirdikleri ürünlerin pazar fiyatlarından daha düşük fiyatlarla satın alınmasını yasaklamış ve bu ürünlerin pazar içindeki serbest mekânsal dolaşımını olumsuz etkileyecek tüm girişimleri pazarı denetleme görevi üstlenen hisbe teşkilatını kurarak kontrol altına almıştır (Yeniçeri, 1980: 389).

1.2.2. Medine Pazarının Denetimi

Medine Pazarının varlığı, temel görevi pazardaki ticari işlemlerin adil şartlar altında yapılmasını sağlamak olan hisbe teşkilatı adında denetleyici bir kurumun kurulmasını gerektirmiştir (Omer, 2011). Bu kapsamda Hz. Peygamberin atadığı piyasa denetçileri (muhtesipler), pazardaki serbest rekabeti aksatabilecek suni müdahale ve asimetrik bilgi girişimlerini önlemeye çalışmışlardır. Muhtesipler özellikle pazardaki fiyatları yoğun bir şekilde denetlemiş ve yaptıkları denetimler her meslek grubunun lonca teşkilatı tarafından desteklenmiştir (Askari vd., 2013: 19). Devletin pazar fiyatlarına müdahalesi, müdahale zaruriyetinin doğduğu yangın, fiyat spekülasyonu, kıtlık ve savaş gibi durumlarla sınırlı kalmak şartıyla pazarda disiplini ve düzeni sağlamak suretiyle dolaylı²⁵ olarak hisbe teşkilatı üzerinden yapılmıştır (Kallek, 2000: 564). Müdahalelerin geçici tutulmasına özen gösterilmiştir²⁶ (Karagülle, 1969; Kallek, 2015).

Medine Pazarında fiyatların suni müdahalelerin olmadığı bir serbest rekabet ortamında arz-talep dengesine göre şekillenmesi gerektiği düşüncesi benimsenmiştir (Tabakoğlu, 2013: 439). Nitekim Hz. Peygamber, pazardaki fiyatlar büyük yükseliş gösterdiği bir zamanda fiyatlara sınırlama getirmesi yönünde kendisine gelen tüm talepleri “Fiyatları

²⁵ Pazar fiyatlarına dolaylı müdahaleden kasıt, devletin pazarda belli fiyatları dayatması değil, pazardaki ürün sirkülasyonunun serbest ve devamlı olmasını sağlayacak gerekli tedbirleri almasıdır. Şöyle ki, devlet, nüfusun ihtiyaç duyduğu herhangi bir temel gıda ürününde piyasadaki arz miktarının talep miktarını tam karşılayamaması nedeniyle yükselen ürün fiyatına karşılık o ürünün yerine ikame edilebilecek başka bir ürünün piyasaya arzını veya gümrük indirimi uygulayarak ürünün ithalatını kolaylaştırabilir. Bu durumda devlet, piyasadaki arz miktarının artmasında dolaylı bir rol oynayarak yükselen ürün fiyatının tekrardan denge fiyatı seviyesine düşüşünü gerçekleştirmiş olacaktır.

²⁶ İslam Borçlar Hukuku, devletin satış mağazaları açarak bizzat ticari faaliyetler yürütmesini ve böylelikle pazar fiyatlarına doğrudan müdahale etmesini engellemektedir. Dolayısıyla örneği Medine Pazarında görülmemiş olsa da devlet, günümüzdeki gibi tanzim satış noktaları kurarak doğrudan pazar fiyatlarına müdahale edebilmektedir. Devletin bu müdahalesi, toplumun genelinin çıkarı doğrultusunda zararına satış yapılarak olabilir. Ancak zararına satışın sadece piyasadaki diğer satıcıların aşırı kâr etme girişimlerini engellemek üzere geçici süreliğine yapılması gerekmektedir. Aksi halde zararına satışı sürdürmek, diğer satıcıların zamanla piyasadaki çekilmeleri ve devlet bütçesinin bu durumdan olumsuz etkilenip büyük açık vermesiyle sonuçlanabilir.

belirleyen, darlık ve bolluk yaşatan, rızıklandıran Allah'tır.” diyerek reddetmiştir²⁷ (Ebû Dâvud, Büyû', 49'dan akt. Döndüren, 1984: 175). Çünkü o zaman pazardaki fiyatlar, suni müdahalelerin var oluşu nedeniyle değil, arz-talep miktarındaki farklılık nedeniyle büyük yükseliş göstermiştir (Çeker, 2016: 108). Ancak pazardaki ticaret ahlakı Hz. Peygamber sonrası dönemlerde giderek yitirilmiş ve devletin fiyatlara gereksiz müdahale etmeme şeklindeki hassas tutumu piyasadaki bazı aracılardan suni müdahaleleriyle suiistimal edilmiştir. Sonuç olarak, pazardaki fiyatları denge seviyelerine düşürmek için devletin müdahalesi artık kaçınılmaz hale gelmiştir²⁸ (Kallek, 1994: 450).

Özetle, Medine Pazarındaki işleyiş, suni müdahalelerden uzak ve vergiden muafı. Pazardaki fiyatlar, arz-talep miktarına ve rekabet şartlarına göre oluşmaktaydı (Madi, 2014: 153). Ayrıca muhtesipler, alıcıların ve satıcıların pazardaki ürünlerin fiyat, miktar ve kalite bilgilerine eşit erişim hakkına sahip olmalarını sağlamışlardı. Böylelikle pazarda asimetrik bilginin oluşması önlenmişti (Askari vd., 2013: 19). Diğer taraftan pazara giriş ve çıkış engelleri tamamen kaldırılarak ürünlerin pazarlar arasındaki serbest mekânsal dolaşımı kolaylaştırılmıştı (Kahf, 2014: 79). Tüm düzenlemelerle Medine Pazarında ekonomik kazanımlar için adil fırsatlar yaratmak ve olası sömürücü girişimlerin önüne geçmek amaçlanmıştı (Humaidi ve Zain, 2020: 185).

²⁷ Günümüzde serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde benimsenen “fiyatların serbest bırakılması” gerektiği anlayışının İslam ekonomisinde çok eski zamana dayanan hâkim bir anlayış olduğu, Hz. Peygamberin yükselen pazar fiyatlarına bir sınırlama getirmesi yönünde kendisine gelen tüm talepleri reddetmesinden anlaşılabılır.

²⁸ Bu müdahaleden hareketle Hz. Peygamber zamanında ve O'nun zamanından sonra devletin pazar fiyatlarına yönelik tutumunun “laissez faire, laissez passer” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) şeklindeki ekonomik anlayışa hizmet etmediği söylenebilir.

BÖLÜM 2: TARIMSAL FİNANSMAN FAALİYETLERİ VE YAŞ MEYVE-SEBZE TEDARİK ZİNCİRİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de tarımsal finansman faaliyetlerinin yürütülüşü ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin işleyişi incelenmektedir.

2.1. Türkiye’de Tarımsal Finansman Faaliyetleri

Tarım sektörü, nüfusun gıda ihtiyacını karşılaması, milli geliri yükseltmesi ve tarım dışı sektörlerle üretim girdisi sağlaması itibarıyla ulusal ekonomiler için oldukça önemli bir sektör niteliğindedir (Doğan, Arslan ve Bekman, 2015: 30). Birincil sektör niteliğinde olan tarım sektöründe hammaddelerin ve doğal kaynakların işletilmesiyle elde edilen ürünlerin üretimi gerçekleştirilmektedir. Üretilen bu ürünler, daha sonra ikincil sektör niteliğinde olan sanayi sektöründe işlenerek katma değerli ürünlere dönüştürülmektedir. Bu ilişki, tarıma dayalı sanayinin tarımda yaşanan değişimlerden doğrudan etkileneceğini göstermektedir (Nazlıoğlu, 2010: 6).

Ülke ekonomilerinin zamanla gelişmesi, tarım sektörünün ekonomideki rolünün sürekli değiştiği bir süreçtir. Şöyle ki, gelişmemiş ülke ekonomilerinde tarım sektörünün GSYİH’ye katkısı yüksektir. Ülke ekonomileri zamanla geliştikçe katkı düşüş göstermektedir. Bu düşüşün nasıl bir seyir izlediği, tarihsel süreç içerisinde ekonomileri gelişme gösteren ülkelerde açıkça gözlemlenmiştir. Yine de tarım sektörü, günümüzde gelişmişlik seviyelerine göre ülke ekonomilerine katkı sağlamaya devam etmektedir (World Bank, 2008).

Tarım sektörünün finansmanı, sektör ile ilgili üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Çünkü çiftçiler, önemli girdileri satın almak için gerekli işletme sermayesine yeterince sahip değillerdir (Ardeni ve Freebairn, 2002: 1464). Ayrıca dünya nüfusunun hızlı artması tarım sektöründeki arz-talep dengesini bozmakta ve dolayısıyla gıda fiyatları giderek istikrarsız bir hal almaktadır (World Bank, 2020). Bu durum, dünya genelinde tarım sektörüne üretkenlik seviyesini artıracak şekilde daha fazla finansman desteği sağlanmasını gerektirmektedir (Taşçı, 2015: 174). Ancak Tarım Oryantasyon Endeksi’nin (AOI) değerleri incelendiğinde gereken desteğin sağlanmadığı görülmektedir (bkz. Tablo 5 ve 6).

AOI, dünya genelinde devletlerin ve ticari bankaların tarım sektörünün finansmanına verdikleri göreceli önemi ayrı ayrı ölçen bir endekstir²⁹. Devlet harcamalarına dair AOI devletler, krediye dair AOI ise ticari bankalar ile ilgilidir. Devlet harcamalarına dair AOI değeri 1’den küçük olursa, tarım sektörü o ülke ekonomisine sağladığı katkıya kıyasla devlet harcamalarından daha düşük pay alıyor; 1’den büyük olursa, daha yüksek pay alıyor demektir (FAO, 2020).

Benzer şekilde krediye dair AOI değeri 1’den küçük olursa, çiftçilere içinde bulundukları ülkenin ekonomisine sağladıkları katkıya kıyasla ticari bankalar tarafından daha az tarımsal kredi kullanırılıyor; 1’den büyük olursa, daha fazla tarımsal kredi kullanırılıyor demektir (FAO, 2018).

Tablo 5: Dünya Geneline Devlet Harcamalarına ve Krediye Dair AOI

AOI Türü	2001	2020
Devlet harcamaları	0.52	0.51
Kredi	0.82	0.57

Kaynak: FAO (2022) Investment-Government Expenditure and Credit to Agriculture Data

Tablo 5 incelendiğinde AOI değerlerinin 1’den küçük olduğu ve 19 yıllık süreçte küçülüş gösterdiği görülmektedir. Yani dünya genelinde devletler ve ticari bankalar, tarım sektörünün finansmanına verdikleri göreceli önemi giderek azaltmışlardır. Ülke

²⁹ AOI için metodoloji (hesaplama yöntemi) şu şekildedir;

$$\text{Devlet harcamalarına dair AOI} = \frac{\text{Tarım Sektörünün Kamu Harcamalarından Aldığı Pay}}{\text{Tarım Sektörünün GSYİH'den Aldığı Pay}}$$

$$\text{Tarım sektörünün kamu harcamalarından aldığı pay} = \frac{\text{Tarım Sektörüne Yönelik Merkezi Hükümet Harcamaları}}{\text{Toplam Merkezi Hükümet Harcamaları}} \times 100$$

$$\text{Tarım sektörünün GSYİH'den aldığı pay} = \frac{\text{Tarımsal GSYİH}}{\text{GSYİH}} \times 100$$

$$\text{Krediye dair AOI} = \frac{\text{Tarım Sektörünün Sektörel Ticari Banka Kredilerinden Aldığı Pay}}{\text{Tarım Sektörünün GSYİH'den Aldığı Pay}}$$

$$\text{Tarım sektörünün sektörel ticari banka kredilerinden aldığı pay} = \frac{\text{Tarım Sektörüne Yönelik Ticari Banka Kredileri}}{\text{Toplam Sektörel Ticari Banka Kredileri}} \times 100$$

$$\text{Tarım sektörünün GSYİH'den aldığı pay} = \frac{\text{Tarımsal GSYİH}}{\text{GSYİH}} \times 100$$

ekonomileri geliştikçe tarım sektörünün GSYİH'ye katkısının düşüş göstermesinin sektöre sağlanan finansman desteğinin azalmasını beraberinde getirdiği bir gerçektir. Ancak Dünya Bankası, dünya genelindeki gıda talebinin 2050 yılına kadar %70 oranında yükseleceğini ve yükselen talebin karşılanabilmesi için tarım sektörüne her geçen yıl daha fazla finansman desteği sağlanması ve yatırım yapılması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla devletlerin ve özellikle ticari bankaların hassasiyetle bu konu üzerine eğilmeleri önem arz etmektedir (World Bank, 2020).

Tablo 6: Seçilmiş Ülkelerde Krediye Dair AOI

Ülkeler	Krediye Dair AOI (2019)
Hollanda	6.72
İrlanda	5.60
Belçika	4.90
Zimbabve	3.88
Fransa	3.23
İtalya	2.95
Güney Kore	2.27
Rusya Federasyonu	1.73
Amerika Birleşik Devletleri (ABD)	0.94
Yunanistan	0.47
Brezilya	0.27
Türkiye	0.005

Kaynak: FAO (2022) Investment-Credit to Agriculture Data

Tablo 6 incelendiğinde AOI değerinin örneğin, ekonomisi gelişmiş Hollanda'da 1'den büyük, ekonomisi gelişen Türkiye'de ise 1'den çok küçük olduğu görülmektedir. Yani Hollanda'daki çiftçiler ülke ekonomisine sağladıkları katkıdan daha fazla tarımsal kredi kullanabilmişlerken, Türkiye'deki çiftçiler için ise durum tam tersidir. Günümüzde ticari bankaların tarımsal kredilerini kullanabilmek, karşılığında çok sayıda teminat göstermeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda, iki ülkenin endeks değerlerindeki söz konusu farklılığın temel nedeninin Hollanda'daki çiftçilerin Türkiye'dekilere kıyasla daha büyük ölçekli

tarımsal üretim yapımlarından, daha modern üretim teknikleri kullanmalarından ve dolayısıyla tarımsal krediler karşılığında daha çok teminat gösterme gücüne sahip olmalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Türkiye’de tarımsal finansman faaliyetleri, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi devlet, ticari bankalar ve tarımsal kooperatifler tarafından yürütölmektedir. Ancak Türkiye’deki faaliyetler, gelişmiş ölkelerdekiler kadar ilerleme kaydedememiştir. Örneğın, Türkiye’deki destekleme ödemeleri ve kredi hizmetleri, gelişmiş ölkelerdekilere kıyasla daha küçük miktarlarda ve dar kapsamlıdır. Ayrıca gelişmiş ölkelerde uzun yıllardır başarıyla uygulanan kooperatif bankacılığı Türkiye’de hayata geçiril(e)memiştir. Tarımsal finansman faaliyetlerinin bu az gelişmişliğı, tarım sektöründeki kooperatifleşmeyi ve tarım işletmelerindeki üretimin sürdürölebilirliğini olumsuz etkilemektedir.

2.1.1. Türkiye’de Tarımsal Üretimin Finansmanına Yönelik Devlet Ödemeleri

Gelişmiş ölkelerde olduğu gibi Türkiye’de de destekleme ödemeleri, tarım işletmelerindeki üretimin sürdürölebilirliğini sağlama, tarımsal ürünlerin katma değerlerini artırma ve çiftçilerin gelirlerine istikrar kazandırma amacı taşımaktadır (Günay ve Tunçer, 2018: 25-26). Destekler kapsamında çeşitli kalemler adı altında çiftçilere ödemeler yapılmaktadır. Örneğın, alan bazlı destekler kapsamında çiftçilere nakdi mazot, gübre ve toprak analizi desteğı sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra destekler arasında fındık alan bazlı gelir ve alternatif ürün desteğı, iyi tarım uygulamaları desteğı, organik tarım desteğı, havza bazlı fark ödemesi desteğı, biyolojik ve biyoteknik mücadele desteğı ve sertifikalı tohum, fide ve fidan kullanım desteğı bulunmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022). Çiftçilere yapılan ödemelerin tamamı, Merkezi Yönetim Bütçesinden karşılanmaktadır (sübvansiyon) (bkz. Tablo 7).

Tablo 7: Merkezi Yönetim Bütçesinden Tarımsal Üretimin Finansmanına Yönelik Yapılan Harcamalar (TL)

2022 Yılı Harcama Konuları	Yapılan Harcama
Tarımsal destekler	25.8 Milyar
Tarımsal kredi sübvansiyonu, müdahale alımları, tarımsal kamu iktisadi teşebbüslerinin finansmanı ve ihracat destekleri	15.5 Milyar
Tarım sektörü yatırımları	16.3 Milyar
Toplam	57.6 Milyar
Merkezi Yönetim Bütçesi Toplamı	1 Trilyon 751 Milyar

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022) 2022 Yılı Bütçesi-Vatandaşın Bütçe Rehberi

Tablo 7 incelendiğinde devlet bütçesinden yapılan harcamaların toplam bütçenin yaklaşık %3,3'ünü oluşturduğu görülmektedir. Harcamaların kabaca %45'i, doğrudan parasal desteklere ayrılmıştır. Bu oran, AB bütçesi içinde %70'ler civarındadır (Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü, 2020). Tarım sektörünün Türkiye'nin toplam GSYİH'sine %5,6 katkıda bulunduğu (World Bank, 2022) dikkate alındığında devlet bütçesinden sektöre ayrılan payın Türkiye ekonomisine sağladığı katkıdan daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de tarım sektörü, devletin ödemelerine ihtiyaç duymayacağı bir gelişmişlik seviyesine henüz erişememiş durumdadır. Dolayısıyla bu ödemeleri devlet bütçesinden daha fazla pay ayırarak sürdürmek önem arz etmektedir.

Türkiye, diğer tüm ülkelerle kıyaslandığında tarımsal üretimin finansmanına yönelik devlet ödemelerinde öne çıkan ülkeler arasında yer almaktadır. Ancak bu ödemelerden örneğin, AB'de ve ABD'de olduğu gibi etkili sonuçlar alınamamaktadır. Çünkü Türkiye özelindeki temel sorun, tarım sektöründeki yapısal sorunları çözmeye çalışmadan çok sık değiştirilen tarım politikalarıdır³⁰ (Aktaş, Altıok ve Songur, 2015: 68).

Türkiye gibi tarım sektöründeki yapısal sorunlarını çözüme kavuşturamamış ülkelerde tarım politikalarının yarattığı etki kısa dönemlidir. Bu durumda yapısal sorunlara kalıcı olacak nitelikte çözümler getirilememekte ve dolayısıyla mevcut yapı sorunlarla birlikte

³⁰ Tarım politikaları, tarım sektörü ile ilgili hükümet tasarruflarını ve müdahalelerini içeren politikalardır. Devlet ödemeleri, tarım politikalarının bir parçasıdır.

varlığını devam ettirmektedir (Çakmak ve Akder, 2005: 16). Az gelişmiş ülkelerdekilerle benzerlik gösteren söz konusu yapısal sorunlar şu şekilde sıralanabilir (Günaydın, 2006: 12);

1. Girdi tüketiminin dengesiz olması,
2. Üretimin katma değerinin az olması,
3. Altyapı imkanlarının yetersiz olması,
4. Çiftçilerin işletme sermayelerinin yetersiz olması,
5. Kooperatifleşme sorunlarının çok boyutlu olması³¹,
6. Üretim planlamasının eksik³² ve üretimin düşük olması,
7. Tarım işletmelerinin ekonomik büyüklüklerinin genellikle geçimlik düzeyde olması (bkz. Tablo 8).

Tablo 8: Türkiye’deki Tarım İşletmelerinin Ekonomik Büyüklükleri

Ekonomik Büyüklük Grubu (TL)	Tarım İşletmelerinin Yüzdesi
< 6.660	21,7
6.660 - < 26.640	36,4
26.640 - < 83.250	27,5
83.250 - < 333.000	12,7
333.000 - < 832.500	1,4
832.500 +	0,3
Toplam	100

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018) Tarımsal İşletme Yapı Araştırması 2016

³¹ Kooperatifleşme ile ilgili sorunlar, genel olarak finansman, üst örgütlenme, eğitim ve araştırma, mevzuat ve denetim gibi konulardan kaynaklıdır. Finansman sorunu kooperatiflerin bir yandan öz sermayelerinin diğer yandan ticari banka kredilerine erişimlerinin yetersizliği, üst örgütlenme sorunu kooperatiflerin birim kooperatiften başlayarak bölge birliği, merkez birliği ve ulusal birlik oluşturacak şekilde dikey örgütlenememeleri, eğitim ve araştırma sorunu kooperatifçiliğe dair ülke düzeyinde eğitim ve araştırma faaliyetleri yürütülmemesi, mevzuat sorunu kooperatifleşme faaliyetlerini düzenleyen yasaların fazlalığı ve tutarsızlığı, denetim sorunu ise kooperatiflerdeki işleyişi sürekli denetleyecek bağımsız denetim birliklerinin bulunmaması ile ilgilidir.

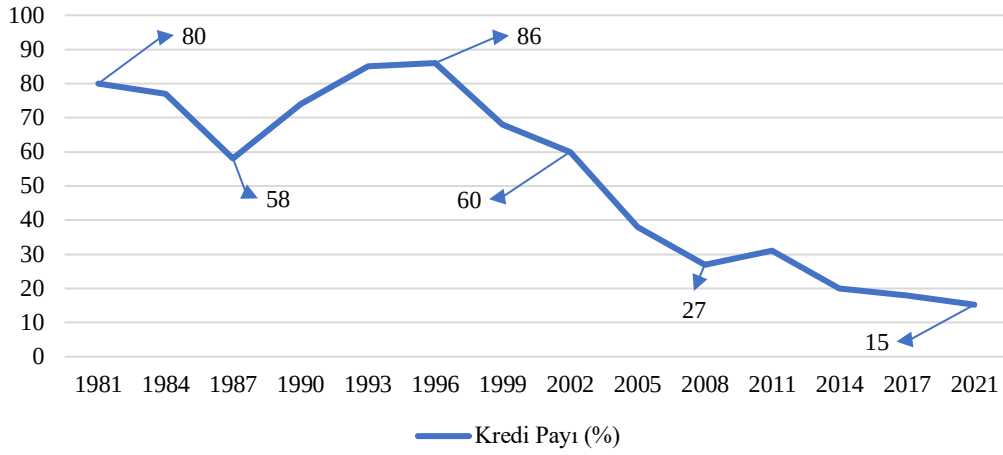
³² Türkiye’de tarımsal ürünlerin ne zaman, nerede, ne miktarlarda ve nasıl üretileceği genellikle çiftçilerin özgür iradelerine bırakılmaktadır. Çiftçiler, üretim planlamalarını bir önceki yıl fiyatları yüksek olan ürünleri dikkate alarak yapmaktadırlar. Bu durumda bir önceki yıl fiyatları yüksek olan ürünler yıl içerisinde çok sayıda çiftçi tarafından üretildiği için arz fazlasından kaynaklı sert fiyat düşüşleri yaşanmaktadır. Böylelikle çiftçiler, beklediklerinden daha düşük gelir elde etmektedirler.

Türkiye’de tarım sektöründeki yapısal sorunların kalıcı olarak çözülebilmesi için günün siyasi çıkarlarından tamamen bağımsız bir tarım politikasının geliştirilip uygulanması gerekmektedir. Bu kapsamda özellikle devletin destekleme ödemelerine çok ihtiyaç duyan işletme sermayeleri yetersiz çiftçiler ve onların üretimlerinin izlenebilirliğini sağlamak için de tarımsal kooperatifler desteklenmelidir. Ayrıca ödeme zamanları çiftçilerin işletme sermayesine en çok ihtiyaç duydukları zaman dilimlerine göre planlanmalı, bir yıl öncesinden açıklanmalı ve ödemeler zamanında yapılmalıdır. Böylelikle tarımsal üretimin finansmanına yönelik devlet ödemeleriyle amaçlanan sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

2.1.2. Türkiye’de Tarımsal Üretimin Finansmanına Yönelik Ticari Banka Kredileri

Türkiye’de ticari bankaların tarımsal kredi hizmetleri, 1888 yılında kurulan³³ ve 1924 yılındaki yasa değişikliğiyle anonim şirket haline getirilip her türlü bankacılık işlemini yapma yetkisi alan T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’yle verilmeye başlanmış ve bu hizmetlerin gelişimi 2003 yılından sonra hız kazanmıştır. T.C. Ziraat Bankası A.Ş., çiftçilere tarımsal krediler kullandırma konusunda geçmişten günümüze en fazla varlık gösteregelmiş ticari bankadır. “Tarım sektörünün kalkınma bankası” kimliğiyle tanınan T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin tarımsal kredileri kullandırma amacı, her çiftçinin tarım işletmesini güçlü bir yapıya sahip kılmak, üretimdeki verimliliğini artırmak, işletme sermayesi eksikliğini tamamlamak ve ürettiği ürününün sürümünü ve satışını kolaylaştırmaya çalışmaktır (Çetin, 2014: 67-68).

³³ Ziraat Bankası, işlevsiz kalmış Menafî Sandıkları’nın yerine geçmek üzere “Ziraat Bankası Tüzüğü”yle kurulmuştur.

Grafik 1: T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'nin İhtisas Kredileri Adı Altında Çiftçilere Kullandırdığı Nakdi Kredilerin Bankanın Toplam Nakdi Kredileri İçindeki Payı

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (2022) Bankalarımız Kitabı 1981-2021 verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Grafik 1 incelendiğinde T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'nin kullandırdığı nakdi kredilerin toplam nakdi kredilerden aldığı payın 1996 yılında %86, 2021 yılında ise %15 olduğu görülmektedir. Yani T.C. Ziraat Bankası A.Ş., ticari amaçlı nakdi kredilere toplam nakdi krediler içinden giderek daha yüksek pay vermiştir. Ancak T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'nin kuruluş amacı, çiftçilere tarımsal krediler kullandırarak destek sağlamak ve böylelikle tarım sektörünün gelişiminde öncü rol oynamaktır. Bu noktada T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'nin belirgin bir şekilde kuruluş amacının dışında kredi kullandırma politikası izlediği ortadadır.

Özel sermayeli DenizBank A.Ş., çiftçilere tarımsal krediler kullandırma konusunda kamusal sermayeli T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'den sonra en fazla varlık gösteren ticari bankadır. Önceliği tarım dışı sektörlerle finansman desteği sağlamak olan diğer birçok kamusal ve özel sermayeli ticari banka da bu konuda son yıllarda dikkate değer adımlar atmıştır. Gelişmelerin etkisiyle nakdi kredilerin bakiyesinde sürekli bir artış yaşanmıştır³⁴ (bkz. Tablo 9).

³⁴ Nakdi kredilerin bakiyesindeki sürekli artış, çiftçilerin nakit akışlarında problemler olduğunu ve gelir-gider dengesini sağlayamayıp tasarruf yapamadıklarını gösterir niteliktedir.

Tablo 9: Ticari Bankalar Tarafından Çiftçilere Kullandırılan Nakdi Krediler ve Bu Kredilerin Toplam Nakdi Krediler İçindeki Payı

	Çiftçilere Kullandırılan Nakdi Krediler (Bin TL)	Toplam Nakdi Krediler İçindeki Payı (%)
2015	58.731.602	3,95
2016	70.010.321	4,03
2017	83.786.731	3,99
2018	96.564.257	4,03
2019	102.616.460	3,86
2020	123.740.113	3,46
2021	162.033.886	3,30
2022*	255.786.485	3,74

Kaynak: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) (2022) Aylık Bankacılık Sektörü Verileri-Sektörel Kredi Dağılımı-Tarım

*2022 yılı Eylül ayı bakiyesidir.

Tablo 9 incelendiğinde ticari bankaların kullandırdıkları nakdi kredilerin bakiyesinin 2022 yılı Eylül ayında yaklaşık 256 milyar TL'ye ulaştığı ve toplam nakdi kredilerden %3,74 pay aldığı görülmektedir. Tarım sektörünün Türkiye'nin toplam GSYİH'sine %5,6 katkıda bulunduğu (World Bank, 2022) dikkate alındığında toplam nakdi kredilerden sektöre ayrılan payın Türkiye ekonomisine sağladığı katkıdan daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de tarım sektörü, ticari bankaların kredilerine ihtiyaç duymayacağı bir sermaye birikimi henüz yapamamış durumdadır. Dolayısıyla bu kredileri toplam nakdi kredilerden daha fazla pay ayırarak kullandırmak önem arz etmektedir.

Tablo 10: Çiftçilere Kullandırılan Nakdi Kredilerin Faaliyet Alanları Farklı Ticari Bankalar Arasındaki Dağılımı ve Bu Kredilerin Toplam Nakdi Krediler İçindeki Payı

Ticari Bankalar	Çiftçilere Kullandırılan Nakdi Krediler (Bin TL)*	Toplam Nakdi Krediler İçindeki Payı (%)
Kalkınma ve yatırım bankaları	2.663.146	1,04
Katılım bankaları	6.501.655	2,54
Mevduat bankaları	246.621.684	96,42
Toplam	255.786.485	100

Kaynak: BDDK (2022) Aylık Bankacılık Sektörü Verileri-Sektörel Kredi Dağılımı-Tarım

*2022 yılı Eylül ayı bakiyesidir.

Tablo 10 incelendiğinde 2022 yılı Eylül ayı itibarıyla nakdi kredilerin %96,42'sinin mevduat bankaları, %2,54'ünün katılım bankaları ve %1,04'ünün kalkınma ve yatırım bankaları tarafından kullandırıldığı görülmektedir. Yani tarımsal kredi kullandırmada en fazla varlık gösteren ticari bankalar mevduat bankalarıdır. Diğer ticari bankaların gösterdikleri varlık seviyeleri ise mevduat bankalarınınkine kıyasla çok düşük seviyededir.

Her ne kadar Türkiye’de kullandırılan tarımsal kredilerde bakiye açısından zamanla sürekli bir artış yaşanmış olsa da kredi hizmetlerinin daha çok çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle tarım işletmelerinin makine-ekipman ve üretim teknolojileri yönünden yetersizliklerini giderebilmek için kullandırılacak mikrokredilerin tarımsal üretimde verimliliğin artırılmasının yanı sıra tarım sektöründeki yapısal sorunların çözümlerine katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Ayrıca kooperatif bankacılığı gibi yeni oluşumların önlerini açmak suretiyle mevcut kredi kaynaklarını da çeşitlendirmek tarımsal finansman faaliyetlerinin ilerleme kaydetmesine hız kazandırabilecektir (Seven, 2016).

2.1.3. Türkiye’de Tarımsal Üretimin Finansmanına Yönelik Tarımsal Kooperatif Kredileri

Türkiye’deki kooperatifleşme faaliyetleri, 1863 yılında Mithat Paşa tarafından kurulan Memleket Sandıkları’yla başlamıştır. Cumhuriyet döneminde Türkiye Kooperatifçilik Kurumu kurularak ve kooperatifçiliğe yönelik ilk hukuki düzenlemeler yapılarak

kooperatifçiliğin gelişmesine önemli katkılar sağlanmıştır. İlk kooperatifçilik uygulamaları kapsamında çiftçilerin karşılaştıkları finansman sorunlarını çözmek amaçlanmıştır. Bu amaçla kurulan Memleket Sandıkları'nın başarı göstermesiyle 1867 yılında "Memleket Sandıkları Nizamnamesi" çıkarılmış ve uygulama bir devlet politikası olarak ülke geneline yayılmıştır (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017).

Memleket Sandıkları 1883 yılında Menafi Sandıkları'na, Menafi Sandıkları da 1888 yılında Ziraat Bankası'na dönüştürülmüştür. Ziraat Bankası, çiftçilere tarımsal krediler kullandıran tek kredi kaynağı olma görevini 1929 yılına kadar yerine getirmiştir. Sonraki yıllarda ise çiftçiler, bugünkü şekliyle çeşitli tarımsal kooperatifleri kurarak örgütlenmeye başlamışlardır (Mülayim, 2019: 206).

Türkiye'de tarımsal kooperatifleşme hareketinde ikili bir yapılanmaya gidilmiştir. İlk yapılanma temel işlevi çiftçi ortakların her türlü kredi ihtiyacını karşılamak olan TKK, ikinci yapılanma ise temel işlevi çiftçi ortakların tarımsal ürünlerinin satışını yapmak olan Tarım Satış Kooperatifleri'dir (TSK). TSK'lardan ilki 1915 yılında kurulan Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi (Tariş), sonuncusu ise 2000 yılında kurulan ancak hiç faaliyete geçmeyen Gapbirlik'tir. 2013 yılında Kayısbirlik, Taskobirlik ve Güneydoğubirlik, tasfiye sürecine girmişler ve sonraki yıllarda tasfiye edilmişlerdir³⁵ (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017).

Günümüzde Tariş, Trakyabirlik ve Marmarabirlik, temel işlevlerini biraz da olsa yerine getirebilen TSK'lar arasındadır. Diğer TSK'lar ise kötü yönetilmelerinin sonucunda büyük ölçüde işlevsiz kalmışlardır. TSK'ların işlevsizliklerinden kaynaklı boşluk, mevcut organizasyon yapısı Türkiye'yi kapsayan TKK tarafından doldurulmaya çalışılmaktadır.

1935 yılında kurulan ve 1970'li yıllarda örgütlenmesini tamamlayan TKK, en fazla çiftçi ortağa ve en yüksek ciroya sahip tarımsal kooperatif organizasyonlarından biridir. Her çiftçi ortak, belli şartlar altında TKK'dan üretim ile ilgili ve üretim dışı ihtiyaçlarını karşılamak için tarımsal krediler kullanma hakkına sahiptir. Bu krediler kısa vadeli (azami 1 yıla kadar vadeli) işletme ve orta vadeli (azami 4 yıla kadar vadeli) yatırım

³⁵ Tasfiyelerden sonra faaliyet göstermeye devam eden TSK sayısı 16'dan 13'e düşmüştür.

kredileri şeklinde olup TKK tarafından kullandırımı genellikle aynidir³⁶ (bkz. Tablo 11) (TKK, 2020).

Tablo 11: TKK Tarafından Çiftçi Ortaklara Kullandırılan Ayni ve Nakdi Krediler

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ayni krediler (Bin TL)	4.341.130	4.242.832	4.719.965	5.148.587	5.169.440	-	-
Nakdi krediler (Bin TL)	2.064.669	2.522.397	2.899.349	2.877.906	3.052.838	-	-
Toplam (Bin TL)	6.405.799	6.765.229	7.619.314	8.026.493	8.222.278	8.260.967	11.036.293
İndirimli krediler (Bin TL)	4.394.977	5.099.632	4.994.289	4.427.161	5.706.147	6.272.611	9.195.503
İndirimli kredilerin oranı (%)	68	75	65	55	69	76	83
İşletme kredileri (Bin TL)	5.560.711	5.904.399	6.916.551	7.563.990	8.002.441	7.994.037	10.523.330
Yatırım kredileri (Bin TL)	845.088	860.830	702.763	462.503	219.837	266.930	223.804
Kredi kullandırılan çiftçi ortak sayısı (Bin kişi)	426	422	422	414	390	364	356

Kaynak: TKK (2020; 2021; 2022) 2019, 2020 ve 2021 Faaliyet Raporları

Tablo 11 incelendiğinde TKK'nın kullandığı ayni ve nakdi krediler bakiyesinin 2021 yılında 11 milyar TL'ye ulaştığı ve bu kredilerin 356.000 çiftçi ortağa kullandırıldığı

³⁶ Günümüzde TKK, çiftçi ortaklarının tarımsal kredi ihtiyaçlarını öz sermayesinin büyük bir kısmını ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş.'nin sağladığı plasmanları kullanmak suretiyle karşılamaya çalışmaktadır. Ancak TKK, plasmanlarla kendisinin ve üst kuruluşlarının öz sermayelerini tek hesapta takip etmektedir. Bu durum, aslında çiftçi ortaklar için kullanılması gereken plasmanların TKK'nın cari harcamalarında kullanılmasını beraberinde getirmektedir. Plasmanların böyle amaç dışı kullanımının önüne geçebilmek için takibi ayrı bir hesapta yapılmalı ve devlet bu konuda denetleyici rol oynamalıdır.

görülmektedir. TKK'nın toplamda yaklaşık 800.000 çiftçi ortağı bulunduğu dikkate alındığında toplam çiftçi ortak sayısının yarısından azına ortalama 31 bin TL kredi kullandırıldığı anlaşılmaktadır³⁷. TKK'nın ortaklarını genellikle küçük ölçekli tarımsal üretim yapan ve yeterli işletme sermayeleri olmadığı için tarımsal kredilere ihtiyaç duyan çiftçiler oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu kredilerin bakiyesini artırıp daha fazla çiftçi ortağa kredi kullandırmak ve bu noktada mikrokredilere pay ayırmak önem arz etmektedir.

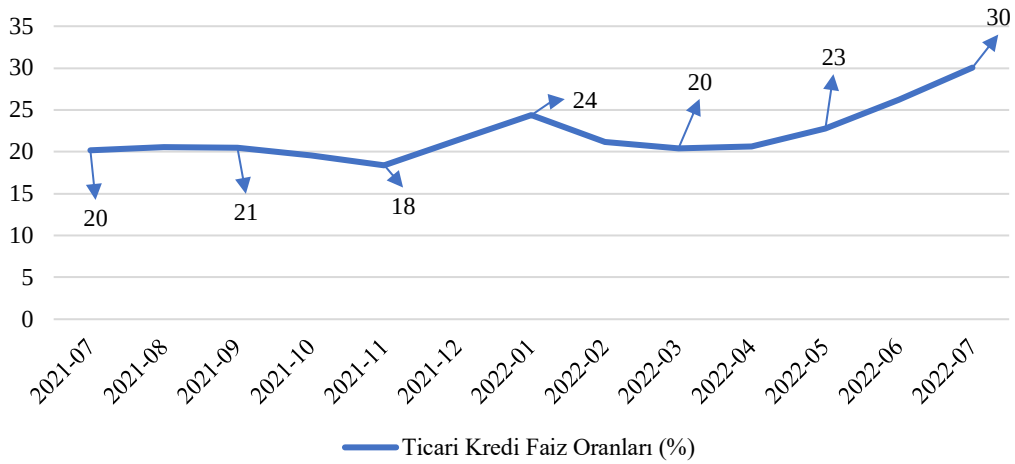
TKK, 1972 yılında çıkarılan 1581 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” kapsamında mevduat toplama yetkisi almıştır. Ancak TKK, üzerinden 50 yıl geçmesine rağmen bu yetkiyi kullan(a)mamıştır. Oysa TKK, günümüzde çiftçi ortakların tamamının tarımsal kredi ihtiyaçlarını mevcut kaynakları (öz sermaye ve plasmanlar) kullanarak yeterince karşılayamamaktadır. TKK'nın bir an önce mevduat toplama olanağına kavuşturulmasıyla birlikte tüm çiftçi ortakların tarımsal kredi ihtiyaçlarının yeterince karşılanabileceği miktarda yeni bir kaynak oluşturulmuş olunacaktır. Ayrıca bu kaynağın TKK'ya maliyeti T.C. Ziraat Bankası A.Ş. tarafından sağlanan plasmanların maliyetine kıyasla daha düşük olacak ve bu durum TKK'nın finansal özgürlüğünü kazanmasına önemli katkı sağlayacaktır (Mülayim, 2019: 221-222).

2.1.4. Türkiye’de Tarımsal Üretimin Finansmanının Mevcut Niteliği

Serbest piyasada sermaye sahiplerinin arz ettikleri sermaye, fiyat sistemiyle³⁸ sermaye talep edenlere tahsis edilmektedir. Arz-talep etkileşimi, sermayenin tahsis maliyetini belirlemektedir. Bu maliyete faiz oranı denilmektedir. Faiz, genel şekliyle sermaye sahibinin sermayesini kullanmayıp başkasına ödünç vermesi karşılığında aldığı bir vazgeçme/sermaye kullanımını erteleme bedeli olarak tanımlanmaktadır. Sermayenin maliyeti belirlenirken temelde risk unsuru göz önünde tutulmaktadır (Eğilmez, 2014: 106).

³⁷ TKK’da çiftçi ortaklara kullandırılacak kredi limiti olarak ifade edilen şahıs hadlerinin (birim kooperatif yetkisi genel şahıs haddi, bölge birliği yetkisi özel şahıs haddi ve sözleşmeli üretim şahıs haddi, merkez birliği onaylı şahıs haddi) düşük seviyelerde tutulması, çiftçi ortakların TKK’dan tarımsal kredi kullanım imkanlarını sınırlayıcı bir faktör işlevi görmektedir.

³⁸ Fiyat sistemi, kıt kaynakların tahsisinde ve mübadelesinde kullanılan sistemdir.

Grafik 2: Bankalarca Açılan Ticari Kredilere Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) (2022) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

Grafik 2 incelendiğinde ticari kredi faiz oranlarının 2022 yılının ilk çeyreğinden sonra yükselen bir seyir izlediği görülmektedir. Bu durumun temel nedeni, son birkaç ayda enflasyonun da yükselen bir seyir izlemesidir (TÜİK, 2022). Şöyle ki, enflasyon yükselişi, sermaye sahiplerinin kar-maliyet hesabı yapabilmelerini ve fiyatlardaki değişiklikleri kontrol edebilmelerini güçleştirmektedir. Belirsizlik ortamında sermaye sahipleri riskten korunmak için yüksek getiriler talep etmekte ve sonuçta faiz oranları yükselmektedir (Peker, 2014: 75).

Türkiye’de çiftçilerin nakit akış dengeleri, genellikle yıl boyunca negatiftir. Dolayısıyla tarımsal üretimin sürdürülebilirliği, yabancı kaynaklardan işletme sermayesi desteğine duyulan ihtiyacı şiddetlendirmektedir. Bu ihtiyacın şiddeti, üretim sürecindeki zaman dilimlerine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, yoğun girdi tüketimi gerektiren ekim-dikim ve bakım zamanları, işletme sermayesi desteğine en çok ihtiyaç duyulan zaman dilimleridir. Hasat-harman zamanında da bu ihtiyaç oldukça şiddetlenmektedir (Kredi Kayıt Bürosu, 2020).

Türkiye’de çiftçilerin tarımsal üretimde gerekli olan araçları ve gereçleri satın alabilmeleri, binaları ve tesisleri inşa edebilmeleri için uzun vadeli, tarım arazilerini işleyebilmeleri için orta vadeli ve mahsullerini kaldırabilmeleri için kısa vadeli tarımsal kredilerin kullanılması gerekmektedir. Ancak tarımsal kredilerin taşıdığı kendine özgü riskleri vardır. Örneğin, tarımsal kredilerin üretim sürecinde kullanılıp kullanılmayacağı,

ticari bankalar tarafından etkin bir şekilde takip edilememektedir. Ayrıca üretimin don, kuraklık, sel ve böcek istilası gibi doğal şartlara bağlı bazı risklerinin bulunması, ticari bankaların tarımsal kredilere sıcak bakmamalarına neden olmaktadır³⁹. Diğer taraftan tarımsal ürünlerde talebin fiyat esnekliğinin düşüklüğü⁴⁰ de ticari bankaların tarımsal kredilere bakışlarını olumsuz etkileyen bir risktir (Takan ve Boyacıoğlu, 2011: 11-12).

Sermayenin maliyeti belirlenirken temelde risk unsuru göz önünde tutulduğu için tarımsal kredilerin faiz oranları yüksek olmaktadır. Bununla birlikte tarımsal kredilere karşılık çok sayıda teminat gösterilmesi ve uzun formalitelerin yerine getirilmesi talep edilmektedir. Talepleri yerine getirmekte güçlük çeken çiftçiler, ticari bankaların tarımsal kredilerini yeterli miktarlarda veya hiç kullanamamaktadırlar (bkz. Tablo 12). Sonuç olarak, söz konusu çiftçiler, kırsal kesimlerde tefecilik yapan tüccar, esnaf ve komisyoncu gibi şahıslara borçlanmaya yönelmektedirler. Çünkü tefecilere borçlanmak, herhangi bir teminat göstermeyi ve formaliteyi yerine getirmeyi gerektirmediği için kolay ve hızlı gerçekleşmektedir⁴¹. Yine de bu tür borçlanmanın çok kısa vadede yüksek oranda faiz ödemeyi gerektirmesi, yıl içerisindeki gelirleri faiz ödemelerini yapmaya bile yetmeyen borçlu çiftçileri tarım arazilerini satıp borçlarını ödemek veya arazilerinin mülkiyetlerini tefecilere devretmek mecburiyetinde bırakmaktadır.

³⁹ Ticari bankalar arasında özel sermayeli ticari bankalar, yüksek kâr ve güvence içinde çalışmayı ön planda tuttıkları için tarımsal krediler kullandırmaya kamusal sermayeli ticari bankalara kıyasla daha çok isteksizdirler.

⁴⁰ Tarımsal ürünlerde talebin fiyat esnekliği 1'den küçüktür. Doğal şartların olumlu etkisiyle tarımsal üretim arttığı zaman ürünlerin fiyatları düşmektedir. Bu durumda çiftçilerin elde ettikleri kazançlar azalmaktadır.

⁴¹ Yaygınlığı ile ilgili herhangi bir ölçüm bulunmasa da kırsal kesimlerde yapılan gözlemler, özellikle tarımsal üretimin bakım ve hasat-harman zamanlarında tefecilere borçlanmanın yaygınlığı hakkında fikir vermektedir.

Tablo 12: Türkiye Geneline Çiftçilerin Ticari Bankalardan Tarımsal Kredi Kullanamama Nedenleri

Tarımsal Kredi Kullanamama Nedenleri	Yüzde
Faiz oranlarındaki yükseklik	29
Kefil, teminat ve ipotek taleplerinin yerine getirilememesi	12
Formalitelerin uzun olması	4
Daha önce kullanılan tarımsal kredilere ait borçların geri ödenmesindeki gecikmeler nedeniyle yeni tarımsal kredi kullanılmaması	3
Ticari bankaların tarımsal kredi kullanırmama neden(ler)inin bilinmemesi	2
Diğer	2

Kaynak: Kredi Kayıt Bürosu (2021) Türkiye Tarımsal Görünüm Saha Araştırması 2021

Ticari bankaların ve tefecilerin çiftçilere karşı tutumları, onların bu kredi kaynaklarından yeterli işletme sermayesi desteği elde edebilmelerini güçleştirmektedir. Bu durumda çiftçilere ihtiyaç duydukları tarımsal kredileri makul şartlar altında yeterince kullanılabilecek ve böylelikle üretimlerine destek sağlayabilecek tek kredi kaynağı olarak tarımsal kooperatifler öne çıkmaktadırlar. Nitekim tarımsal kooperatifleşmedeki temel, çiftçilere işletme sermayesi desteği verme ve onların pazarlık güçlerini ve yıl içerisindeki gelirlerini iyileştirme çabalarına dayanmaktadır. Yani tarım sektöründe kooperatifleşmenin etkin bir şekilde yaygınlaşması durumunda çiftçilerin işletme sermayesi desteği elde edebilmeleri kolaylaşmakta, kırsalla kent arasındaki araçların ticari etkinlikleri azalmakta ve tarımsal ürünlere eklenen kâr marjlarında çiftçiler lehine önemli kaymalar oluşmaktadır.

Günümüzde TKK, tarımsal kredilerin yaklaşık %75'ini indirimli faiz oranlarıyla çiftçi ortaklara kullanırmaktadır. Cari faiz oranlarıyla indirimli faiz oranları arasındaki farkı devlet karşılamaktadır (tarımsal kredi sübvansiyonu) (Mülayim, 2019: 215). Her ne kadar tarımsal kredi kullanırmını indirimli faiz oranlarıyla yapılsa da mevcut cari faiz oranları, gelirleri düşük çiftçi ortakların TKK'ya borçlanmaları durumunda gelir-gider dengesini sağlayabilmelerini güçleştirecek seviyededir (%17) (tarımdanhaber, 2021). Dolayısıyla TKK'nın tarımsal kredilerin %100'ünü daha yüksek oranda faiz indirimiyle ve/veya

faizsiz⁴² olarak kullandırması, çiftçi ortakların düşük maliyetlerle işletme sermayesi desteği elde edebilmeleri için önem arz etmektedir.

2.2. Türkiye’de Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zinciri

Yaş meyve-sebze sektörü⁴³, yaş meyve-sebze ürünlerinin üretimi öncesinden tüketimi sonrasına kadar uzanan bir tedarik zincirine sahiptir. Bu zincirdeki işleyiş, şu süreçleri içermektedir (Greenpeace Akdeniz, 2019);

1. Üretim öncesi süreç: Toprak bakımını ve tohum tedariğini içerir.
2. Üretim süreci: Makine-ekipman, mazot, tohum, gübre ve zirai mücadele ilacı gibi girdilerin kullanımını içerir.
3. Üretim süreciyle üretim sonrası sürecin kesiştiği an hasadı içerir.
4. Üretim sonrası süreç: İşleme, paketlenme, taşıma, depolama, satış ve tüketim gibi faaliyetleri içerir.
5. Tüketim sonrası süreç: Geri dönüşümü içerir.

Günümüzde yaş meyve-sebze tedarik zinciri yönetimi, süpermarket zincirleri nihai tüketicilerin gıda ihtiyaçlarını tam olarak karşılamaya ve bunu yaparken küresel gıda güvenliği ile ilgili standartlara uymaya odaklandıkları için üzerinde önemle durulan bir konu haline gelmiştir (Naik ve Suresh, 2018: 272). Zincirin çok sayıda aracı barındırması ve sosyal konularda şekillendirici bir rol oynaması da bunda etkilidir (Best ve Mamic, 2008: 2). Zincirin şeffaf ve izlenebilir nitelik taşıması ise ekonomik açıdan önemli görülen bir politika önceliğidir. Çünkü zincirdeki her bağlantı, yaş meyve-sebze ürünlerinde fiyat oluşumunu doğrudan etkileyen ek bir faaliyete karşılık gelmektedir (Aysoy, Kirli ve Tumen, 2015: 2).

Gıda endüstrisinin başarısı, yaş meyve-sebze tedarik zincirinin dikkatli bir şekilde düzenlenmesine bağlıdır. Bu düzenleme, ihtiyaç duyulan yaş meyve-sebze ürünlerini yeterince yetiştirmeyi, zamanında hasadı, isteğe uyarlanmış ambalajları kullanmayı ve üreticiler-sevkiyatçılar-perakendeciler arasında sürekli bir iletişimin ve koordinasyonun tesisini içermelidir (Naik ve Suresh, 2018: 272). Düzenlemenin yapılmasıyla birlikte bir

⁴² TKK Merkez Birliği, işletme sermayesi desteğine ihtiyaç duyan çiftçi ortaklarının ihtiyaçlarını faizsiz bir şekilde karşılayabilmek için faizsiz finansman yöntemlerinin TKK’da uygulanabilirliği ile ilgili araştırmalarını sürdürmektedir. Bu girişim, dini hassasiyetleri nedeniyle finansal sistemle hiçbir bağlantısı olmayan çiftçi ortaklara alternatifler sunabilmek açısından önem arz etmektedir.

⁴³ Yaş meyve-sebze sektörü, tarım sektörünü oluşturan en önemli alt sektörlerden biridir.

yandan mevcut kaynakların ihtiyaçlar doğrultusunda etkili ve verimli kullanılması diğer yandan maliyetlerin düşürülmesi sağlanmış olunacaktır.

Her ülkenin tarımsal üretim yapısı, birbirlerinden farklı özellikler göstermektedir. Dolayısıyla her ülkedeki yaş meyve-sebze ürünleri, azami bozulma süreleri, üretim bölgeleri, işlenme özellikleri ve üreticilerinin tercihleri gibi faktörlerin etkisine bağlı olarak farklı kanallar üzerinden satılmaktadır. Bununla birlikte konu ile ilgili yapılmış akademik araştırmaların çoğunda ürünler için yaygın satış kanalı sıralamasının üretici > tüccar > toptancı hali > perakendeci > nihai tüketici şeklinde olduğu tespit edilmiştir (Karaca vd., 2012: 1). Diğer taraftan üreticilerin nihai tüketicilere doğrudan satış yaptıkları çeşitli satış kanalı seçenekleri bulunmaktadır (bkz. Şekil 2).

Şekil 2: Üreticilerin Doğrudan Nihai Tüketicilere Satış Yapma Kanalları

Kaynak: (Albayrak, 2009: 17)

Türkiye’de tarımsal coğrafyanın büyük, tarım arazilerinin ise küçük ve dağınık bir yapıda olması çiftçilerin satış kanalı tercihlerini şekillendirmektedir. Çiftçiler, ürettikleri yaş meyve-sebze ürünlerini türlerine ve pazarlama bilgilerine göre tüccarlara, işleme fabrikalarına ve doğrudan nihai tüketicilere satabilmektedirler (Kredi Kayıt Bürosu, 2020). Bunlar arasından tüccarlara satış yapmak, işgüçlerini pazarlama yerine üretime yönlendiren, risk almayı sevmeyen ve yükselen girdi maliyetlerinin etkisiyle giderek güç

kaybeden çiftçiler için düşük maliyetli ve satış garantili bir kanal olarak diğer çeşitli satış kanallarına kıyasla daha çok tercih edilmektedir⁴⁴ (bkz. Tablo 13) (Seçkin, 2016: 80).

Tablo 13: Türkiye Geneline Çiftçilerin Satış Yapma Kanalları

Satış Kanalları	Yüzde
Tüccar	75
İşleme fabrikaları	25
Doğrudan nihai tüketici	21
Toptancı halindeki komisyoncu	16
Tarımsal kooperatif	12
Perakendeci	10
Diğer	2

Kaynak: Kredi Kayıt Bürosu (2021) Türkiye Tarımsal Görünüm Saha Araştırması 2021

Tarımsal kooperatifler kanalıyla satış yapmak, çiftçilerin yaş meyve-sebze tedarik zincirindeki araçlar karşısında pazarlık güçlerini yükseltici bir etkiye sahiptir. Ancak etkinin hissedilebilmesi için tarımsal kooperatiflerin rekabet edebilirlik güçlerinin yüksek olması gerekmektedir. Bu noktada iç yönetim mekanizmalarının çok iyi çalışması, organizasyon yapılarındaki işleyişin yaş meyve-sebze ürünleri piyasasında güven oluşturmaları ve yasal yönden devlet desteğini almaları tarımsal kooperatiflerin rekabet edebilirlik güçlerini yükselten faktörlerdir (Bijman vd., 2012).

AB ülkelerinin genelinde tarımsal kooperatiflerin yaş meyve-sebze ürünleri piyasasından aldıkları toplam pazar payı yaklaşık %40'tır (Bijman ve Iliopoulos, 2014: 500). Orandaki yüksekliğin temel nedeni, tarımsal kooperatiflerin ortağı durumundaki çiftçilerin yaş meyve-sebze ürünlerini kooperatifleri kanalıyla satmalarını zorunlu kılan hukuki düzenlemelerin varlığıdır. Doğrudan gelir desteklerinin 1998 yılından beri "Meyve-Sebze Ortak Pazar Organizasyonu" programı kapsamında tarımsal kooperatifler üzerinden sağlanıyor olması da bunda etkilidir (Özsu, 2005). Oysa Türkiye'de tarımsal kooperatiflerin piyasadan aldıkları pazar payını artırmak amacıyla yapılmış hukuki

⁴⁴ Türkiye'deki çiftçiler, yaş meyve-sebze ürünlerinin satışını genellikle hasat zamanlarında kırsala gelen tüccarlara yaparak acil nakit ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.

düzenleme veya geliştirilmiş destek mekanizması bulunmamaktadır. Ayrıca çiftçiler, hem birbirlerine hem tarımsal kooperatiflerdeki yönetim birimlerine güvenmemektedirler (Seçkin, 2016: 76). Dolayısıyla ürünlerin satışı, tarımsal kooperatiflerin ortağı durumunda olsalar da bizzat çiftçiler tarafından alışlagelen yöntemlerle yapılmaktadır.

Tarımsal kooperatiflerin yaş meyve-sebze tedarik zincirinde aktif bir rol oynamaları, yaş meyve-sebze ürünlerini çok az elden geçirerek nihai tüketicilere ulaştırabilmek için gereklidir. Bu konuda gelişmiş ülkelerdeki ve AB'deki tarımsal kooperatiflerin oynadıkları rolün aktifliği Türkiye'dekilerinkine kıyasla oldukça büyüktür. Nitekim tarımsal kooperatiflerin de yer alabildikleri toptancı hallerinde gerçekleştirilen toplam ürün satışı içinde tarımsal kooperatiflerin payı, gelişmiş ülkelere %90, AB ülkelerinin genelinde %50, Türkiye'de ise sadece %0,006 seviyesindedir (Yavuz ve Dilek, 2019).

Türkiye'de yaş meyve-sebze tedarik zincirinin işleyişi, tarımsal kooperatiflerin değil, çok sayıda aracının etkisiyle şekillenmektedir. Tarımsal kooperatiflerin aracılara alternatif olamayışları, çiftçileri ve nihai tüketicileri zincirin en zayıf halkaları konumuna getirmektedir. Devletin zinciri denetlemedeki eksikliği de bunda etkilidir. Şöyle ki, devlet, toptancı hallerindeki fiyatları denetlerken, toptancı halleri dışındaki fiyatları ise serbest piyasa ekonomisi gerekçesiyle denetiminin dışında tutmaktadır. Bu denetimsizlik hali, aracılara zincir boyunca fiyat spekülasyonu yapma ve aşırı kazanç elde etme kolaylığı sağlamaktadır. Sonuç olarak, zincirdeki işleyiş, çiftçileri ve nihai tüketicileri çok sayıda aracıyla karşı karşıya bıraktığı ölçüde onların çıkarlarını korumaktan giderek uzaklaşmaktadır (Greenpeace Akdeniz, 2019).

Türkiye'de yaş meyve-sebze ürünlerinin toplanması, paketlenmesi, nakledilmesi ve depolanması gibi pazarlamaya ilişkin çoğu işlem aracılar tarafından yapılmaktadır. Bu durum, bir yandan çiftçilerin aracılara bağımlılıklarının artmasına diğer yandan ürünlerin pazarlanma süreçlerinin uzamasına neden olmaktadır (Songül, 2017). Ayrıca halihazırda elverişsiz konumları ve altyapılarıyla varlığını sürdüren 175 toptancı hali, ürünlerin üretimle tüketim noktaları arasındaki hızlı dağıtımının sağlanmasında yetersiz kalmaktadır (TCMB, 2018).

Türkiye'de 175, AB genelinde ise toplamda 60 toptancı hali vardır. Başka bir deyişle, Türkiye'de gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla toptancı hali bulunmaktadır. Ancak niceliksel fazlalık, yaş meyve-sebze tedarik zincirinde sağlıklı fiyat oluşumunu

güçleştirmektedir. Çünkü böyle bir ortamda kayıt dışı işlemler kolaylaşmakta ve dolayısıyla yaş meyve-sebze ürünleri piyasasındaki fiyat belirleme mekanizmalarının tümüyle denetlenmesi mümkün olmamaktadır (Aysoy, Kirli ve Tumen, 2015: 8).

AB genelinde yaş meyve-sebze ürünlerinin toptancı halleri dışındaki toptan satışında yapılan işlemlerin toptancı hallerine bildirilmesi zorunlu değildir. Böyle bir düzenleme, AB'nin rekabet kurallarına ve AB ülkelerinin rekabet mevzuatlarına aykırıdır (Kızılaslan ve Yalçın, 2012: 135). Türkiye'de ise toplam 170 ürünün toptancı halleri dışındaki toptan satışında yapılan işlemlerin (kilogram (kg), adet veya bağ cinsinde) toptancı hallerine bildirilmesi zorunludur (Resmî Gazete, 2016). Bildirimleri toplayabilmek için 2012 yılında online Hal Kayıt Sistemi (HKS) kurulup ortak kullanıma açılmış olsa da günümüzde çiftçilerin çoğu, hasat edilen ürünleri bu sistemin varlığından veya işleyişinden habersiz bir şekilde toptancı halleri dışında toptan satmaktadır (Adanacioğlu vd., 2019; Kınıklı vd., 2019).

Türkiye'de Hal Yasası, ilk olarak 2010 yılında Resmî Gazete'de yayımlanıp 2012 yılında yürürlüğe girmiştir⁴⁵. Hal Yasası kapsamında her yaş meyve-sebze ürünü için kimlik oluşturulması ve yaş meyve-sebze tedarik zincirindeki tüm işlemlerin kayıt altına alınması hedeflenmiştir. Ancak bu hedeflere ulaşılammıştır (Eren, 2019). Yani kayıt dışılık, zincirdeki temel sorunlardan biridir. Nitekim günümüzde toptancı hallerinde kayıt altına alınarak pazarlanan ürünler iç piyasada pazarlanan ürünlerin sadece %30'unu oluşturmakta, %70'lik kısım ise kayıt dışı olarak pazarlanmaktadır (Canik ve Alparslan'dan akt. Kınıklı vd., 2019: 160). Diğer taraftan yasayla birlikte kullanıma açılan HKS, yıllar geçmesine rağmen sağlıklı şekilde işlememekte ve tarım sektöründeki aktörlerin tümü dikkate alındığında oldukça az sayıda bildirimci içermektedir (bkz. Tablo 14). Bu durum, zincirin işleyişi ile ilgili sürekli güncel, bütünleşik ve yeterli bir veri tabanı oluşumunu güçleştirmektedir.

⁴⁵ Türkiye'de yaş meyve-sebze tedarik zincirine dair usuller ve esaslar, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından birlikte düzenlenmektedir. Belediyeler de konuya ilişkin düzenlemeler yapmakla yetkili yerel idari kurumlardır. Bu kamu kurumlarının yetkilerine ve sorumluluklarına -Yeni Hal Yasası olarak da bilinen- 5957 sayılı "Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun"da ayrı ayrı yer verilmiştir.

Tablo 14: HKS Bildirimci ve Bildirim İstatistikleri

Bildirimci Sıfatı	Bildirimci Sayısı
Gerçek kişi	42.387
Tüzel kişi	13.121
Yapılan Toplam Bildirim Sayısı	193.069.354

Kaynak: Ticaret Bakanlığı (2022) 2021 Yılı Faaliyet Raporu

Hal Yasası kapsamında çiftçilere toptancıları atlayarak doğrudan perakendecilere ve nihai tüketicilere yaş meyve-sebze ürünlerini toptan satabilme hakkı tanınmıştır. Bu reform, çiftçilerle nihai tüketiciler arasındaki bazı aracılardan ortadan kalkmasını beraberinde getirmiş olsa da yaş meyve-sebze ürünleri piyasasına fiyat adaletini getirmede yetersiz kalmıştır. Çünkü reform, toptan fiyatların yaklaşık %20 oranında düşmesini sağlamışken, perakende fiyatların ise düşmesini sağlayamamıştır (Aysoy, Kirli ve Tumen, 2015: 3).

2018 yılında “Enflasyonla Mücadele Programı” kapsamında Hal Yasası’nda önemli bazı değişikliklere gidilmesi ve bu doğrultuda özellikle toptancı hallerindeki komisyoncu varlığına son verilip tarımsal kooperatiflerin daha etkin bir duruma getirilmeleri hedeflenmiştir. Programda yaş meyve-sebze tedarik zincirinde yeterli devlet denetimi olmadığı ve en yüksek %8 oranında alınması gereken komisyonun komisyoncular tarafından sık sık suiistimal edildiği vurgulanmıştır. Böylelikle yaş meyve-sebze ürünlerinin fiyatlarındaki dalgalanmaların temel nedenleri, devlet denetimindeki eksikliğe ve komisyoncuların fahiş hizmet bedellerine bağlanmıştır (Eren, 2019). Bununla birlikte süpermarket zincirlerinin doğrudan çiftçilerden ürün satın alıp fiyat belirleme haklarına⁴⁶ sahip olmaları, toptancı hallerinin birincil pazar niteliği taşımasını engellemekte ve fiyat oynaklıklarında sadece komisyoncuların değil, aynı zamanda perakendecilerin rollerinin de hiç hafife alınmaması gerektiğini göstermektedir⁴⁷. Nitekim konu ile ilgili güvenilir veri bulunmasa da günümüzde süpermarket zincirlerinin manav reyonlarında satılan ürünlerin sadece %20’sinin toptancı hallerinden, %80’lik

⁴⁶ Bu haklar, Hal Yasası’yla sağlanmıştır. Böylelikle yasa, süpermarket zincirlerinin pazarlık güçlerini ve fiyat belirleme haklarını kullanarak çiftçilerden düşük fiyatlardan yaş meyve-sebze ürünleri satın alıp bunları nihai tüketicilere yüksek fiyatlardan satışa sunmalarını kolaylaştırmıştır.

⁴⁷ Türkiye’de perakende zinciri, oligopolistik bir yapıya sahiptir. Çünkü bu zincir, geniş bir bölgeye yayılmış olup birden fazla şehirde hatta ülke genelinde faaliyet gösteren süpermarket zincirlerinin hâkimiyetindedir.

kısımın ise çiftçilerden geldiği düşünülmektedir. Dolayısıyla süpermarket zincirleri tarafından belirlenen fiyatların pazarlardaki ve toptancı hallerindeki fiyatları yükseliş yönünde etkileyebileceği gerçeğinden hareketle ülkede gıda enflasyonunun yaşanılmasını tetikleyebilecek aktörlerden birinin onlar oldukları ileri sürülebilir (Greenpeace Akdeniz, 2019).

Süpermarket zincirleriyle çiftçiler arasındaki doğrudan tedarik ilişkisi, iki tarafın sözleşmeli üretim yapmak üzere anlaşmasıyla kurulmaktadır. Sözleşmeli üretim, yaş meyve-sebze ürünlerinin ekim-dikim, bakım, hasat, pazarlama ve satış gibi süreçlerini kapsayan, süpermarket zincirlerinin üretilen ürünleri sözleşmedeki şartlara uygun olması şartıyla satın almayı taahhüt ettikleri üretim şeklidir. Bu noktada iki taraf karşılıklı belirlenen şartlar üzerinde anlaşma sağlıyor gibi görünse de sözleşmeli üretim, örgütlenmemiş çiftçileri süpermarket zincirleriyle adil ve makul olmayan bir ilişkiye bağımlı kılmaktadır. Şöyle ki, örgütlenmemiş çiftçiler, sözleşmeli üretim yaptıklarında⁴⁸ ürünlerin üretiminden satışına kadar tüm süreçleri ile ilgili kararları kendi isteklerine göre değil, rekabet ve pazarlık güçleri yüksek süpermarket zincirlerinin istekleri doğrultusunda alıp uygulamak mecburiyetinde kalmaktadırlar⁴⁹.

Sözleşmeli üretim kapsamında süpermarket zincirleri, kendilerini fiyat, kalite ve miktar açısından garanti altına alıp üretim sürecinde karşılaşılabilecek tüm riskleri çiftçilere yüklemektedirler. Çiftçiler, don, kuraklık, sel ve böcek istilası gibi doğal şartların olumsuz etkisi nedeniyle sözleşmenin şartlarını tam anlamıyla yerine getiremedikleri durumda süpermarket zincirlerinin iradelerine teslim olmaktadır (Kılıç ve Bor, 2009: 117). Böyle bir durumda süpermarket zincirleri, çiftçilere (içinde bulundukları durumu fırsata çevirerek) ürettikleri yaş meyve-sebze ürünlerini düşük fiyatlardan satın almayı teklif edebilmektedirler (Koç ve Bölük, 2021).

Son yıllarda yaş meyve-sebze tedarik zincirinde artan haksız rekabet uygulamalarına ilişkin şikayetler Rekabet Kurumu'na iletilmiştir. Bu kapsamda kurum, özellikle süpermarket zincirlerinin ürün fiyatlama davranışlarını incelemeye girişmiştir.

⁴⁸ Sözleşmeli üretimin yaygın olarak yapıldığı tarımsal ürünler, yaş meyve-sebze, şeker pancarı, tütün ve yem bitkileri gibi ürünlerdir.

⁴⁹ Günümüzde süpermarket zincirleri, genellikle orta ve büyük ölçekli yaş meyve-sebze üretimi yapan çiftçilerden gıda standartlarına uygun olmak şartıyla büyük miktarlarda ürünler satın almakta ve bu ürünleri oluşturdukları stratejik ürün toplama merkezlerinde bir araya getirip ihtiyaç duyulduğunda doğrudan nihai tüketicilere satışa sunmaktadırlar. Küçük ölçekli yaş meyve-sebze üretimi yapan çiftçiler, bu şekilde yaş meyve-sebze tedarik zincirinden dışlanmış olmaktadır.

İncelemeler sonucunda önde gelen 23 süpermarket zinciri hakkında 2020 yılında soruşturma başlatılmıştır. Soruşturmalarda bu süpermarket zincirlerinin hem alış hem satış tarafında oligopolistik bir yapı sergileyerek hiçbir şekilde karşılıklı fiyat savaşlarına girmedikleri, aksine iş birliği yaparak tedarikçilerden çok düşük fiyatlardan yaş meyve-sebze ürünleri satın alıp bunları nihai tüketicilere çok yüksek fiyatlardan (yaklaşık %60'lara varan oranda fiyat yükselişi) satışa sundukları tespit edilmiştir (Rekabet Kurumu, 2020).

Türkiye’de yaş meyve-sebze ürünlerinin fiyatlarındaki oynaklıklar, genellikle doğal şartların olumsuz etkisinin bir sonucu olarak görülmektedir. Ancak yaş meyve-sebze tedarik zincirindeki yapısal sorunlar, bunda çok daha büyük bir etkindir. Ayrıca doğal şartların fiyatlara etkisi, etkin ve dinamik bir üretim planlaması yapılarak, üretim sonrası lojistik süreçler modernleştirilerek ve araçların ticari etkinlikleri azaltılarak büyük ölçüde hafifletilebilir (TCMB, 2018). Dolayısıyla sağlıklı fiyat oluşumu için ilk önce zincire nasıl çok kısa, şeffaf ve izlenebilir nitelik kazandırılabilceği üzerinde kapsamlı düşünülmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda;

1. Tarımsal kooperatiflerin zincirde üstlendikleri rolü desteklemeye yönelik hukuki düzenlemelerin yapılması,
2. Tarımsal kooperatiflerde reorganizasyon çalışmalarının uygulanması,
3. Belediyeler tarafından toptancı hallerindeki altyapı yatırımlarının hızlandırılması,
4. Erişimi sağlıklı ve kullanımı kolay olan sürekli güncel bir tarımsal veri tabanının oluşturulması ve
5. Denetimlerin yaygınlaştırılması durumunda zincirin söz konusu nitelikleri taşıyıp ideal bir işleyiş göstermesi mümkün olabilecektir.

2.2.1. Türkiye’de Yaş Meyve-Sebze Ticaretine İlişkin Hukuki Düzenlemeler ve Komisyonculuk Faaliyetinin Genel Özellikleri

Türkiye’de yaş meyve-sebze ticaretinin gıda standartlarına uygun olarak serbest rekabet şartları altında yapılmasını sağlamak ve toptan ticaretin hangi kurallar çerçevesinde kimler tarafından nerelerde yapılabileceği konusuna netlik kazandırmak amacıyla geçmişten günümüze çok sayıda hukuki düzenleme yapılmıştır (bkz. Tablo 15). Bu düzenlemelerle toptan yaş meyve-sebze ticaretinin kapsamı ve ticaretle iştigal edecek olan ticaret erbabının taşınması gereken özellikler, görevleri ve sorumlulukları ve uymakla

yükümlü tutulduğu kurallar bütünü belirlenmiştir. Düzenlemeler arasında 5957 sayılı “Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun” halihazırda yürürlükte bulunmaktadır.

Tablo 15: Yaş Meyve-Sebze Ticaretine İlişkin Hukuki Düzenlemelerin Tarihsel Gelişimi

Sıra Numarası	Hukuki Düzenleme Türü	Düzenlemenin Adı	Yapıldığı Tarih
1	Kanun	Toptancı Hallerinin Sureti İdaresi Hakkında Kanun (Mülga)	12.09.1960
2	Kanun Hükmünde Kararname	Taze Sebze ve Meyve Ticaretinin Düzenlemesi ve Toptancı Halleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (Mülga)	27.06.1995
3	Kanun	5957 sayılı Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun	26.03.2010
4	Yönetmelik	Sebze ve Meyve Ticareti ve Toptancı Halleri Hakkında Yönetmelik	07.07.2012
5	Yönetmelik	Sebze ve Meyve Üretici Örgütleri Hakkında Yönetmelik	04.08.2012
6	Tebliğ	Sebze ve Meyvelerin Toptan ve Perakende Ticaretinde Kullanılacak Künyelere İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Tebliğ	21.09.2016
7	Tebliğ	Sebze ve Meyvelerin Toptan ve Perakende Ticaretinde Uyulması Gereken Standartlar Hakkında Tebliğ	29.06.2021
8	Tebliğ	5957 sayılı Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanunun 10. Maddesinde Yer Alan Parasal Sınırların Artırılmasına İlişkin Tebliğ	10.12.2022

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kanunun 5. maddesine göre toptan yaş meyve-sebze ticareti, üreticiler, tüccarlar, komisyoncular ve tarımsal kooperatifler tarafından yapılabilmektedir. Tüccarlar, yaş meyve-sebze ürünlerini satın alıp sattıkları için bunları tarım arazilerinden toplama ve nakletme gibi masraflara katlanmaktadır. Ürünleri satın almayıp satışına aracılık eden

komisyoncuların ise bu tür masraflara katlanmaları söz konusu değildir. Komisyoncular, satıcılarla alıcılar arasında aracılık etmek, onların haklarını gözetmek, mesleki bilgilerine ve deneyimlerine dayanarak onlara piyasanın genel durumu hakkında doğru bilgileri aktarmak ve piyasada fiyatların oluşmasına katkı sağlamak gibi görevleri yerine getirmekten sorumludurlar (5957 Sayılı Kanun, m. 5).

Yine aynı maddeye göre komisyoncuların yaş meyve-sebze ürünlerinin satış bedelleri üzerinden alabilecekleri azami komisyon oranı %8'i aşmamak şartıyla taraflarca (komisyoncularla aracılık hizmeti verilenler arasında) serbest bir şekilde belirlenebilmektedir. Ticaret Bakanlığı'na bu oranı yarıya kadar indirme yetkisi verilmiştir. Komisyoncuların komisyon ücreti alabilmeleri için fiilen aracılık hizmeti vermeleri mecburidir (5957 Sayılı Kanun, m. 5).

Kanunun 13. maddesinde üreticilerin, tüccarların ve tarımsal kooperatiflerin belli bir oranda komisyon almak şartıyla toptan yaş meyve-sebze ürünü satamayacakları, başka bir deyişle, yaş meyve-sebze sektöründe komisyonculuk faaliyetinde bulunamayacakları kararlaştırılmıştır (5957 Sayılı Kanun, m. 13).

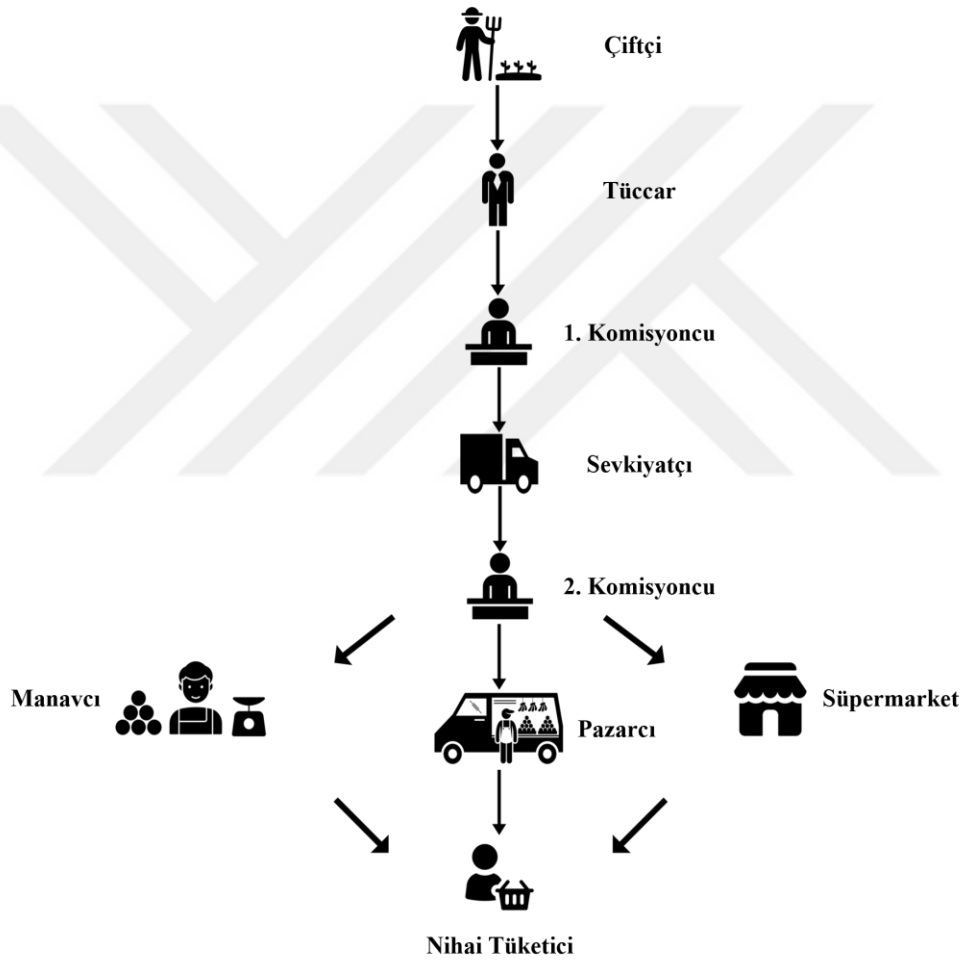
2.2.2. Türkiye’de Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirinin Mevcut Niteliği

Günümüzde yaş meyve-sebze tedarik zinciri, büyük ölçüde perakendeciler lehine işlemektedir. Perakendecilerin muazzam satın alma güçleri, yaş meyve-sebze üreten çiftçilere katı gıda standartları (yüksek kalite ve sağlık standartlarına uygunluk ve belli bir büyüklüğe, olgunluğa ve renge ulaşmışlık gibi) dikte etmelerine olanak vermektedir. Bu standartların karşılanabilmesi, genellikle çiftçilerin sahip olamayacakları seviyede sermaye, bilgi ve çevre gerektirmektedir. Ayrıca standartların kapsamı, perakendeciler arasındaki artan rekabetin etkisiyle her geçen gün daha da genişlemektedir (Lee, Gereffi ve Beauvais, 2012: 12327). Sonuç olarak, özellikle küçük ölçekli üretim yapan çiftçilerin zincire erişimleri giderek güçleşmektedir.

Türkiye’de yaş meyve-sebze üreten çiftçilerin çoğu, genellikle küçük ölçekli üretim yapmaktadır. Yaş meyve-sebze ürünlerini tek seferde büyük miktarlarda sağlayabilen şahıslar, orta ve büyük ölçekli üretim yapan çiftçiler, tüccarlar ve toptancı hallerindeki komisyonculardır. Bunlar arasından tüccarlar, istenilen niteliklerdeki ürünleri tek seferde sürekli sağlayabildikleri için perakendeciler tarafından özellikle tercih edilmektedirler.

Dolayısıyla küçük ölçekli üretim yapan çiftçiler, perakendeciler karşısında tüccarlar üzerinden varlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Başka bir deyişle, küçük ölçekli üretim yapan çiftçiler, tüccarlara satış yapmak suretiyle dolaylı bir yoldan yaş meyve-sebze tedarik zincirine erişebilmektedirler (Seçkin, 2016: 73-74).

Türkiye’de yaş meyve-sebze tedarik zinciri, piyasadaki en dinamik zincirlerden biridir. Çünkü çiftçilerden toplanan yaş meyve-sebze ürünleri, nihai tüketicilere ulaştırılana kadar birkaç kez el değiştirmektedir. Zincirdeki işleyişin görünümü, şu şekilde gösterilebilir (bkz. Şekil 3);

Şekil 3: Türkiye'de Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zinciri⁵⁰

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

⁵⁰ Buraya kadar yapılan tüm açıklamalardan hareketle bir şehirdeki toptancı halinden başka bir şehirdeki toptancı haline yaş meyve-sebze ürünü gönderildiği varsayılarak oluşturulmuştur.

Türkiye’de yaş meyve-sebze tedarik zincirindeki fiyat oluşumu, zaman zaman spekülatif girişimler sergileyebilen çok sayıda aracının etkisiyle şekillenmektedir. O kadar ki, araçların sayısı, bazı yaş meyve-sebze ürünlerinin ticaretinde 6 dolayına kadar yükselmektedir. Yaş meyve-sebze ürünleri piyasasının derinlik kazanması, kurumsal nitelikleri zayıf olan bu araçların yanı sıra küçük ölçekli yaş meyve-sebze üreten çiftçiler ve zincirdeki yaygın kayıt dışılık gibi unsurların varlığı nedeniyle güçleşmektedir (Orman vd., 2010).

Türkiye’de tüccarlar ve toptancı hallerindeki komisyoncular, yaş meyve-sebze ürünlerinin toptan satışında önemli roller üstlenmektedirler. Tüccarlara kıyasla komisyoncular, çiftçiler üzerinde güç itibarıyla daha baskındırlar. Bu durum, esasen komisyoncuların ürünleri satın alıp sahipliğini üstlenmemelerinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, tüccarların aksine komisyoncuların satamayacakları ürünlere yatırım yapmaları gibi bir risk bulunmamaktadır⁵¹. Diğer taraftan çiftçiler, komisyoncularla alıcılar arasında gerçekleşen pazarlıkları takip edememektedirler. Dolayısıyla çiftçiler, aracılık hizmeti aldıkları komisyoncuların verdikleri bilgilere güvenmek mecburiyetinde kalmaktadırlar (Appel, Franz ve Hassler, 2014: 153-154).

Hal Yasası’nda toptancı hallerinde bulunan işyerlerinin en az %20’sinin tarımsal kooperatiflere kiralanması veya satılması kararlaştırılmıştır. Yani bu yasayla tarımsal kooperatiflere toptancı halleri içinde çiftçi ortaklarını temsil etme ve onların adına satış yapma kolaylığı sağlanmıştır (Sayin, Ozkan ve Ceylan, 2011: 275). Ancak bu imkân, günümüzde tarımsal kooperatifler tarafından neredeyse hiç değerlendirilmemektedir. Nitekim örneğin, İstanbul’da toplam 571 işyeriyle Avrupa’nın en büyük toptancı hallerinden biri olarak varlığını sürdüren Bayrampaşa toptancı halinde tarımsal kooperatiflerin kiraladıkları veya satın aldıkları sadece 3 işyeri (toplam işyerlerinin %0,005’i) vardır. Kota tarımsal kooperatifler tarafından doldurulmadığı için boşta kalan işyerleri, toptancı hallerinde bulunmak isteyen diğer talep sahiplerine (komisyoncular ve tüccarlar⁵²) kiralanmakta veya satılmaktadır (Greenpeace Akdeniz, 2019).

⁵¹ Toptancı hallerindeki komisyoncular yaş meyve-sebze ürünlerinin satışını kendi adlarına ve başkalarının hesaplarına yaparlarken, tüccarlar ise ürünleri satın aldıktan sonra kendi adlarına ve hesaplarına satmaktadırlar.

⁵² Yaş meyve-sebze tedarik zincirinde hal içi ve dışı olmak üzere iki tür tüccar bulunmaktadır. Hal içinde bulunan tüccarların kendi adlarına ve başkalarının hesaplarına alış ve satış yapmaları yasaktır. Bu tüccarlar, alış ve satış işlemlerini kendi adlarına ve hesaplarına yapmaktan sorumlulardır.

Günümüzde küçük ölçekli yaş meyve-sebze üreten çiftçilerin yaş meyve-sebze tedarik zincirine erişimlerini artırıp pazarlık güçlerini yükseltebilecek tek oluşum tarımsal kooperatiflerdir. Bu bağlamda, tarımsal kooperatiflerin rekabet edebilirliklerini güçlendirmeye yönelik hukuki düzenlemeler yapmaya ağırlık vermek ve destek mekanizmaları geliştirmek önem arz etmektedir. Her ne kadar Hal Yasası'nda bazı adımlar (vergi istisnası ve işyeri kotası gibi) atılmış olsa da mevcut şartlar altında bunlar yetersizdir. Dolayısıyla hukuki düzenlemeleri ve destek mekanizmalarını çeşitlendirmek ve kapsamlarını genişletmek gerekmektedir.

BÖLÜM 3: TARIMSAL KREDİLERİN VE YAŞ MEYVE-SEBZE TEDARİK ZİNCİRİNİN MEVCUT NİTELİĞİNE İLİŞKİN SORUNLAR

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de tarımsal kredilerin ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin sorunlar tespit edilmektedir.

3.1. Türkiye’de Tarımsal Kredilerin Mevcut Niteliğine İlişkin Sorunun Tespiti

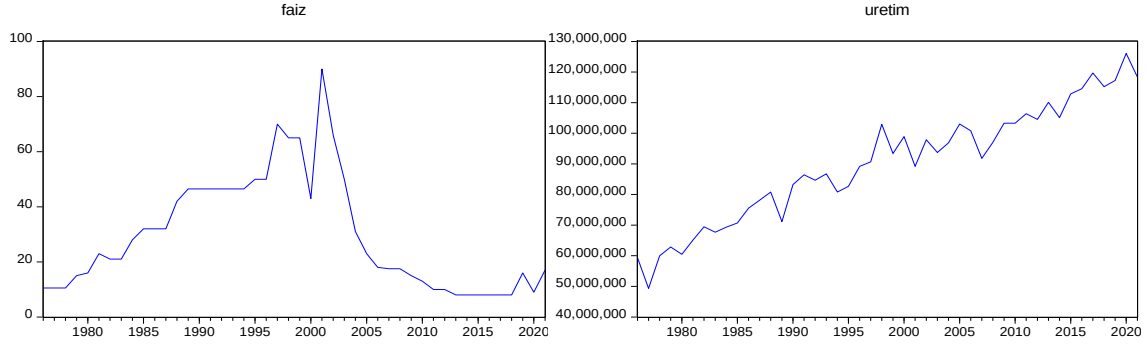
Çalışmanın konusu kapsamında bir önceki bölümde açıklanan “tarımsal kredilerin yüksek faizli niteliği”ne ilişkin sorunu tespit edip ortaya koymak için bu başlık altında seçilmiş bazı seriler üzerinden Eviews 10 İstatistiksel Paket Programı kullanılarak zaman serisi analizi yapılmaktadır.

3.1.1. Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Arasındaki İlişki

Bu başlık altında faiz oranıyla tarımsal üretim miktarı arasındaki ilişkinin nasıl olduğu zaman serisi analiziyle analiz edilmektedir. Analiz yaparken kullanılan veriler, 1976 ve 2021 yılları arasındaki dönemi kapsayan yıllık verilerdir (toplam 46 gözlem). Faiz oranı değişkenine ait veriler, Türkiye Ziraat Odaları Birliği’nin (TZOB) zirai-iktisadi raporları ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin aldığı faiz kararları üzerinden toplanmış olup T.C. Ziraat Bankası A.Ş. tarafından işletme kredilerine uygulanmış “yıllık cari faiz oranları”nı temsil etmektedir. Analizde bu ticari bankanın faiz oranlarının temel alınması, Türk bankacılık sektöründe geçmişten günümüze en fazla tarımsal kredi kullandıran (günümüzde ticari bankalar tarafından kullanılan toplam tarımsal kredilerin yaklaşık %65-70’ini) ana kredi kaynağı konumunda bulunması nedeniyle (Kaya ve Kadanalı, 2020; T.C. Ziraat Bankası A.Ş., 2021).

Tarımsal üretim miktarı değişkenine ait veriler ise TÜİK’in web sitesindeki tarım konulu istatistiksel tablolardan ve online kütüphanesindeki tarımsal üretim ve yapı başlıklı raporlardan toplanmış olup ton cinsinden yayımlanmış “toplam bitkisel üretim miktarları”nı temsil etmektedir.

İncelenen dönemde her iki değişkene ait veri değerleri Ek 1’de, bu değerlerin yıllar itibarıyla izlediği seyir ise Grafik 3’te gösterilmektedir.

Grafik 3: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenlerine Ait Veri Değerlerinin Yıllar İtibarıyla İzlediği Seyir

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenleri arasındaki ilişkinin analizi kapsamında ilkinin ikincisini nasıl etkilediği analiz edilmektedir. Bu bağlamda, faiz oranı değişkeni bağımsız, tarımsal üretim miktarı değişkeni ise bağımlı değişkendir. Tahmin edilmek istenen model şu şekildedir;

$$uretim_t = \alpha + \beta faiz_t + \varepsilon_t$$

Modeldeki;

- *uretim* tarımsal üretim miktarını,
- *t* zamanı,
- α sabit terimi,
- β katsayısı,
- *faiz* faiz oranını ve
- ε hata terimini ifade etmektedir.

Bilindiği üzere zaman serisinin kullanıldığı analizlerde model oluşturulduktan sonra doğrudan o modelin tahminine geçmek doğru bir adım değildir. Bu noktada ilk önce modelde kullanılan değişkenlerin durağanlıklarının sınanması gerekmektedir (Güven ve Ayvaz, 2016: 249). Durağanlık, değişkenlerin sabit bir ortalamaya sahip olması (zamanla belli bir değere yaklaşması) demektir (Akel ve Gazel, 2014: 32). Durağanlık özelliği sergilemeyen değişkenler kullanılarak yapılan analizler sonucunda yanlış ve sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilmektedir (Sarı, 2021: 111). Regresyon sorunuyla karşılaşmamak için birim kök testlerine ihtiyaç duyulmakta olup bu testler arasında

literatürde genellikle tercih edilen Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen ADF birim kök testidir (İğde, 2010: 14).

Faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenlerinin durağanlıklarını sınarken ilk önce zaman serisinde oluşabilecek küçük dalgalanmaların önüne geçmek için değişkenlerin logaritmaları (log) alınmış ve daha sonra değişkenler üzerinde ADF birim kök testi yapılmıştır (bkz. Tablo 16).

Tablo 16: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış ADF Birim Kök Testinin Sonuçları

Değişkenler	Sabit-t istatistik	p	Trend ve sabit-t istatistik	p	Sabitsiz ve trendsiz-t istatistik	p
logfaiz	-1.483561 (2)	0.5323*	-2.379544 (2)	0.3845*	-0.150191 (2)	0.6260*
loguretim	-2.273846 (4)	0.1850*	-3.951934 (1)	0.0179**	3.265470 (4)	0.9995*
Parantez içindeki değerler, Akaike Bilgi Kriteri (AIC) maksimum gecikme uzunluğu 9'a göre gecikme uzunluklarını göstermektedir. *%5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmadığını ifade etmektedir. %5 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değeri, logfaiz için sabit modelde -2.931404, trend ve sabit modelde -3.518090, sabitsiz ve trendsiz modelde -1.948686, loguretim için ise sabit modelde -2.935001, sabitsiz ve trendsiz modelde -1.949097 seviyesindedir. **%5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. %5 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değeri, loguretim için trend ve sabit modelde -3.515523 seviyesindedir. Söz konusu modelde 1 gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu tespit edilmemiştir (p=0.6292). Yani seri, temiz seridir.						

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 16'da görüldüğü üzere faiz oranı değişkeni, üç modelde de durağan bir yapıya sahip değildir ($p > .05$). Yani faiz oranı değişkeni, farkı alınmadığında hiçbir modelde belli bir ortalamanın etrafında dağılım göstermemektedir. Diğer değişken olan tarımsal üretim miktarı değişkeni, trend ve sabit modelde durağan bir yapıya sahiptir ($p < .05$). Yani tarımsal üretim miktarı değişkeni, farkı alınmadığında trend ve sabit modelde belli bir ortalamanın etrafında dağılım göstermektedir. Buradan hareketle tarımsal üretim miktarı değişkeninin “düzeyde durağan” bir özellik sergilediği söylenebilir.

Tablo 17: Birinci Farkı Alınan Faiz Oranı Değişkeni Üzerinde Yapılmış ADF Birim Kök Testinin Sonuçları

Değişkenler	Sabit-t istatistik	p	Trend ve sabit-t istatistik	p	Sabitsiz ve trendsiz-t istatistik	p
dlogfaiz	-3.504411 (1)	0.0126*	-3.744339 (1)	0.0298*	-3.543643 (1)	0.0007*
Parantez içindeki değerler, AIC maksimum gecikme uzunluğu 9'a göre gecikme uzunluklarını göstermektedir. *%5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. %5 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değeri, sabit modelde -2.931404, trend ve sabit modelde -3.518090, sabitsiz ve trendsiz modelde -1.948686 seviyesindedir.						

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 17’de görüldüğü üzere birinci farkı alınan faiz oranı değişkeni, modellerin hepsinde belli bir ortalamanın etrafında dağılım göstermektedir ($p < .05$). Sonuç olarak, düzeyde durağan bir özellik sergilemeyen faiz oranı değişkeninin “birinci farkı alındığında durağan”laştığı söylenebilir.

Faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenlerinin durağanlıkları sınıandıktan sonra değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını belirleyebilmek için ARDL sınır testi yapılmıştır. Peseran, Shin ve Smith tarafından 2001 yılında geliştirilen ARDL sınır testi, literatürdeki diğer eşbütünleşme testlerine (Engle-Granger ve Johansen testleri) kıyasla zaman serisi analizinde kısa ve uzun dönemli ilişkilerin tahmin edilmesinde daha çok tercih edilen bir testtir. Çünkü diğer testlerin kullanılabilmesi, değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmasını gerektirmektedir. ARDL sınır testi ise farklı düzeylerde durağan olan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesine imkân vermektedir (Akcan, Kurt ve Kılıç, 2022: 128). ARDL sınır testi sonucunda hesaplanan alt-üst sınır kritik değerleri değişkenlerin farklarının alınmadığı ve birinci farkları alındığı (I(0) ve I(1)) durumlara göre tablollaştırıldığından ve dolayısıyla ikinci farklarının alındığı (I(2)) durumda durağanlaştıklarında bu durumdaki kritik değerlerin görüldüğü bir tablo bulunmadığından değişkenlerin I(2) olmadığını ispat etmek için birim kök testlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Gülmez, 2015: 146).

Yukarıda yapılmış ADF birim kök testleriyle (bkz. Tablo 16-17) faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenlerinin I(2) olmadığı ispat edildiği için doğrudan ARDL sınır testine geçilmiştir. ARDL sınır testinde maksimum gecikme uzunluğu belirlenirken değişkenler, çok sayıda gecikme kombinasyonu kullanılmak suretiyle sınanmıştır. Sınamalarda en küçük AIC değerine ve testte seçilen uygun modelde otokorelasyon sorunuyla karşılaşmadığı maksimum gecikme uzunluğunun kaç olduğuna ulaşılmaya çalışılmıştır. Sonuçta maksimum gecikme uzunluğu 6 belirlenmiş ve ARDL (6, 5) modeli uygun model seçilmiştir (bkz. Tablo 18).

Tablo 18: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış ARDL Sınır Testinin Sonuçları

k = 1	Tahmin edilen eşitlik = $\log uretim = f(\log faiz)$	
F istatistik değeri	8.6935361	
Seçilen model	ARDL (6, 5)	
P	Kritik değerler	
	I(0) - Alt sınır	I(1) - Üst sınır
%1	5.593	6.333
%5	3.937	4.523
%10	3.21	3.73

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

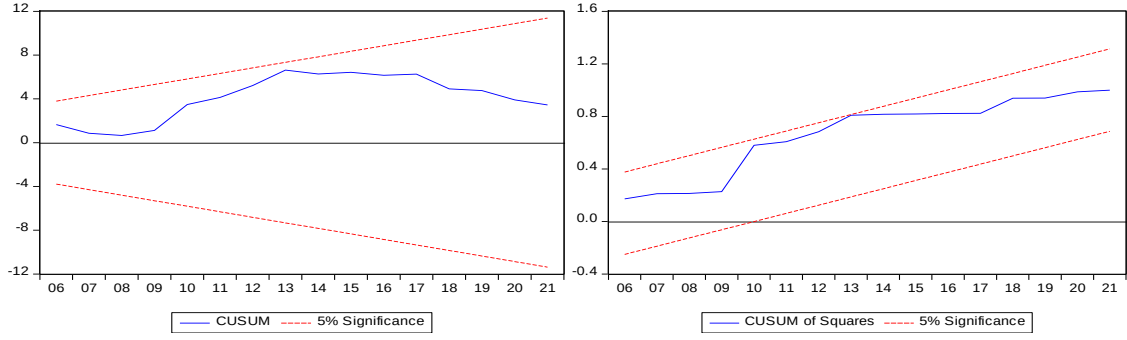
Tablo 18’de görüldüğü üzere F istatistik değeri, %5 anlamlılık düzeyinde hesaplanan üst sınır kritik değerinden daha büyüktür. Dolayısıyla faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Bu ilişkinin varlığı belirlendikten sonra seçilmiş modelin parametre tahmin ve tanısal test sonuçları ortaya konulmuştur (bkz. Tablo 19).

Tablo 19: ARDL (6, 5) Modelinin Parametre Tahmin ve Tanısal Test Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t istatistik değerleri	p
C	2.114057	1.965243	0.0598
LOGURETIM(-1)	-0.106671	-1.853261	0.0748
LOGFAIZ(-1)	-0.028062	-2.243772	0.0332
D(LOGURETIM(-1))	-0.741551	-4.426802	0.0001
D(LOGURETIM(-2))	-0.650633	-3.590584	0.0013
D(LOGURETIM(-3))	-0.643003	-3.378227	0.0022
D(LOGURETIM(-4))	-0.527933	-3.041310	0.0052
D(LOGURETIM(-5))	-0.305549	-2.167179	0.0392
D(LOGFAIZ)	-0.051618	-1.654059	0.1097
D(LOGFAIZ(-1))	0.076519	2.326724	0.0277
D(LOGFAIZ(-2))	0.034436	0.927047	0.3621
D(LOGFAIZ(-3))	0.060461	1.520440	0.1400
D(LOGFAIZ(-4))	0.061794	1.468426	0.1535
Tanısal testler			
Breusch-Godfrey: 1.04 (p = 0.36)	Breusch-Pagan-Godfrey: 0.65 (p = 0.77)	Jarque-Bera: 2.59 (p = 0.27)	Ramsey Reset: 1.25 (p = 0.27)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 19'daki tanısal test sonuçlarında görüldüğü üzere seçilmiş modelde otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlarla karşılaşılma, kalıntılar normal dağılmış ve model kurma hatası ortaya çıkmamıştır ($p > .05$). Yani tanısal test sonuçları, yapılan tahminin başarılı bir tahmin olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan tahminin istikrar şartını sağlayıp sağlamadığını test etmek için Cusum ve Cusum kare testleri yapılmış ve %5 anlamlılık düzeyinde istikrar şartını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır (bkz. Grafik 4).

Grafik 4: ARDL (6, 5) Modelinin Cusum ve Cusum Kare Testleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Seçilmiş model üzerinden yapılan tahminin başarısı tanısal testlerin sonucunda belirlendikten sonra modelin uzun dönem katsayılarının tahmin sonuçlarının ortaya konulmasına geçilmiştir (bkz. Tablo 20).

Tablo 20: ARDL (6, 5) Modelinin Uzun Dönem Katsayılarının Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: loguretim			
Değişkenler	Katsayılar	t istatistik değerleri	p
C	19.81843	27.26575	0.0000
logfaiz	-0.263067	-1.885559	0.0702

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 20’de görüldüğü üzere faiz oranı değişkeninin katsayısı, %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olup negatif (-) işaretlidir ($p < .10$). Bu durum, faiz oranı değişkeniyle tarımsal üretim miktarı değişkeni arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Faiz oranındaki %1’lik yükseliş, tarımsal üretim miktarını yaklaşık %0,26 düşürmektedir.

Faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin dinamikleri ortaya konulduktan sonra kısa dönemli ilişkinin dinamiklerinin ortaya konulmasına geçilmiş olup bunun için seçilmiş modele dayanan hata düzeltme katsayısının tahmini yapılmıştır (bkz. Tablo 21).

Tablo 21: ARDL (6, 5) Modelinin Hata Düzeltme Katsayısının Tahmin Sonuçları

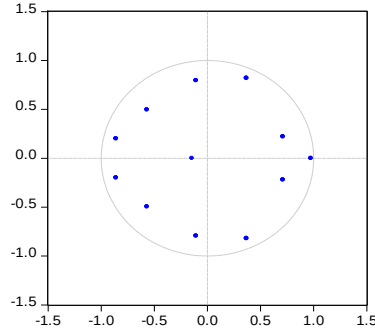
Değişkenler	Katsayılar	t istatistik değerleri	p
D(LOGURETIM(-1))	-0.741551	-4.720295	0.0001
D(LOGURETIM(-2))	-0.650633	-3.790803	0.0008
D(LOGURETIM(-3))	-0.643003	-3.522242	0.0015
D(LOGURETIM(-4))	-0.527933	-3.176398	0.0037
D(LOGURETIM(-5))	-0.305549	-2.258692	0.0322
D(LOGFAIZ)	-0.051618	-1.783531	0.0857
D(LOGFAIZ(-1))	0.076519	2.467894	0.0202
D(LOGFAIZ(-2))	0.034436	0.968965	0.3412
D(LOGFAIZ(-3))	0.060461	1.694601	0.1017
D(LOGFAIZ(-4))	0.061794	1.625734	0.1156
HATA DÜZELTME KATSAYISI	-0.106671	-5.292684	0.0000

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 21’de görüldüğü üzere hata düzeltme katsayısı, %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olup beklenildiği gibi negatif (-) işaretlidir ($p < .05$). Bu durum, kısa dönemli şokların etkisiyle oluşan uzun dönem dengesinden sapmaların 1 dönem sonra yaklaşık %11 oranında düzeltildiği/giderildiği anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, kısa dönemli şokların etkisiyle birbirinden uzaklaşan faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenleri, 1 dönem sonra yaklaşık %11 oranında tekrar birbirine (dengeye) yakınlık göstermektedir.

Faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenleri arasındaki ilişkinin analizi kapsamında son olarak Vector Autoregressive (VAR) modeline dayanan Granger nedensellik testi yapılmıştır. Granger nedensellik testi, bir modelde yer alan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü göstermektedir. Testi yapabilmek için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerektiğinden ilk önce faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenlerinin endojen değişkenler olarak atandığı bir VAR modeli kurulmuştur. Daha sonra gecikme uzunluğu kriteri 9 alınmış ve hangi gecikme sırası seçilerek yapılan tanıtıl

testlerde herhangi bir sorunla karşılaşılmadığına bakılmıştır. Sınamalarda uygun gecikme uzunluğu 6 bulunmuştur (bkz. Grafik 5 ve Tablo 22).

Grafik 5: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 6) Modelinin Karakteristik Köklerinin Birim Çember İçindeki Yeri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 5’te görüldüğü üzere karakteristik kökler, birim çember içinde yer almaktadır. Bu durum, VAR modelinin durağanlık açısından sorun taşımadığı anlamına gelmektedir. Yani model kararlıdır.

Tablo 22: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 6) Modelinin Tanısal Test Sonuçları

Tanısal testler		
Lagrange Multiplier Test: 0.79 (p = 0.93)	Heteroskedasticity Test: 73.72 (p = 0.42)	Jarque-Bera: 3.64 (p = 0.45)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 22’deki tanısal test sonuçlarında görüldüğü üzere VAR modelinde otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlarla karşılaşmamış ve kalıntılar normal dağılmıştır ($p > .05$). Yani tanısal test sonuçlarından modelin başarılı bir model olduğu anlaşılmaktadır.

VAR modelinde endojen değişkenler olarak atanan faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenlerinin varyanslarındaki değişimlerin kaynağını ortaya koymak için varyans ayrıştırması yapılmıştır (bkz. Tablo 23).

Tablo 23: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 6) Modelinin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Dönemler	S.E.	LOGURETIM	DLOGFAIZ
LOGURETIM Varyans Ayrıştırması			
1	0.047311	100.0000	0.000000
4	0.059364	66.74449	33.25551
7	0.066998	67.71554	32.28446
10	0.071565	62.36579	37.63421
DLOGFAIZ Varyans Ayrıştırması			
1	0.286172	4.596734	95.40327
4	0.332464	5.989592	94.01041
7	0.368809	6.171700	93.82830
10	0.371717	6.866389	93.13361

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 23'te görüldüğü üzere 10. dönemin nihayetinde tarımsal üretim miktarının varyansındaki değişimin yaklaşık %62'si kendisinden, %38'i ise faiz oranından; faiz oranının varyansındaki değişimin yaklaşık %7'si tarımsal üretim miktarından, %93'ü ise kendisinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar bu durum, nedenselliğin bir göstergesi sayılmasa da etkileşimin yönünün faiz oranından tarımsal üretim miktarına doğru olduğunu düşündürmektedir.

VAR modeline ilişkin sonuçlar ortaya konulduktan sonra bu modeldeki uygun gecikme uzunluğu (6) kullanılarak Granger nedensellik testi yapılmıştır (bkz. Tablo 24).

Tablo 24: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış Granger Nedensellik Testinin Sonuçları

Nedenselliğin yönü	Ki-kare	p
dlogfaiz → loguretim	11.42758	0.0760
loguretim → dlogfaiz	2.558739	0.8618

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 24’te görüldüğü üzere faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenleri arasında ilkinden ikincisine doğru (tek yönlü) bir nedensellik vardır ($p < .10$). Bu sonuç, yukarıda yapılmış VAR modelinin varyans ayrıştırması sonuçlarını desteklemektedir (bkz. Tablo 23).

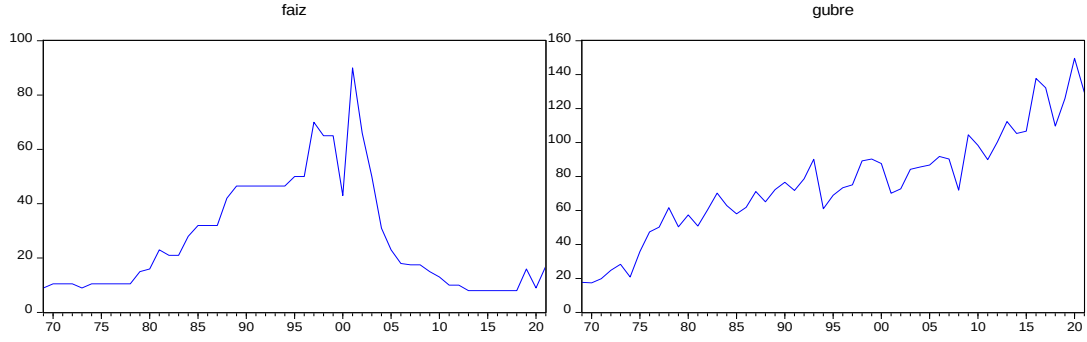
Faiz oranı ve tarımsal üretim miktarı değişkenleri arasındaki ilişkinin analizi kapsamında ulaşılan “Faiz oranı yükseldikçe tarımsal üretim miktarı düşmektedir.” şeklindeki genel sonuç, Ighoroje ve Orife (2021) ve Udoka, Mbat ve Duke (2016) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarını destekler ve literatürdeki teorik varsayımı doğrular niteliktedir.

3.1.1.1. Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Arasındaki İlişki

Bu başlık altında faiz oranıyla tarım sektöründeki üretkenlik seviyesinde doğrudan artış sağlayan önemli girdilerden gübrenin tüketim miktarı arasında nasıl bir ilişki olduğu zaman serisi analiziyle analiz edilmektedir. Analiz verileri, 1969 ve 2021 yılları arasındaki dönemi içeren yıllık verilerdir (toplam 53 gözlem). Gübre tüketim miktarı değişkenine ait veriler, Dünya Bankası’nın ve Tarım ve Orman Bakanlığı’nın istatistiksel veri tabanlarından toplanmış olup kg cinsinden yayımlanmış “işlenen her bir hektar tarım arazisi başına düşen azot, fosfor ve potasyum içerikli toplam gübre tüketim miktarları”nı temsil etmektedir⁵³.

İncelenen dönemde her iki değişkene ait veri değerleri Ek 2’de, bu değerlerin yıllar itibarıyla izlediği seyir ise Grafik 6’da gösterilmektedir.

⁵³ Faiz oranı değişkenine ait verilerin nereden toplandığı, bir önceki başlık altında belirtildiği için burada tekrar belirtilmemiştir. İşlenen tarım arazisi hektar büyüklüklerine ait veriler, TÜİK’in web sitesindeki tarım ve orman alanları başlıklı istatistiksel tablolardan toplanmıştır.

Grafik 6: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenlerine Ait Veri Değerlerinin Yıllar İtibarıyla İzlediği Seyir

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Faiz oranı ve gübre tüketim miktarı değişkenleri arasındaki ilişkinin analizi kapsamında ilkinin ikincisi üzerinde nasıl bir etkisi olduğu analiz edilmektedir. Bu bağlamda, faiz oranı değişkeni bağımsız, gübre tüketim miktarı değişkeni ise bağımlı değişkendir. Tahmin edilmek istenen model şu şekildedir;

$$gubre_t = \alpha + \beta faiz_t + \varepsilon_t$$

Modeldeki;

- *gubre* gübre tüketim miktarını,
- *t* zamanı,
- α sabit terimi,
- β katsayısı,
- *faiz* faiz oranını ve
- ε hata terimini ifade etmektedir.

Model oluşturulduktan sonra modelde kullanılan değişkenlerin durağanlıklarının sınanmasına geçilmiştir. Bu noktada ilk önce zaman serisinde oluşabilecek küçük dalgalanmaların önüne geçmek için değişkenlerin logaritmaları alınmıştır. Daha sonra değişkenler üzerinde ADF birim kök testi yapılmıştır (bkz. Tablo 25).

Tablo 25: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış ADF Birim Kök Testinin Sonuçları

Değişkenler	Sabit-t istatistik	p	Trend ve sabit-t istatistik	p	Sabitsiz ve trendsiz-t istatistik	p
logfaiz	-1.3891 (7)	0.5803*	-1.4418 (2)	0.8360*	-0.1766 (2)	0.6176*
loggubre	-1.1945 (7)	0.6688*	-4.2250 (7)	0.0088**	1.0273 (7)	0.9176*

Parantez içindeki değerler, AIC maksimum gecikme uzunluğu 9'a göre gecikme uzunluklarını göstermektedir.

*%5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olmadığını ifade etmektedir. %5 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değeri, logfaiz için sabit modelde -2.9281, trend ve sabit modelde -3.5023, sabitsiz ve trendsiz modelde -1.9475, loggubre için ise sabit modelde -2.9281, sabitsiz ve trendsiz modelde -1.9483 seviyesindedir.

**%5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. %5 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değeri, loggubre için trend ve sabit modelde -3.5130 seviyesindedir. Söz konusu modelde 7 gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu tespit edilmemiştir (p=0.6147). Yani seri, temiz seridir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 25'te görüldüğü üzere faiz oranı değişkeni, üç modelde de durağan bir yapıya sahip değildir ($p > .05$). Yani faiz oranı değişkeni, farkı alınmadığında hiçbir modelde belli bir ortalamanın etrafında dağılım göstermemektedir. Gübre tüketim miktarı değişkeni ise trend ve sabit modelde durağan bir yapıya sahiptir ($p < .05$). Yani gübre tüketim miktarı değişkeni, farkı alınmadığında modellerin birinde belli bir ortalamanın etrafında dağılım göstermektedir. Sonuç itibarıyla gübre tüketim miktarı değişkeni, “düzeyde durağan” bir özellik sergilemektedir.

Tablo 26: Birinci Farkı Alınan Faiz Oranı Değişkeni Üzerinde Yapılmış ADF Birim Kök Testinin Sonuçları

Değişkenler	Sabit-t istatistik	p	Trend ve sabit-t istatistik	p	Sabitsiz ve trendsiz-t istatistik	p
dlogfaiz	-3.8633 (1)	0.0044*	-3.9656 (1)	0.0163*	-3.9006 (1)	0.0002*
Parantez içindeki değerler, AIC maksimum gecikme uzunluğu 9'a göre gecikme uzunluklarını göstermektedir. *%5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. %5 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değeri, sabit modelde -2.9211, trend ve sabit modelde -3.5023, sabitsiz ve trendsiz modelde -1.9475 seviyesindedir.						

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 26'da görüldüğü üzere birinci farkı alınan faiz oranı değişkeni, modellerin üçünde de belli bir ortalamanın etrafında dağılım göstermektedir ($p < .05$). Bu sonuç, düzeyde durağan bir özellik sergilemeyen faiz oranı değişkeninin “birinci farkı alındığında durağan”laştığı anlamına gelmektedir.

I(2) olmadığı yukarıda yapılmış ADF birim kök testleriyle (bkz. Tablo 25-26) ispat edilen faiz oranı ve gübre tüketim miktarı değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını belirleyebilmek için ARDL sınır testi yapılmıştır. Maksimum gecikme uzunluğunun 9 alınması gerektiği anlaşılan ARDL sınır testinde (7, 9) modeli uygun model seçilmiştir (bkz. Tablo 27).

Tablo 27: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış ARDL Sınır Testinin Sonuçları

k = 1	Tahmin edilen eşitlik = $\log gubre = f(\log faiz)$	
F istatistik değeri	5.0021821	
Seçilen model	ARDL (7, 9)	
p	Kritik değerler	
	I(0) - Alt sınır	I(1) - Üst sınır
%1	5.607	6.193
%5	3.877	4.46
%10	3.19	3.73

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 27’de görüldüğü üzere F istatistik değeri, %5 anlamlılık düzeyinde hesaplanan üst sınır kritik değerinden daha büyüktür. Dolayısıyla faiz oranı ve gübre tüketim miktarı değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Bu ilişkinin var olduğu belirlendikten sonra seçilmiş modelin parametre tahmin ve tanısal test sonuçları ortaya konulmuştur (bkz. Tablo 28).

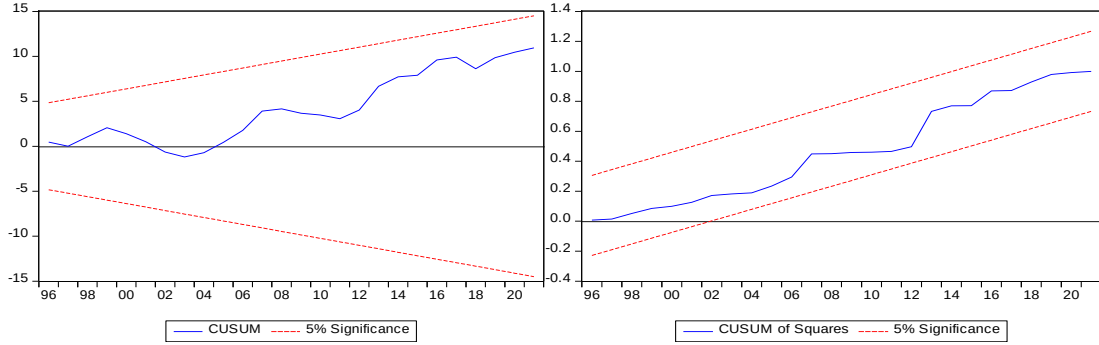
Tablo 28: ARDL (7, 9) Modelinin Parametre Tahmin ve Tanısal Test Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t istatistik değerleri	p
C	1.272959	2.709873	0.0118
LOGGUBRE(-1)	-0.198822	-2.121566	0.0436
LOGFAIZ(-1)	-0.098791	-2.631662	0.0141
D(LOGGUBRE(-1))	-0.470749	-3.346361	0.0025
D(LOGGUBRE(-2))	-0.488956	-3.381443	0.0023
D(LOGGUBRE(-3))	-0.131101	-0.912029	0.3701
D(LOGGUBRE(-4))	-0.384786	-2.647868	0.0136
D(LOGGUBRE(-5))	-0.287132	-2.033821	0.0523
D(LOGGUBRE(-6))	-0.268040	-2.026066	0.0531
D(LOGFAIZ)	-0.128674	-1.678206	0.1053
D(LOGFAIZ(-1))	0.065327	0.828896	0.4147
D(LOGFAIZ(-2))	0.172791	2.089503	0.0466
D(LOGFAIZ(-3))	0.110192	1.187396	0.2458
D(LOGFAIZ(-4))	-0.066799	-0.716782	0.4799
D(LOGFAIZ(-5))	0.008506	0.091892	0.9275
D(LOGFAIZ(-6))	-0.092120	-0.998725	0.3271
D(LOGFAIZ(-7))	-0.123813	-1.348431	0.1891
D(LOGFAIZ(-8))	0.230357	2.464694	0.0206
Tanısal testler			
Breusch-Godfrey: 0.55 (p = 0.57)	Breusch-Pagan- Godfrey: 0.31 (p = 0.99)	Jarque-Bera: 2.95 (p = 0.22)	Ramsey Reset: 1.70 (p = 0.20)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 28'deki tanısal test sonuçlarında görüldüğü üzere seçilmiş modelde otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlarla karşılaşılma, kalıntılar normal dağılmış ve model kurma hatası ortaya çıkmamıştır ($p > .05$). Yani tanısal test sonuçları, yapılan tahminin

başarılı bir tahmin olduğunu göstermektedir. Ayrıca yapılan tahminin istikrar şartını sağlayıp sağlamadığını test etmek için Cusum ve Cusum kare testleri yapılmış ve %5 anlamlılık düzeyinde istikrar şartını sağladığı sonucuna ulaşılmıştır (bkz. Grafik 7).

Grafik 7: ARDL (7, 9) Modelinin Cusum ve Cusum Kare Testleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Seçilmiş model üzerinden yapılan tahminin başarısı tanısal testlerin sonucunda belirlendikten sonra modelin uzun dönem katsayılarının tahmin sonuçlarının ortaya konulmasına geçilmiştir (bkz. Tablo 29).

Tablo 29: ARDL (7, 9) Modelinin Uzun Dönem Katsayılarının Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: loggubre			
Değişkenler	Katsayılar	t istatistik değerleri	p
C	6.402513	6.599499	0.0000
logfaiz	-0.496880	-1.937317	0.0636

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 29’da görüldüğü üzere faiz oranı değişkeninin katsayısı, %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olup negatif (-) işaretlidir ($p < .10$). Bu sonuçtan faiz oranı değişkeniyle gübre tüketim miktarı değişkeni arasında negatif bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Faiz oranındaki %1’lik yükseliş, gübre tüketim miktarını yaklaşık %0,50 düşürmektedir.

Faiz oranı ve gübre tüketim miktarı değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin dinamikleri ortaya konulduktan sonra kısa dönemli ilişkinin dinamiklerinin ortaya konulmasına geçilmiş olup bu aşamada seçilmiş modele dayanan hata düzeltme katsayısının tahmini yapılmıştır (bkz. Tablo 30).

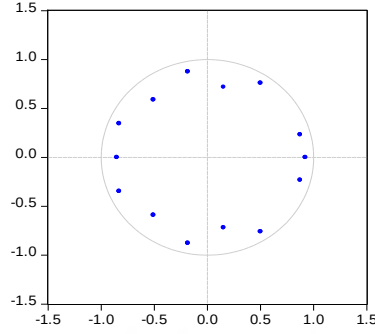
Tablo 30: ARDL (7, 9) Modelinin Hata Düzeltme Katsayısının Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t istatistik değerleri	p
D(LOGGUBRE(-1))	-0.470749	-3.601849	0.0013
D(LOGGUBRE(-2))	-0.488956	-3.527917	0.0016
D(LOGGUBRE(-3))	-0.131101	-0.958911	0.3464
D(LOGGUBRE(-4))	-0.384786	-2.750588	0.0107
D(LOGGUBRE(-5))	-0.287132	-2.116788	0.0440
D(LOGGUBRE(-6))	-0.268040	-2.115107	0.0442
D(LOGFAIZ)	-0.128674	-1.843463	0.0767
D(LOGFAIZ(-1))	0.065327	0.863822	0.3956
D(LOGFAIZ(-2))	0.172791	2.169673	0.0394
D(LOGFAIZ(-3))	0.110192	1.252197	0.2216
D(LOGFAIZ(-4))	-0.066799	-0.766158	0.4505
D(LOGFAIZ(-5))	0.008506	0.102151	0.9194
D(LOGFAIZ(-6))	-0.092120	-1.106603	0.2786
D(LOGFAIZ(-7))	-0.123813	-1.544009	0.1347
D(LOGFAIZ(-8))	0.230357	2.840502	0.0086
HATA DÜZELTME KATSAYISI	-0.198822	-4.020062	0.0004

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 30’da görüldüğü üzere hata düzeltme katsayısı, %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olup beklenildiği gibi negatif (-) işaretlidir ($p < .05$). Bu durum, kısa dönemli şokların etkisiyle oluşan uzun dönem dengesinden sapmaların 1 dönem sonra yaklaşık %20 oranında düzeltildiği/giderildiği anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, kısa dönemli şokların etkisiyle birbirinden uzaklaşan faiz oranı ve gübre tüketim miktarı değişkenleri, 1 dönem sonra yaklaşık %20 oranında tekrar birbirine (dengeye) yakınlık göstermektedir. Faiz oranı ve gübre tüketim miktarı değişkenleri arasındaki ilişkinin analizi kapsamında son olarak VAR modeli temelli Granger nedensellik testi yapılmıştır. Testte seçilecek

uygun gecikme uzunluğunu belirleyebilmek için faiz oranı ve gübre tüketim miktarı değişkenlerinin endojen değişkenler olarak atandığı bir VAR modeli kurulup gecikme uzunluğu kriteri 9 alınmış ve sinamalarda 7 gecikme uzunluğu seçilerek yapılan tanısal testlerde herhangi bir sorunla karşılaşmadığı anlaşılmıştır (bkz. Grafik 8 ve Tablo 31).

Grafik 8: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 7) Modelinin Karakteristik Köklerinin Birim Çember İçindeki Yeri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 8’de görüldüğü üzere karakteristik kökler, birim çember içinde yer almaktadır. Yani VAR modeli, durağanlık açısından sorun taşımamakta olup kararlıdır.

Tablo 31: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 7) Modelinin Tanısal Test Sonuçları

Tanısal testler		
Lagrange Multiplier Test: 4.60 (p = 0.32)	Heteroskedasticity Test: 81.84 (p = 0.54)	Jarque-Bera: 3.09 (p = 0.54)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 31’deki tanısal test sonuçlarında görüldüğü üzere VAR modelinde otokorelasyon ve değişen varyans gibi sorunlarla karşılaşmamış ve kalıntılar normal dağılmıştır ($p > .05$). Yani tanısal test sonuçlarından modelin başarılı bir model olduğu anlaşılmaktadır.

VAR modelinde endojen değişkenler olarak yer alan faiz oranı ve gübre tüketim miktarı değişkenlerinin varyanslarındaki değişimlerin kaynağını ortaya koymak için varyans ayrıştırması yapılmıştır (bkz. Tablo 32).

Tablo 32: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleriyle Kurulmuş VAR (1, 7) Modelinin Varyans Ayırıştırması Sonuçları

Dönemler	S.E.	LOGGUBRE	DLOGFAIZ
LOGGUBRE Varyans Ayırıştırması			
1	0.123093	100.0000	0.000000
4	0.144834	87.90343	12.09657
7	0.153140	84.20423	15.79577
10	0.171112	73.18296	26.81704
DLOGFAIZ Varyans Ayırıştırması			
1	0.246573	4.876840	95.12316
4	0.286867	9.102946	90.89705
7	0.332668	9.640466	90.35953
10	0.340132	13.36730	86.63270

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 32’de görüldüğü üzere 10. dönemin nihayetinde gübre tüketim miktarının varyansındaki değişimin yaklaşık %73’ü kendisinden, %27’si ise faiz oranından; faiz oranının varyansındaki değişimin yaklaşık %13’ü gübre tüketim miktarından, %87’si ise kendisinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar bu durum, nedenselliğin bir göstergesi sayılmasa da etkileşimin yönünün faiz oranından gübre tüketim miktarına doğru olduğunu düşündürmektedir.

VAR modeline ilişkin sonuçlar ortaya konulduktan sonra uygun gecikme uzunluğunun 7 alındığı Granger nedensellik testi yapılmıştır (bkz. Tablo 33).

Tablo 33: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenleri Üzerinde Yapılmış Granger Nedensellik Testinin Sonuçları

Nedenselliğin yönü	Ki-kare	p
dlogfaiz → loggubre	14.43638	0.0439
loggubre → dlogfaiz	10.96426	0.1402

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 33’te görüldüğü üzere faiz oranı ve gübre tüketim miktarı değişkenleri arasında ilkinden ikincisine doğru (tek yönlü) bir nedensellik vardır ($p<.05$). Bu sonuç, yukarıda yapılmış VAR modelinin varyans ayrıştırması sonuçlarını destekler nitelikte bir sonuçtur (bkz. Tablo 32).

Faiz oranı ve gübre tüketim miktarı değişkenleri arasındaki ilişkinin analizi kapsamında “Faiz oranı yükseldikçe gübre tüketim miktarı düşmektedir.” sonucuna varılmıştır. Bu genel sonuç, Iticha, Jaleta ve Mitiku (2021) ve Mavuthu (2017) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarını destekleyip literatürdeki teorik varsayımı doğrulamaktadır.

Yukarıda yapılan birbiriyle bağlantılı iki zaman serisi analizi kapsamında tarımsal kredilerin yüksek faiz içermesine (mevcut niteliğine) ilişkin olarak tespit edilen genel sorun şudur; Faiz oranı yükseldikçe tarım sektöründeki üretkenlik seviyesi azalmaktadır.

3.2. Türkiye’de Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirinin Mevcut Niteliğine İlişkin Sorunların Tespiti

Yaş meyve-sebze tedarik zincirinin işleyiş sürecinin başında yer alan çiftçiler, işgüçlerini ve sermayelerini üretime yönlendirdikleri için dağıtımı bizzat yürütebilecekleri yeterli zamana, kaynağa ve uzmanlığa sahip değillerdir. Dolayısıyla dağıtım, özel sektörde faaliyet gösteren çok sayıda aracı tarafından yürütülmektedir. Bu durum, zincirin gereksiz yere uzamasına ve karmaşıklaşmasına neden olmaktadır. Çalışmanın konusu kapsamında bir önceki bölümde açıklanan “yaş meyve-sebze tedarik zincirinin uzun ve karmaşık yapılı niteliği”ne ilişkin sorunları tespit edip ortaya koymak için aşağıda kısmen varsayımlara dayalı örnek bir sayısal alıştırma yapılmaktadır. Alıştırma, Mersin’de domates üreticisi bir çiftçinin hasat ettiği domatesin Van’da yaşayan nihai tüketiciye ulaştırılma sürecini ele almakta olup ayrıntılı bir şekilde analize tabi tutmaktadır⁵⁴.

⁵⁴ Yapılan alıştırmada gerçeklikten uzaklaşmayacak bir şekilde kısmen varsayımlara başvurulmuştur. Örneğin, süreç boyunca domatesin TL/kg fiyatının nasıl değiştiğini tespit edebilmek için 23.04.2022 tarihinde Mersin ve Van illerinde bulunan toptancı hallerindeki birer komisyoncuya ve Van’da faaliyet gösteren yerel bir süpermarket zincirinin yetkilisine danışılmıştır. Süreç boyunca domatesin fire oranındaki değişim ve Mersin’den Van’a nakliye bedeli gibi hususlar ise Tablo 40’ta ve 41’de gösterilen oranlar (bkz. Tablo 40-41) ve 10’la 20 ton arasında yük taşıma kapasitesine sahip bir kamyonun bu iki şehir arasındaki yolda tüketebileceği mazotun litre ortalaması maliyeti dikkate alınmak suretiyle kısmen varsayımlara dayandırılmıştır.

Örnek sayısal alıştırma, metodolojik olarak nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması deseninin tekli araçsal durum çalışması modeline dayanmaktadır. Bu modeli kullanan araştırmacı, bir konuya odaklanmakta ve konuyu açıklamak için sınırlı bir durum (vaka/olay) seçip üzerinde çalışmaktadır. Çalışma için gerekli olan veriler toplanırken birden fazla veri toplama aracı (gözlem, görüşme ve doküman gibi) kullanılmaktadır.

Örnek sayısal alıştırmanın detayları;

Şekil 4: Çiftçinin Hasat Ettiği Domatesin Nihai Tüketicie Ulaştırılma Süreci⁵⁵

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1. Aşama: Çiftçinin tüccara domates satması

Çiftçi, hasat ettiği 12.000 kg domatesi 8 TL 50 kuruş/kg fiyattan kırsala gelen bir tüccara satmaktadır. Tüccar, domates bedelini öderken imzalı bir nüshasını kendisine almak, diğer nüshasını ise çiftçiye vermek üzere iki nüsha halinde müstahsil makbuzu⁵⁶ düzenlemektedir. Bu belge üzerinde makbuz tarihi, domatesi satın alan tüccarın adı-soyadı ve unvanı, domatesi satan çiftçinin adı-soyadı ve ikamet adresi, domatesin cinsi, miktarı ve satış bedeli ve satış bedeli üzerinden uygulanan gelir vergisi stopaj oranı⁵⁷ ve

⁵⁵ Daha önce de ifade edildiği üzere Türkiye'deki çiftçiler, hasat ettikleri yaş meyve-sebze ürünlerinin satışını genellikle hasat zamanlarında kırsala gelen tüccarlara yapmaktadırlar (bkz. Tablo 13). Bu durum, süreçte dikkate alınmıştır. Ayrıca sürece perakendeci olarak sadece süpermarketin dahil edilmesi uygun görülmüştür. Çünkü günümüz şartları altında süpermarket, nihai tüketici tarafından daha fazla ilgi görmesi itibarıyla manavcı ve pazarcı gibi diğer perakendecilere üstün gelmektedir.

⁵⁶ Müstahsil makbuzu, satın alınan bir tarımsal ürünün teslim alınması esnasında alıcı tarafından iki nüsha halinde düzenlenen ticari belgedir. Pratikte “fatura yerine geçen müstahsil makbuzu”, satışı yapan çiftçinin gelir belgesi mahiyetindedir. Dolayısıyla çiftçinin elde ettiği gelirin vergilendirilmesi, müstahsil makbuzunda yazılı satış bedeli üzerinden gerçekleştirilmektedir.

⁵⁷ Çiftçilerin tarımsal ürün satışından elde ettikleri gelirlerin vergilendirilmesinde uygulanan ana yöntem, gelirler üzerinden Gelir Vergisi Kanunu'nun (GVK) 94/11. maddesine göre tevkifat yapmak suretiyle vergilendirmedir. GVK'nın bu maddesindeki hükme göre ticaret borsalarında tescil ettirilerek satın alınan ürünler üzerinden %2, tescil ettirilmeden satın alınan ürünler üzerinden ise %4 oranında gelir vergisi stopajı uygulanmaktadır. Çiftçilerden tahsil edilen stopaj tutarı, ürünleri satın alanlar tarafından bağlı bulundukları vergi dairelerine sorumlu sıfatıyla ödenmektedir.

Bağ-Kur primi stopaj oranı⁵⁸ gibi çeşitli bilgiler yer almaktadır. Tüccar, satış bedelinden gerekli kesintileri yaptıktan sonra geriye kalan tutarı çiftçiye vermektedir.

Tablo 34: Domates Satışı Sonucunda Çiftçinin Eline Geçen Tutar (TL)

Domatesin satış bedeli	12.000 kg x 8 TL 50 kuruş = 102.000
Gelir vergisi stopajı (domatesin ticaret borsasına tescil ettirildiği varsayımı altında)	102.000 x 0,02 = 2.040
Bağ-Kur primi stopajı (çiftçinin muafiyet belgesine sahip olmadığı varsayımı altında)	102.000 x 0,02 = 2.040
Çiftçinin eline geçen net tutar	97.920

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 34’te görüldüğü üzere 12.000 kg domatesin tüccara satış bedeli 102.000 TL’dir. Tüccar, bu bedelden gelir vergisi ve Bağ-Kur primi stopaj kesintileri yaptıktan sonra geriye kalan 97.920 TL’yi çiftçiye vermektedir. Kesilen toplam 4.080 TL, tüccar tarafından (çiftçi adına) vergi dairesine ve Sosyal Güvenlik Kurumu’na ödenmektedir.

2. Aşama: Tüccarın komisyoncu aracılığıyla sevkiyatçıya domates satması

Tüccar, çiftçiden satın aldığı domatesi sevk belgesiyle (irsaliye) Mersin toptancı halindeki bir komisyoncuya getirmektedir. Bu aşamada domates, nakliye sürecinden kaynaklı %2 oranında fire verdiği için 11.760 kg olarak komisyoncuya sağlam şekilde ulaşmaktadır. Komisyoncu, domatesin kg’ını Katma Değer Vergisi (KDV) hariç 11 TL

⁵⁸ “Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu”na tabi çiftçilerden (muafiyet belgesine sahip olan çiftçiler hariç) satın alınan tarımsal ürünler üzerinden %2 oranında Bağ-Kur primi stopajı uygulanmaktadır (01.01.2014 tarihinden bu yana).

fiyattan sevkiyatçıya satmaktadır. Komisyoncu tarafından düzenlenen satış faturasında⁵⁹ domatesin satış bedeli, komisyon bedeli, hal rüsumu⁶⁰ ve KDV⁶¹ bilgisi yer almaktadır⁶².

Tablo 35: Domates Satışı Sonucunda Tüccarın ve 1. Komisyoncunun Ellerine Geçen Tutarlar (TL)

Domatesin satış bedeli	11.760 kg x 11 TL = 129.360
Komisyon bedeli	129.360 x 0,08 = 10.348,8
Hal rüsumu	129.360 x 0,01 = 1.293,6
Domates satış KDV'si	129.360 x 0,01 = 1.293,6
Komisyon KDV'si	10.348,8 x 0,18 = 1.862,784
Tüccarın eline geçen brüt tutar	129.360 - 102.000 - 10.348,8 - 1.862,784 = 15.148,416
1. Komisyoncunun eline geçen komisyon tutarı	10.348,8

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 35'te görüldüğü üzere domatesin sevkiyatçıya satış bedeli 129.360 TL'dir. Komisyoncu, bu bedelden toplam 12.211,584 TL (10.348,8 TL'si komisyon bedeli + 1.862,784 TL komisyon KDV'si) kesinti yaptıktan sonra geriye kalan 117.148,416 TL'yi

⁵⁹ Komisyonculuk faaliyetinin belge düzeni, normal bir ticari faaliyetten farklı niteliktedir. Bilindiği üzere normal bir ticari faaliyette satıcı ve alıcı karşı karşıya bulunan iki taraf olup satışa konu edilen malın fiyatı satış esnasından önce belirlenmektedir. Dolayısıyla fatura, satış esnasında bizzat satıcı tarafından düzenlenebilmektedir. Komisyonculuk faaliyetinde ise yaş meyve-sebze ürünlerinin satış, normal bir ticari faaliyetten farklı gerçekleşmektedir. Şöyle ki, komisyonculuk faaliyetinde satıcı ve alıcı, karşı karşıya bulunan iki taraf durumunda değildir. Çünkü asıl satıcılar (çiftçiler ve tüccarlar), ürünlerini bizzat satmak yerine kendi hesaplarına sattırmak üzere toptancı hallerindeki komisyonculara göndermektedirler. Komisyonculardaki ürünlerin fiyatları satış esnasından önce belirlenememekte olup arz-talep dengesine göre şekillendiği için faturaların asıl satıcılar tarafından düzenlenebilmesi imkânsız hale gelmektedir. Bu durumda faturalar, satış esnasında “komisyoncular” tarafından düzenlenip alıcılara verilmektedir.

⁶⁰ Hal rüsumu, toptancı halinden yaş meyve-sebze ürünlerini satın alanlarca satış bedelleri üzerinden toptancı haline sahip belediyeye veya şirkete ödenen meblağdır. Toptancı hali içinde satılan ürünler üzerinden %1, dışında satılanlar üzerinden ise %2 oranında hal rüsumu alınmaktadır. Komisyoncular, satışına aracılık ettikleri ürünlerden doğan hal rüsumlarının ilgili mecralara ödenmesinden ürünleri satın alanlarla birlikte müteselsilen sorumlu tutulmaktadırlar. Pratikte hal rüsumu, genellikle komisyoncular tarafından ürünleri satın alanlardan tahsil edilip sorumlu sıfatıyla ilgili mecralara ödenmektedir. Yine de bu durum, hal rüsumu ödevinin “ürünleri satın alanlarca yerine getirilmesi gereken ödev” olması özelliğini değiştirmemektedir.

⁶¹ Komisyoncu tarafından düzenlenen satış faturasında domatesin satış bedeli üzerinden %1 ve komisyon bedeli üzerinden %18 oranında KDV hesaplanmaktadır.

⁶² Tüccarın komisyoncuya ödemesi gereken hamaliye bedeli hesaba katılmamıştır.

tüccara vermektedir⁶³. Ayrıca komisyoncu, sevkiyatçıdan 1.293,6 TL'si hal rüsumu ve 1.293,6 TL domates satış KDV'si olmak üzere toplam 2.587,2 TL tahsil etmektedir. Kesilen 1.862,784 TL ve tahsil edilen toplam 2.587,2 TL, komisyoncu tarafından ilgili mecralara (belediyeye ve vergi dairesine) ödenmektedir.

3. Aşama: Sevkiyatçının komisyoncu aracılığıyla süpermarkete domates satması

Sevkiyatçı, Mersin toptancı halindeki komisyoncudan satın aldığı domatesi sevki belgesiyle KDV hariç 7.500 TL nakliye bedeli⁶⁴ ödeyip Van toptancı halindeki bir komisyoncuya göndermektedir. Bu aşamada domates, yine nakliye sürecinden kaynaklı %7 oranında fire vermektedir. Yani 10.936,8 kg domates, komisyoncuya sağlam şekilde ulaşmaktadır. Komisyoncu, domatesin kg'ını KDV hariç 16 TL fiyattan süpermarkete satmaktadır. Hal rüsumu hesaplanmaksızın komisyoncu tarafından düzenlenen satış faturasında⁶⁵ domatesin satış bedeli, komisyon bedeli ve KDV bilgisi yer almaktadır⁶⁶.

⁶³ Komisyoncular, teslim aldıkları yaş meyve-sebze ürünlerini cinsleri, doğal özellikleri, standartları, gıda güvenliği ve kalitesi ile ilgili şartlara uygun bir şekilde muhafaza etmek, ürünler hakkında alıcılara doğru bilgiler vermek ve ürünlerin satış bedelleri üzerinden gerekli kesintileri yapıp geriye kalan tutarları satış tarihlerinden itibaren 15 iş günü içerisinde ürünlerini sattırmak üzere kendilerine gönderenlere ödemekle yükümlüdürler.

⁶⁴ Nakliye hizmeti kapsamında hizmet verilen kişiye %18 oranında KDV yansıtılmaktadır.

⁶⁵ Sevkiyatçı domatesi Mersin'deki toptancı halinden satın alıp Van'daki toptancı haline sattırmaya gönderdiğinde bu artık sermayeli bir ürün olmaktadır. Dolayısıyla sevkiyatçının gönderdiği domates Van toptancı haline gelen süpermarkete satıldığında hal rüsumu değil, sadece KDV hesaplanmaktadır. Çünkü hal rüsumu hesaplaması, topraktan çıkarılan ürün için bir kereye mahsus yapılmaktadır.

⁶⁶ Sevkiyatçının komisyoncuya ödemesi gereken hamaliye bedeli hesaba katılmamıştır.

Tablo 36: Domates Satışı Sonucunda Nakliyecinin, Sevkiyatçının ve 2. Komisyoncunun Ellerine Geçen Tutarlar (TL)

Domatesin satış bedeli	$10.936,8 \text{ kg} \times 16 \text{ TL} = 174.988,8$
Komisyon bedeli	$174.988,8 \times 0,08 = 13.999,104$
Domates satış KDV'si	$174.988,8 \times 0,01 = 1.749,888$
Komisyon KDV'si	$13.999,104 \times 0,18 = 2.519,83872$
Nakliye KDV'si	$7.500 \times 0,18 = 1.350$
Nakliyecinin eline geçen nakliye tutarı	7.500
Sevkiyatçının eline geçen brüt tutar	$174.988,8 - 129.360 - 1.293,6 - 1.293,6 - 7.500 - 13.999,104 - 2.519,83872 - 1.350 = 17.672,65728$
2. Komisyoncunun eline geçen komisyon tutarı	13.999,104

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 36'da görüldüğü üzere domatesin süpermarkete satış bedeli 174.988,8 TL'dir. Komisyoncu, bu bedelden toplamda 16.518,94272 TL'lik (13.999,104 TL'si komisyon bedeli + 2.519,83872 TL komisyon KDV'si) kesinti yaptıktan sonra geriye kalan tutarı (158.489,85728 TL'yi) sevkiyatçıya vermektedir. Ayrıca komisyoncu, süpermarketten 1.749,888 TL domates satış KDV'si, nakliyeciyi de sevkiyatçıdan 1.350 TL nakliye KDV'si tahsil etmektedir. Sevkiyatçıdan ve süpermarketten tahsil edilen toplam 4.269,72672 TL (2.519,83872 TL + 1.749,888 TL) komisyoncu tarafından ve yine sevkiyatçıdan tahsil edilen 1.350 TL nakliyeciyi tarafından vergi dairelerine ödenmektedir.

4. Aşama: Süpermarketin nihai tüketiciye domates satması

Süpermarket, %5 market firesi veren domatesi KDV hariç 19 TL 99 kuruş/kg fiyattan nihai tüketiciye satmaktadır. Yani nihai tüketici, sağlam bir şekilde kalan 10.389,96 kg domatesin kilosuna KDV dahil yaklaşık 20 TL 19 kuruş ödemektedir.

Tablo 37: Domates Satışı Sonucunda Süpermarketin Eline Geçen Tutar (TL)

Domatesin satış bedeli	$10.389,96 \text{ kg} \times 19 \text{ TL } 99 \text{ kuruş} = 207.695,3004$
Domates satış KDV'si	$207.695,3004 \times 0,01 = 2.076,953004$
Süpermarketin eline geçen brüt tutar	$207.695,3004 - 174.988,8 - 1.749,888 = 30.956,6124$

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

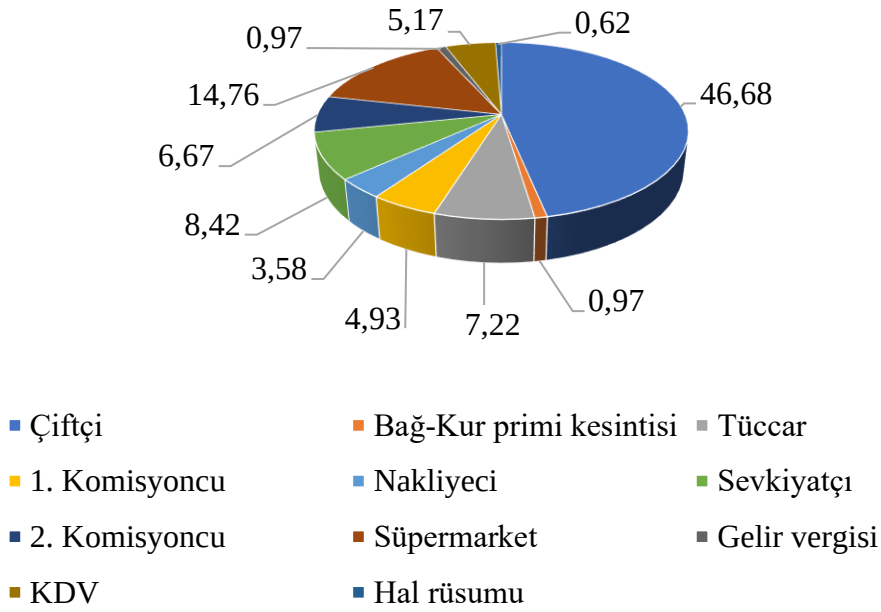
Tablo 37’de görüldüğü üzere domatesin nihai tüketiciye satış bedeli 207.695,3004 TL’dir. Süpermarket, nihai tüketiciden 2.076,953004 TL domates satış KDV’si tahsil edip vergi dairesine ödemektedir (Domatesin -KDV dahil- satış bedeli 209.772,253404 TL’dir.).

Tablo 38: Domates Ticareti Sonucunda Yaratılan Toplam Parasal Değerin Genel Görünümü (TL)

Vergi kapsamı dışındaki değer	
Çiftçinin eline geçen net tutar	97.920
Bağ-Kur primi kesintisi	2.040
Tüccarın eline geçen brüt tutar	15.148,416
1. komisyoncunun eline geçen komisyon tutarı	10.348,8
Nakliyecinin eline geçen nakliye tutarı	7.500
Sevkiyatçının eline geçen brüt tutar	17.672,65728
2. komisyoncunun eline geçen komisyon tutarı	13.999,104
Süpermarketin eline geçen brüt tutar	30.956,6124
Toplam	195.585,58968
Vergi kapsamındaki değer	
Gelir vergisi	2.040
KDV	10.853,063724
Hal rüsumu	1.293,6
Toplam	14.186,663724
Toplam parasal değer	
209.772,253404	
Tüccar, sevkiyatçı ve süpermarket, gerçek usulde vergilendirilmekte olup elde ettikleri ticari kazançların toplam tutarları üzerinden gelir vergisi ödemekle yükümlüdürler. Komisyoncular ve nakliyeciler, elde ettikleri komisyon ve nakliye tutarları üzerinden vergi ödemekle yükümlüdürler.	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 38’de görüldüğü üzere çiftçiden alınan domates, nihai tüketiciye ulaştırılana kadar toplam 209.772 TL parasal değere ulaşmıştır. Bu değer 195.585 TL’lik kısmı (%93’ü) vergi kapsamı dışındayken, 14.186 TL’lik kısmı (%7’si) ise vergi kapsamındadır.

Grafik 9: Domates Ticareti Sonucunda Yaratılan Toplam Parasal Değerin Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 9’da görüldüğü üzere yaratılan toplam parasal değerden çiftçinin aldığı pay %46,68, aracılardan aldıkları pay %45,58 ve vergilerin aldığı pay %6,76 seviyesindedir. Bu noktada aracılardan aldıkları payın çiftçininkine çok yakın olması ve vergiler arasında KDV’nin tek başına %5,17 pay alması dikkat çekicidir.

Yukarıda yapılan örnek sayısal alıştırma kapsamında domatesin nihai tüketicilere ulaştırılma sürecinin uzunluğuna ve karmaşıklığına (mevcut niteliğine) ilişkin olarak tespit edilen sorunlar şunlardır;

1. Domates, nihai tüketicilere ulaştırılana kadar birkaç kez el değiştirmektedir. Bu süreç boyunca domates fiyatı, bir yandan komisyonların ve kâr marjlarının eklenmesi diğer yandan tahakkuk eden vergilerin yansıtılması nedeniyle yükselmektedir. O kadar ki, üretici-nihai tüketici fiyat farkı, (yaklaşık %138 oranında fiyat yükselişle) 2,3 katı geçmektedir⁶⁷.
2. Aracılardan bu süreçte yaratılan toplam parasal değerden aldıkları pay, neredeyse asıl emek sahibi olan çiftçininki kadardır. Aracılar arasında en yüksek payı perakende domates satışında pazara hâkim konumda bulunan süpermarket almaktadır.

⁶⁷ Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. Domates, lojistik sürecin etkin bir şekilde idare edil(e)memesi nedeniyle değişen oranlarda fire vermektedir.

Türkiye’de bazı yaş meyve-sebze ürünlerinde üretici-nihai tüketici fiyat farkı 4-5 katı geçmektedir (bkz. Tablo 39).

Tablo 39: Üretici-Hal-Pazar-Market Fiyat Farkı Raporu

Yaş Meyve-Sebze Ürünleri*	Üretici	Hal	Pazar	Market	Hal/Üretici	Pazar/Üretici	Market/Üretici
	Fiyat (TL/kg)	Fiyat (TL/kg)	Fiyat (TL/kg)	Fiyat (TL/kg)	Fiyat Farkı (Yüzde)	Fiyat Farkı (Yüzde)	Fiyat Farkı (Yüzde)
Elma	2.00	6.11	8.00	11.14	205,70	300,00	456,81
Limon	1.70	5.44	5.83	7.92	219,71	243,14	365,82
Marul (adet)	2.90	8.42	8.75	12.22	190,34	201,72	321,26
Maydanoz (adet)	1.14	2.74	3.58	4.59	140,88	215,02	303,13
Salatalık	4.75	8.50	15.33	16.57	78,95	222,81	248,89
Karnabahar	6.00	8.47	12.75	18.73	41,23	112,50	212,22
Ispanak	4.25	5.97	8.08	11.53	40,52	90,20	171,18
Domates	8.31	15.93	15.98	22.11	91,62	92,24	165,96
Kabak	7.13	12.82	16.58	18.61	79,99	132,75	161,17
Sivri biber	12.25	19.10	23.67	30.82	55,95	93,20	151,59

Kaynak: TZOB (2022) Mart Ayı Üretici Market Fiyatları

*01.04.2022 tarihli üretici-market fiyat raporundan seçilmiş ürünlerdir.

Tablo 39’da görüldüğü üzere yukarıda detayları ortaya konulan örnek sayısal alıştırmanın yapıldığı tarihten 3 hafta kadar önce domatesin üretici-market/nihai tüketici fiyat farkı TZOB tarafından %165,96 olarak hesaplanmıştır. Bu oran, örnek sayısal alıştırmada hesaplanan orandan (yaklaşık %138) daha yüksek olup domatesin üretici-nihai tüketici fiyat farkının alıştırma yapılmadan önceki durumunu göstermesi itibarıyla önemlidir.

Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği’nin (TÜSİAD) bir raporuna göre Türkiye’de her yıl piyasa değeri 80 milyar TL’ye ulaşan yaklaşık 50 milyon ton yaş meyve-sebze

üretilmektedir. Ancak üretilen ürünler, nihai tüketicilere ulaştırılana kadar büyük oranlarda (toplamda %15-%50 arasında) kayıplar vermektedir (bkz. Tablo 40) (TÜSİAD, 2020).

Tablo 40: Türkiye’de Yaş Meyve-Sebze Ürünlerinde Kayıp Aşamaları ve Oranları

Kayıp Aşamaları	Kayıp Oranları
Hasat aşamasında	Yaklaşık 4-12 arasında
Pazara veya toptancı haline taşınma aşamasında	Yaklaşık 2-8 arasında
Pazara hazırlık aşamasında	Yaklaşık 5-15 arasında
Depolama aşamasında	Yaklaşık 3-10 arasında
Tüketim aşamasında	Yaklaşık 1-5 arasında

Kaynak: (TÜSİAD, 2020)

Tablo 41: Türkiye’de Seçilmiş Yaş Meyve-Sebze Ürünlerinde Kayıp Oranları

Ürünler	Kayıp Oranları*
Domates	13,10
Taze soğan	10,42
Marul	9,61
İspanak	9,33
Sivri biber	8,92

Kaynak: TÜİK (2021) Sebzeler Ürün Denge Tabloları verilerinden yararlanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

*2020/2021 dönemine ilişkin taşıma, işleme ve depolama aşamalarındaki toplam kayıp oranlarıdır.

Özetle, yaş meyve-sebze tedarik zincirini bir an önce kısaltmak ve düzenli hale getirmek gerektiği açıktır. Aksi halde mevcut araçlar, günümüzdeki gibi gelecekte de çiftçilerin kazançlarına ortak olarak ve yaş meyve-sebze ürünlerinin nihai tüketicilere yansıyan fiyatlarını gereksiz yere yükselterek⁶⁸ hem çiftçileri hem nihai tüketicileri zarara uğratmaya devam edeceklerdir. Diğer taraftan ürünlerin lojistik süreçlerden kaynaklı

⁶⁸ Araçlar, yaş meyve-sebze ürünlerinin nihai tüketicilere ulaştırılmasında kolaylık sağlayan bir işlev görse de tekelleşme ve karaborsacılık gibi arz-talep dengesini bozucu suni müdahalelerde bulunarak aşırı fiyat yükselişlerinden kaynaklı toplumsal sorunların oluşmasına neden olabilmektedirler.

verdiği büyük oranlı kayıpları azaltmak için yapılanlardan istenilen sonuçların alınması mümkün olmayacaktır.

3.2.1. Yaş Meyve-Sebze Sektöründeki Rekabete ve Komisyonculuk Faaliyetine İlişkin Sorunların Tespiti

Bu başlık altında yaş meyve-sebze sektöründeki rekabete ve komisyonculuk faaliyetine ilişkin sorunları tespit edebilmek için içerik analizine tabi tutulan akademik çalışmalarda ne gibi sorunların öne çıkarıldığı ile ilgili ulaşılan sonuçlara yer verilmektedir (bkz. Tablo 42).

Tablo 42: Akademik Çalışmalarda Yaş Meyve-Sebze Sektöründeki Rekabete ve Komisyonculuk Faaliyetine İlişkin Öne Çıkarılan Sorunlar

Öne Çıkarılan Sorun	Sorun Hakkında Bilgi
Yaş meyve-sebze ürünleri piyasasında eksik rekabet şartlarının görülmesi*	Çiftçilerin tek başlarına yaş meyve-sebze ürünlerinin fiyatlarını etkileyememeleri, piyasaya giriş-çıkış serbestiyeti olması ve ürünlerin homojen özellik göstermesi yaş meyve-sebze ürünleri piyasasına tam rekabet şartlarının hâkim olduğunun göstergeleri arasında kabul edilse de ürünlerin nihai tüketicilere ulaştırılma süreçlerine rekabet güçleri yüksek süpermarket zincirlerinin müdahil olmaları piyasada eksik rekabet şartlarını ortaya çıkarmaktadır (Arslan, 2021: 27).
Komisyoncularla çiftçiler arasındaki sözlü güvene dayalı iş ilişkisi	Komisyoncuların yaş meyve-sebze ürünlerini sattıkları çiftçilere satış ile ilgili verdikleri bilgilerin sadece sözlü güven esasına dayanıyor olması ⁶⁹ , bu bilgilerin şahsi çıkarlar doğrultusunda kullanımını kolaylaştırdığı için doğruluklarına büyük ölçüde gölge düşürmektedir (Appel, Franz ve Hassler, 2014: 154).

⁶⁹ Komisyoncularla çiftçiler arasındaki iş ilişkisi, sosyal sermayenin bir ürünü olup sözlü güvene dayalıdır.

Enformel kredi kaynağı olan komisyoncularla çiftçiler arasındaki borç ilişkisi	Komisyoncular, devlet ödemelerinin düzensiz ödenip yetersiz geldiği ve ticari bankalar ve tarımsal kooperatifler gibi formel kredi kaynakları tarafından yeterince veya hiç tarımsal kredi kullanma imkanı verilmediği günümüz piyasa ortamında enformel kredi kaynağı olarak geri ödemede esneklik sunmaları ve hiçbir teminat göstermeksizin borç (avans) alma kolaylığı sağlamaları itibarıyla özellikle küçük ölçekli yaş meyve-sebze üretimi yapan işletme sermayeleri yetersiz çiftçiler için önemli bir işlev görmektedirler. Ayrıca komisyoncular, girdileri peşin parayla satın almaya güç yetiremeyen çiftçilerle vadeli satış yapmaya pek sıcak bakmayan girdi tedarikçileri arasında kefil rolünü üstlenmekte ve bu çiftçilerin girdi borçlarını tek bir hesapta toplayıp tedarikçilere peşin ödemektedirler. Böylelikle çiftçiler ihtiyaç duydukları girdileri zamanında elde edebilirlerken, girdi tedarikçileri ise çok sayıda çiftçiye küçük miktarlarda perakende satış yapmak gibi bir zahmetten kurtulabilmektedirler. Bu şekillerde komisyonculara borçlanan çiftçiler, hasat ettikleri yaş meyve-sebze ürünlerini borçlandıkları komisyonculara sattırdıktan sonra satış bedellerinden borçlarını mahsup ettirmektedirler. Her ne kadar komisyoncularla çiftçiler arasındaki borç ilişkisi, üretimin sürdürülmesine katkı sağlıyor olsa da ekstra maliyetler içermektedir. Şöyle ki, bu borç ilişkisinde komisyoncular, hem ürünlerin satış bedelleri hem girdiler üzerinden komisyon almakta ve verdikleri borçlara bazı zamanlarda faiz uygulamaktadırlar. Dolayısıyla komisyoncular, üç farklı yoldan çiftçilerin gelirlerinin büyük bir kısmına el koymaktadırlar⁷⁰ (Öztürk, 2017: 92-94).
Komisyoncuların hal rüsumu üzerinden ayrıca KDV hesaplamayı göz ardı etmeleri	Bilindiği üzere komisyoncular, satışına aracılık ettikleri yaş meyve-sebze ürünlerinden doğan hal rüsumlarının ilgili mecralara ödenmesinden ürünleri satın alanlarla birlikte müteselsilen sorumlu tutulmaktadırlar. Bu şekilde sorumlu sıfatıyla komisyoncular tarafından alıcılardan tahsil edilecek hal rüsumları üzerinden ayrıca KDV'nin hesaplanması gerektiği durumlarda bunların da hesaplanıp alıcılardan tahsil edilmesi gerekmektedir. Örneğin, gerçek usulde vergilendirilen bir tüccara ait ürünün komisyoncu aracılığıyla satışında hal rüsumu üzerinden ayrıca KDV hesaplanıp hal rüsumuyla birlikte komisyoncu tarafından alıcıdan tahsil edilmelidir. Ancak pratikte bu hesaplama, genellikle görmezden gelinmektedir (Gündoğdu, Topcu ve Çetin, 2018: 128-140).

⁷⁰ Komisyoncular, bir yandan yaş meyve-sebze üretiminin genellikle borçlanmayla sürdürüldüğü günümüz piyasa ortamında ticari bankalar ve tarımsal kooperatifler tarafından finansal dışlanmaya maruz bırakılmış ve devlet ödemeleriyle korunmanın dışına itilmiş küçük ölçekli üretim yapan çiftçiler için üretimlerini sürdürme stratejilerinin önemli bir parçası haline gelirlerken diğer yandan bu çiftçilerin elde ettikleri kazançları azaltan, borç sarmalı içinde üretimlerini sürdürme gayretleri üzerinden çokça beslenen ve mülksüzleştirilmelerinin önünü açan bir işlev görmektedirler. Yani komisyoncular, hem çiftçiler üzerinden geçinen hem onların kendilerini var edebilmelerinin gerekli şartlarını üreten bir aktördürler.

Gerçek usulde vergilendirilen mükelleflere ait yaş meyve-sebze ürünlerinin komisyoncular aracılığıyla satışında yasal yönden geçerliliği olmayan belge düzenlenmesi	Yaş meyve-sebze ürünlerinin satışından elde edilen gelirlerin vergilendirilmesinde tevkifat yapmak suretiyle ve gerçek usulde vergilendirme yöntemleri kullanılmaktadır. Örneğin, defter tutma yükümlülüğü olmayan bir çiftçinin ürün satışından elde ettiği gelir tevkifat yapmak suretiyle vergilendirilirken, yükümlülüğü olan bir tüccarınki ise gerçek usulde vergilendirilmektedir. Bilindiği üzere çiftçi ürününü sattığında alıcı kendisine müstahsil makbuzu vermekte ve elde ettiği gelirin vergilendirilmesi bu belge üzerinden gerçekleştirilmektedir. Müstahsil makbuzu, Vergi Usul Kanunu'nda (VUK) tanımlanmış bir belgedir. Yani çiftçiyle ticaret, yasal yönden geçerli bir belgeyle belgelenebilmektedir. Tüccara ait ürünün komisyoncu aracılığıyla satışında ise alıcı tarafından düzenlenip tüccara verilmesi gereken belgenin niteliği hakkında VUK'ta herhangi bir tanımlama bulunmamaktadır. Bu eksikliği gidermek için mükellefler, "Fatura 2/Müstahsil Faturası" adlı belgeyi matbaalarda bastırıp ticari işlemlerde kullanmaya başlamışlardır. Muhteviyatı itibarıyla müstahsil makbuzuyla hemen hemen aynı nitelikleri taşıyan bu belge⁷¹, söz konusu eksikliği büyük ölçüde giderse de mevzuatta yer almayan bir belgedir ve dolayısıyla VUK'a göre yok (batıl) hükmündedir (Apali ve Bozcu, 2018: 476-477).
Komisyoncuların normal bir tüccar gibi ticari faaliyetler yürütmeleri	Komisyoncuların yaş meyve-sebze ürünlerinin alışını ve satışını kendi adlarına ve hesaplarına yapmaları kanunen yasaktır. Ancak komisyoncular, bazen bu yasağı delip normal bir tüccar gibi davranarak çiftçilerin ürünlerini tarım arazilerine gidip satın almakta ve daha sonra piyasada kendi adlarına ve hesaplarına satmaktadırlar. Bu durumda pazarlık gücü ve piyasa bilgisi yetersiz çiftçilerin elde ettikleri gelirler düşmekte, ürünlerde reel fiyatın oluşumu güçleşmekte ve sonuçta nihai tüketicilere yansıyan fiyatlar yükseliş göstermektedir (Rastgeldi, Sevinç ve Cançelik, 2021: 263).
*Yaş meyve-sebze ürünlerinin arz tarafında genellikle küçük ve dağınık tarım arazilerinde örgütsüz ve birbirlerinden habersiz üretim yapan çiftçiler ve tam rekabet şartları etkili olurken, rekabet ve pazarlık güçleri yüksek süpermarket zincirlerinin yer aldığı talep tarafında ise eksik rekabet şartları etkili olmaktadır. Eksik rekabet şartları altında üretilen yaş meyve-sebze ürünlerinin büyük bir kısmı, komisyoncular ve tüccarlar gibi aracılar vasıtasıyla ve/veya doğrudan tedarik ilişkisi yoluyla süpermarket zincirlerinin ellerinde toplanmakta, yani yaş meyve-sebze tedarik zincirinin henüz ilk ara halkalarında eksik rekabetten kaynaklı bir dengesizlik ortaya çıkmaktadır. Yaş meyve-sebze ürünlerinin hem alış hem satış tarafında oligopolistik bir yapı sergileyen süpermarket zincirleri fiyatlar üzerinde istedikleri gibi ayarlamalar yapmaktadırlar. Böylelikle yaş meyve-sebze tedarik zincirinin başında çiftçiler, sonunda ise nihai tüketiciler zarara uğratılmaktadırlar.	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

⁷¹ Yasal yönden geçerliliği olmayan fatura 2'de -diğer adıyla müstahsil faturasında- yaş meyve-sebze ürününün satış bedeli, komisyoncunun yüklendiği gider(ler), komisyon bedeli, hal rüsumu ve KDV bilgisi yer almaktadır.

Tablo 42’de yer verilen son üç sorundan hareketle günümüzde yapılacak kapsamlı devlet denetimlerinde vergi kaybına ve kaçığına neden oldukları, yasaya aykırı belge(ler) bastırıp kullandıkları ve kanundaki ilgili ticaret yasağına dışına çıktıkları gibi gerekçelerle sorumlulara ağır yaptırımlar uygulanacağı söylenebilir.

BÖLÜM 4: SORUNLARIN İSLAM EKONOMİSİ ÇERÇEVESİNDE ÇÖZÜMLERİNE YÖNELİK ÖNERİLER

Çalışmanın bu bölümünde bir önceki bölümünde tespit edilip ortaya konulmuş olan Türkiye’de tarımsal kredilerin ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin tüm sorunların İslam ekonomisi çerçevesinde çözümlerine yönelik uygulanabilir nitelikte model ve politika önerileri geliştirilmektedir.

Model önerisinin tarımsal üretim sürecinde ihtiyaç duyulan işletme sermayesi desteğinin çiftçilere makul şartlar altında nasıl sağlanabileceği ve böylelikle tarım sektöründeki üretkenlik seviyesinin nasıl artırılabilceği konusunda tarımsal kooperatiflere yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Politika önerilerinin ise yaş meyve-sebze tedarik zincirindeki işleyişin nasıl iyileştirilebileceği konusunda politika yapıcılarına yerinde ve doğru bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir.

4.1. Model Önerisi

Model önerisi, İslam ekonomisinde faizsiz finansman yöntemleri arasında sayılan selem sözleşmesi yönteminin özelliklerini temel almakta olup 3.1. başlığı altındaki birbiriyle bağlantılı iki zaman serisi analizi sonucunda tespit edilen tarımsal kredilerin mevcut niteliğine ilişkin sorunun çözümüne yöneliktir.

4.1.1. Literatürde Geliştirilmiş Model Önerilerinin Değerlendirilmesi

Tarımsal üretimin desteklenmesi için başlangıçta yapılandırılan işlemin doğası nedeniyle diğer geleneksel tarımsal finansman faaliyetlerine kıyasla işletme sermayesine ihtiyaç duyan her çiftçiye yarar sağlayacak şekilde kullanılmaya daha uygun olan selem sözleşmesiyle tarımsal üretimin finansmanı üzerine literatürde geliştirilmiş model önerileri bulunmaktadır. Örneğin;

- ❖ Kaleem ve Wajid (2009) ve Rasheed ve Mudassar (2010) tarafından geliştirilen modellerde bir aracı, İslami bankanın Pakistan kırsalındaki temsilcilik görevini üstlenmektedir. Modellerin işleyişlerine göre aracı, ilk önce bir acentelik veya ortaklık sözleşmesi kapsamında banka tarafından görevlendirilmektedir. Daha sonra aracı selem sözleşmesi yapılabilecek çiftçileri belirleyip bankaya bilgi sağlamak ve

banka kişisel teminatlar alıp o çiftçilerle selem sözleşmeleri yapmaktadır. Son olarak aracı, çiftçilerden hasat ettikleri tarımsal ürünleri toplayıp pazarda satmakta ve bu ürünlerin toplam satış bedelinden temsilcilik görevine karşılık düşen kısmı kesip geriye kalan kısmı bankaya ulaştırmaktadır.

Yukarıda açıklanan benzer nitelikteki iki model de İslam Borçlar Hukuku'ndaki şartlara uygun bir şekilde geliştirilmiş modellerdir. Ancak modeller, özellikle küçük ölçekli tarımsal üretim yapan ve dolayısıyla işletme sermayeleri yetersiz olan çiftçilere maksimum kazanç sağlamaya dayanan selem sözleşmesiyle tarımsal üretimin finansmanının temel amacına tam anlamıyla hizmet etmeye elverişli görünmemektedir. Şöyle ki, söz konusu kazancın sağlanabilmesi, esasen tarımsal ürünlerin çiftçilerden alınıp nihai tüketicilere az sayıda aracı vasıtasıyla veya hiçbir aracı olmaksızın ulaştırılmasını gerektirmektedir. Çünkü aracılardan sayısında artış yaşanması, tarımsal ürünlerin ticareti sonucunda yaratılan parasal değerlerde bölünme anlamına gelmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; modellerdeki aracı varlığı, ticari bankanın selem sözleşmeleri yaparken çiftçilere (aracının tarımsal ürünleri pazarda satıp satış bedellerinden belli bir pay alıyor ve dolayısıyla ticari bankanın elde edebileceği potansiyel karı azaltıyor olması nedeniyle) düşük fiyatlar teklif etmesini beraberinde getirmektedir. Böylelikle yüksek kâr içinde çalışmayı ön planda tutan ticari banka, aracının potansiyel karı azaltmak suretiyle oluşturduğu maliyeti en başta selem sözleşmelerinde çiftçilere yansıtarak düşürmektedir. Buradan hareketle yukarıda açıklanan modellerin “aracı varlığını sürdürdüğü için” pratikte çiftçilere maksimum kazanç sağlayamayacağı söylenebilir.

Yukarıda açıklanan modellerde İslami bankanın kırsaldaki temsilciliği görevini üstlenen aracının yaptığı iş, toptancı hallerindeki komisyoncuların yaptıkları işe benziyor gibi görünse de bazı farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıklar, şu şekilde sıralanabilir;

1. Selem sözleşmesinde alıcının satın aldığı malı aracı olarak pazarda satmakla görevlendirilen kişi belli bir ücret karşılığında çalışmaktayken, komisyoncu ise belli bir yüzde karşılığında çalışmaktadır.
2. Selem sözleşmesinde alıcının satın aldığı malı aracı olarak pazarda satmakla görevlendirilen kişi alıcının adına ve hesabına satış yapmaktayken, komisyoncu ise kendi adına ve başkasının hesabına satış yapmaktadır.

3. Selem sözleşmesinde alıcının satışa konu edilmiş malı teslim almadan aracıya sattırması yasakken, komisyoncu ise yaş meyve-sebze ürünlerini bazen teslim almadan satmaktadır (örneğin, komisyoncunun salatalık satın almayı isteyen pazarcıyı doğrudan üretiminin yapıldığı seraya yönlendirmesi ve bu satıştan komisyon geliri elde etmesi durumu).

❖ Ogunbado ve Ahmed (2015), Saqib (2015), Şeyranlıoğlu ve Karavardar (2019), Muneeza ve Mustapha (2020) ve Waluyo ve Rozza (2020) tarafından geliştirilen modellerde İslami bankanın kullanması için paralel selem sözleşmesi yöntemi önerilmektedir. Modellerin işleyişlerine göre banka, ilk önce çiftçiyle selem sözleşmesi, daha sonra bu sözleşmeden bağımsız olarak üçüncü bir tarafla paralel selem sözleşmesi yapmaktadır. Yani banka, gelecekte çiftçiden teslim alacağı tarımsal ürünü belli bir oranda kâr ekleyip önceden peşin satarak nakde dönüştürmekte ve böylelikle zamanla oluşabilecek fiyat riskini minimize etmektedir.

Yukarıda açıklanan modeller, öncesinde açıklanan ilk iki modelin aksine aracı varlığını sürdürmemesi itibarıyla mantıklı gibi görünse de İslam Borçlar Hukuku'nda selem sözleşmesinin yapılışına bir istisna olarak verilen iznin düşünsel arka planıyla çelişmektedir. Şöyle ki, söz konusu izin, esasen İslam dininin borç muamelelerine getirdiği faiz yasağından sonra artık tefecilerden faizli borç alamayan çiftçilerin sermaye ihtiyaçlarının karşılanması gibi özel bir amaçla verilmiştir. Ancak günümüzde hiçbir ticari banka, sermaye ihtiyacı içinde değildir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde; modellerdeki İslami bankanın sırf zamanla oluşabilecek fiyat riskini minimize edip “karlılığının artırılması için” kullanılması önerilen paralel selem sözleşmesi yönteminin pratikte selem sözleşmesi yönteminin genel çerçevesini temsil edemeyeceği/özel amacını yerine getiremeyeceği söylenebilir.

❖ Saiti vd. (2018) tarafından geliştirilen modelde çiftçilerin tarımsal üretimlerinin finansmanı için selem sözleşmesi yöntemini temel alan bir kitle fonlaması yapısı önerilmektedir. Modelin işleyişine göre bireysel ve kurumsal birçok yatırımcıdan oluşan grup, ilk önce kitle fonlama kuruluşuna fon transfer etmektedir. Daha sonra kitle fonlama kuruluşu, topladığı fonları kullanarak çiftçilerle selem sözleşmeleri yapmaktadır. Son olarak kuruluş, çiftçilerden teslim aldığı tüm tarımsal ürünleri

pazarda satmakta ve fon transferini gerçekleştiren yatırımcılara anaparalarını ve karlarını ulaştırmaktadır.

Yukarıda açıklanan modelde kitle fonlama kuruluşu üzerinden aracı varlığı sürdürülmektedir. Aracı olarak kitle fonlama kuruluşu, modeli çiftçiler açısından maliyetli hale getirmektedir (yönetim ve diğer faaliyetler ile ilgili giderleri tarımsal ürünlerin satış bedellerinden düşerek yatırımcıların elde edebilecekleri potansiyel karı azaltıyor ve dolayısıyla selem sözleşmeleri yaparken çiftçilere düşük fiyatlar teklif ederek bu giderleri en başta onlara yansıtıyor olması nedeniyle). Diğer taraftan yüksek kâr beklentisine sahip yatırımcıların “karlarını artırmak için” selem sözleşmesi yönteminin temel alınmasının önerilmesi bu yöntemin asıl kullanılış amacıyla çalışmaktadır. Sonuç olarak, yukarıdaki son modelin de ilk iki model gibi pratikte çiftçilere maksimum kazanç sağlayamayacağı söylenebilir.

Buraya kadar açıklanan modeller arasında Kaleem ve Wajid (2009), Saqib (2015) ve Saiti vd. (2018) tarafından geliştirilenler hariç diğerleri kavramsal niteliktedir. Yani diğer 5 model, herhangi bir ampirik analiz içermemektedir. Bu nitelikteki modeller, teorik yönden mantıklı gibi görünse de pratik yönden karşılık bulmayabilir. Dolayısıyla kavramsal bir model geliştirildikten sonra uygulanabilirliğinin analizi önem arz etmektedir.

4.1.2. Yeni Geliştirilen Model Önerisinin Değerlendirilmesi

Çiftçilerin işletme sermayelerindeki yetersizlik, tarım sektöründeki diğer tüm paydaşları etkileyen bir kısır döngü oluşturmaktadır. Şöyle ki, çiftçiler, işletme sermayeleri yeterli olmadığında örneğin, gerekenden daha az gübre, zirai mücadele ilacı, tohum ve mazot satın alabilmektedirler. Bu durum, girdilerin üretimi ve satışı aşamalarında bulunan paydaşlar üzerinde çarpan etkisi yaratmaktadır. Ayrıca gerekli girdileri yeterince kullanamayan çiftçiler, potansiyellerinden daha az tarımsal ürün üretebilmektedirler. Çiftçilerin üretim potansiyellerini gerçekleştirememeleri arz miktarının talep miktarını tam karşılayamamasıyla ve bu dengesizlik alıcıların ihtiyaç duydukları tarımsal ürünleri yeterli miktarlarda ve makul fiyatlarda satın alamamalarıyla sonuçlanmaktadır.

Türkiye’de tarımsal kredilerin mevcut niteliğine ilişkin sorunun çözümüne yönelik selem sözleşmesi yönteminin özelliklerini temel alan bir model önerisi geliştirmeden önce bu

yöntem kullanılarak çiftçilerin hangi ihtiyaçlarının karşılanabileceğini bilmek faydalı olacaktır. Bu ihtiyaçlar, şu şekilde sıralanabilir;

1. Girdileri elde edebilmek için gerekli sermaye ihtiyacı,
2. İşçi ücretlerini ödeyebilmek için gerekli sermaye ihtiyacı,
3. Makine-ekipman elde edip bakımlarını-onarımlarını düzenli bir şekilde yapabilmek ve üretim teknolojisi yönünden yetersizlikleri giderebilmek için gerekli sermaye ihtiyacı,
4. Binaları ve tesisleri inşa edebilmek için gerekli sermaye ihtiyacı,
5. Temel gıda ürünlerini elde edebilmek için gerekli sermaye ihtiyacı.

Yeni geliştirilen model önerisi, sadece tarımsal kredilerin mevcut niteliğine ilişkin sorunu değil, aynı zamanda literatürde geliştirilmiş model önerilerinin barındırdığı⁷² ve özellikle küçük ölçekli yaş meyve-sebze üretimi yapan çiftçilerin karşılaştıkları bazı sorunları da çözmeye çalışan özgün bir girişim niteliğindedir. Çiftçilerin karşılaştıkları söz konusu sorunlar, kronik sorunlar olup şu şekilde sıralanabilir;

1. Çiftçiler, yaş meyve-sebze ürünlerini hasattan hemen sonra ve makul fiyatlarda satamayabilmektedirler.
2. Çiftçiler, aleyhlerine olan pazarlıklara ve ağırlık değerlendirmelerine bağlı olarak yaş meyve-sebze ürünlerinin satışında maddi kayıplar yaşayabilmektedirler.
3. Çiftçiler, yaş meyve-sebze ürünlerinin satışı esnasında kendilerine nakden ödeme yapmaya hazır alıcılar bulamayabilmektedirler.
4. Çiftçiler, gelecekte ödeme yapacaklarına güvendikleri ve dolayısıyla yaş meyve-sebze ürünlerini tamamen veya kısmen vadeli satıp senet, çek veya teslim fişi şeklinde hiçbir alacak belgesi talep etmedikleri alıcılardan ödeme alamamak suretiyle zarara uğrayabilmektedirler (Kredi Kayıt Bürosu, 2021).

Yeni geliştirilen model önerisi, çiftçilerin bir yandan makul şartlar altında yeterli işletme sermayesi desteği elde edebilmelerini kolaylaştırmayı diğer yandan teknik becerilerini geliştirip güncel tarımsal gelişmelerle uyumlaştırmayı önemsemektedir. Bu model, “buğday, mısır, ayçiçeği, zeytin, bakliyat, çay ve fındık” gibi belli başlı stratejik ürünlerden başlamak üzere aşamalı bir şekilde çok sayıda tarımsal ürünün üretiminin

⁷² Yeni geliştirilen model önerisi, literatürde geliştirilmiş model önerilerinde olanın aksine aracı varlığını sürdürmemekte ve paralel selem sözleşmesi yöntemini içermemektedir.

finansmanına yönelik kullanılabilir. Kullanımı, tarımsal ürün alıcıları arasında özellikle tarımsal kooperatifler tarafından tercih edilebilecek olan bu modelin alternatif bir model olarak tarım sektöründeki üretkenlik seviyesi artışına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

4.1.2.1. Modelin Teorik Desteği

Tarımsal finansman teorisi, risk ve belirsizlik teorisi ve sözleşmeli üretim teorisi gibi literatürdeki birçok teori tarımsal üretimle finansman arasındaki ilişkiyi tartışmıştır. Bu çalışma kapsamında geliştirilen modelde finansmana, teknik bilgi aktarımına ve tarımsal ürün pazarlarına erişimdeki artışın tarım sektöründeki üretkenlik seviyesini artıracaklarını savunan değişim teorisi benimsenmektedir. 2014 yılında ortaya atılan değişim teorisi, Council on Smallholder Agricultural Finance adlı oluşum tarafından geliştirilmiştir. Teorinin pratikteki uygulaması çeşitli ülkelerde örnek olay çalışmaları adı altında yapılmakta ve bu çalışmaların sonuçları düzenli ve şeffaf bir şekilde raporlanıp kamuoyuyla paylaşılmaktadır (Atah, 2019; Council on Smallholder Agricultural Finance, 2022).

Değişim teorisinde genel olarak özellikle küçük ölçekli tarımsal üretim yapan çiftçilere finansman, teknik destek ve pazar bağlantıları sağlamanın tarım sektöründeki üretkenlik seviyesini ve çiftçilerin elde ettikleri gelirleri artıracak ve böylelikle tarım işletmelerinde daha sürdürülebilir bir üretimin ortaya çıkacağı vurgulanmaktadır. Bu açıdan değişim teorisyle selem sözleşmesi yöntemi arasında güçlü sinerji vardır. Çünkü ikisi de çiftçilerin üretimlerini desteklemeyi ve pazarlama güçlüklerini azaltıp gelirlerini yükseltmeyi amaçlamaktadır.

Değişim teorisinde farklı ölçeklerde tarımsal üretim yapan çiftçilerin karşılaştıkları finansman sorunları dikkate alınmaksızın sadece finansmandan bahsedilmekte ve dini hassasiyetleri nedeniyle finansal sistemle hiç bağlantı kur(a)mayan çiftçiler görmezden gelilmektedir. Bu noktada çalışmanın değişim teorisine katkısı, pratikteki uygulamasında kullanılan geleneksel faize dayalı finansman yerine finansman desteğine ihtiyaç duyan her çiftçiye “faizsiz selem sözleşmesiyle finansman”la sorunsuz şekilde nasıl destek sağlanabileceğini özgün bir model üzerinden göstermek olacaktır.

4.1.2.2. Modelin İşleyiş Süreci

Selem sözleşmesi yönteminin özelliklerini temel alan modelde Çiftçi Kayıt Sistemi'ne (ÇKS) kayıtlı silajlık mısır satıcısı çiftçi ortaklar, alıcısı TKK ve TKK'nın tekafül sektöründe faaliyet gösteren Bereket Sigorta A.Ş. iştiraki olmak üzere üç taraf bulunmaktadır. Modelin silajlık mısır üzerinden geliştirilmesinin nedeni, bu ürünün hayvancılıkta önemli bir kaba yem kaynağı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. İzmir, Türkiye'de silajlık mısırın en çok üretildiği iller arasında ilk sırada yer almaktadır.

Modelin işleyiş sürecini detaylandırmadan önce geleneksel sigortacılıktan farklılıklar taşıyan tekafülün burada kısaca açıklanması faydalı olacaktır. Karşılıklı garanti verme, kefil olma gibi anlamlar taşıyan ve bir sigorta sistemini anlatan tekafül, kişiler arasındaki dayanışmanın ve yardımlaşmanın gönüllülük esasıyla tesis edilmesini amaçlamaktadır. Tekafül sisteminde kişilerin yaptıkları ödemeler "ortak bir havuz"da toplanmakta ve gerçekleşen rizikolar sonucunda oluşan zararları buradan karşılanmaktadır (Bereket Sigorta, 2020).

Tekafül, geleneksel sigortacılığın İslam ekonomisindeki prensiplere aykırı olan yönlerinden arındırılmış şeklidir. Bu bağlamda, tekafülün geleneksel sigortacılıktan farklılıklar taşıyan yönleri şu şekilde sıralanabilir (Aslan, 2015: 99-101);

1. Gönüllülük esasına dayanan tekafülde kişiler tarafından yapılan ödeme, geleneksel sigortacılıkta olduğu gibi prim değil, bağış niteliğinde kabul edilmektedir.
2. Tekafülde toplanan bağışların sahipliği ödemeleri yapan kişilerin tamamına aitken, geleneksel sigortacılıkta toplanan primlerin sahipliği ise sadece sigorta şirketine aittir.
3. Tekafülde toplanan bağışların faizsiz yatırım enstrümanlarında değerlendirilmesi şartken, geleneksel sigortacılıkta toplanan primler için ise bu şart değildir.
4. Bağış ödemelerinde gecikmeye düşülmesi durumunda tekafül şirketi faiz işletmezken, prim ödemelerinde gecikmeye düşülmesi durumunda ise sigorta şirketi faiz işletmektedir.
5. Tekafülde yatırıma yönlendirilen fonlardan elde edilen karların ortak havuz katılımcılarıyla tekafül şirketi arasında önceden yapılan sözleşmede belirlenen oranlara göre paylaşılması esasken, geleneksel sigortacılıkta ise bu tür karlara sigorta şirketinin sahip olması esastır.

Modelde tekafülü selem sözleşmesi yöntemine entegre etmekteki amaç, sözleşmeyi tamamlayıcı nitelikte bir faktör olduğu gerçeğini değerlendirmektir. Şöyle ki, tekafül, doğal şartların olumsuz etkisiyle tarımsal üretimde kayıplar ortaya çıkması durumunda ortak havuzdan tazminat garantisi vermektedir. Yani tekafül, selem sözleşmesine ilişkin teslimat riskini azaltmak suretiyle satıcılarla alıcıların arasında güven ilişkisi kurabilecek potansiyeldedir.

İşleyiş süreci ikiye ayrılan model, süreçleri itibarıyla birden çok aşamadan oluşmaktadır. Modelin aşamaları, aşağıda sırayla ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

Katılım, başvuru, raporlama, teklif belirleme ve müzakere aşamaları (bkz. Şekil 5);

1. Selem sözleşmeleri yapmak isteyen ÇKS'ye kayıtlı çiftçi ortaklar, Bereket Sigorta A.Ş. tarafından özel olarak oluşturulan mısır tekafül fonuna hesaplamalar sonucunda belirlenen meblağları hasattan hemen sonra ödemek üzere katılmaktadırlar. Devlet, fona ödenecek meblağlara belli bir oranda destek sağlamaktadır.

Çiftçi ortaklar, doğal şartların olumsuz etkisiyle silajlık mısır üretimlerinde ortaya çıkabilecek kayıplara karşı devlet destekli mısır tekafül fonuna katılmakla birbirlerini koruma altına almış olmaktadır.

2. Çiftçi ortaklar, yaklaşık 4 ay kadar sürecek silajlık mısır üretim süreci⁷³ boyunca ihtiyaç duyacakları işletme sermayesini selem sözleşmeleri yaparak elde etmek için TKK'ya başvurumaktadırlar.

TKK, başvuruları öncesinde mısır tekafül fonuna katılmış oldukları için çiftçi ortaklara güvenmektedir.

3. TKK, çiftçi ortakların silajlık mısır üretimini yapacakları tarım arazilerinin üretim kapasitelerini tahmin etmeleri için uzman saha personelini görevlendirmektedir⁷⁴.

TKK'nın uzman personeli, yürüttükleri tahminlerin çıktısı olarak her çiftçi ortak için ayrı ayrı oluşturdukları mevcut durum özeti ve tahmin raporlarında selem sözleşmelerinde

⁷³ İklim şartlarına göre değişkenlik göstermekle birlikte İzmir'de verimli 120 günlük silajlık mısırın ekiliş başlangıç tarihi 15 Nisan, hasat başlangıç tarihi ise 15 Ağustos'tur (± 10 gün).

⁷⁴ Uzman saha personeli tarafından saha araştırmaları yapılmakla birlikte silajlık mısır üretim bölgelerindeki her bir hektar tarım arazisi başına düşen ortalama silajlık mısır üretim miktarları verilerine bakılmaktadır.

satışa konu edilebilecek silajlık mısır miktarları ile ilgili belirlemelerine ve yerine getirilmesi istenilen kalite şartları ile ilgili bilgilere yer vermektedirler.

Raporların mevcut durum özeti bölümlerinde çiftçi ortakların bir önceki yıl gerçekleştirdikleri silajlık mısır üretim miktarları, işledikleri/işle(ye)medikleri tarım arazilerinin büyüklükleri, kullandıkları tüm girdiler ve bunların miktarları genel olarak değerlendirilmektedir.

4. TKK, çiftçi ortaklara ödenebilecek silajlık mısır fiyatlarını belirlemektedir⁷⁵.

TKK, silajlık mısır fiyatlarını belirlerken bu fiyatların çiftçi ortaklar ve kendisi açısından makul olmasını önemsemektedir. Bu bağlamda, TKK, çiftçi ortakların silajlık mısır üretim maliyetleri, hasattan beklenen verim, nakliye maliyetleri ve kuruluşun karşılaşılabileceği risk gibi çok sayıda değişkeni göz önünde tutarak fiyat analizleri yapmaktadır. Ayrıca TKK, ekonomi uzmanlarından geleceğe yönelik fiyat tahminlerini almakta ve son yirmi yıla ait fiyat verilerini kullanarak trend oluşturmaktadır. Böylelikle TKK, silajlık mısırın yaklaşık 4 ay kadar sonra geçerli olabilecek fiyat aralığına önceden açıklık getirmektedir.

Fiyat verileri kullanılabilecek önemli veri kaynakları arasında Ulusal Süt Konseyi, Gaziantep Ticaret Borsası ve Antalya Pamuk ve Narenciye Tarım Satış Kooperatifleri Birliği bulunmaktadır.

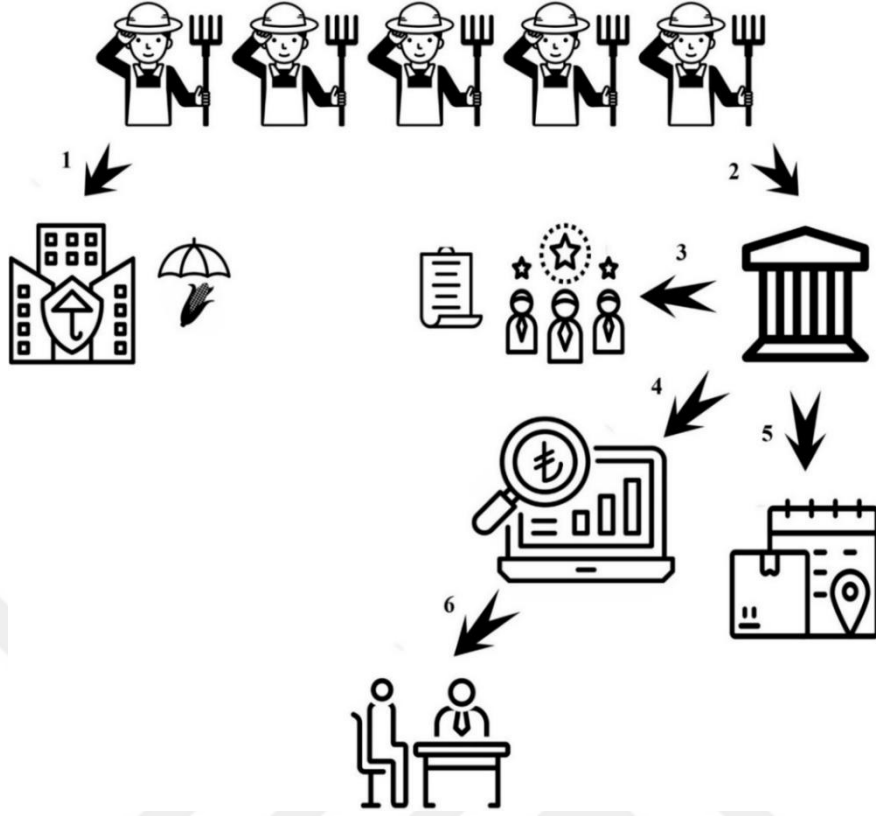
5. TKK, hasat edilecek silajlık mısırların teslim alınabileceği tarihleri ve yerleri belirlemektedir.

Çiftçi ortakların silajlık mısır teslim edebilecekleri teslimat noktaları, TKK'nın başta silaj paketleme makinasına sahip birim kooperatifleri olmak üzere tüm birim kooperatifleridir.

6. TKK, her çiftçi ortak özelindeki belirlemelerini onlarla bir araya gelip müzakere etmektedir.

Müzakerelerde selem sözleşmelerinin nihai şartları belirlenmeye çalışılmaktadır.

⁷⁵ TKK, diğer tarımsal ürün alıcıları gibi yüksek karla çalışmayı öncelemediği için silajlık mısırlara ödenebilecek fiyatları belirlerken çiftçi ortakları tatmin edecek seviyede olmasına dikkat etmektedir. TKK, bu hassasiyeti “çiftçilerin yıl içerisindeki gelirlerini iyileştirme sorumluluğu” taşıması nedeniyle göstermektedir.

Şekil 5: Selem Sözleşmeleri Yapılmadan Önceki Süreç

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Anlaşma, üretim, teslimat ve satış aşamaları (bkz. Şekil 6);

1. Müzakereler sonucunda belirlenen nihai şartları kabul edip maddi teminat (gerçek/tüzel kişi kefaleti, gayrimenkul rehni, makbuz/elektronik ürün senedi rehni, araç/traktör rehni, likit değerler rehni, alacak temliki ve teminat mektubu gibi) gösteren⁷⁶ çiftçi ortaklarla TKK arasında selem sözleşmeleri yapılmaktadır.

Çiftçi ortaklar, silajlık mısır bedellerini TKK'dan peşin alıp üretimleri için kullanmaya başlamaktadırlar.

⁷⁶ Mısır tekaful fonuna katılmanın yanı sıra maddi bir teminat gösterilmesi, çiftçi ortaklarla TKK arasındaki güven ilişkisini güçlendirmektedir. TKK, maddi teminat gösteremeyen çiftçi ortakları ise 6'şar kişilik gruplar olarak bir araya getirip onlarla grup bazında selem sözleşmeleri yapmaktadır. Dahil edildikleri gruplarda "müteselsil kefil" sıfatıyla TKK'ya karşı yükümlülük altına giren çiftçi ortaklar, gelecekte TKK'yla yine selem sözleşmeleri yapabilmeleri için temerrüde düşmemelerinin ve borç yükümlülüklerini belirlenen şartlara uygun bir şekilde yerine getirmelerinin gerektiği konusunda oldukça hassas davranmaları yönünde birbirlerine toplum baskısı uygulayarak temerrüt riskine karşı maddi teminat işlevi görmektedirler.

Silajlık mısır bedellerinin %70'i çiftçi ortaklara nakit ödenmekte, 30'luk kısım ise TKK bünyesinde açılan cari hesaplara işlenmektedir⁷⁷. Çiftçi ortaklar, selem sözleşmeleri yaparken nakit olarak çekemeyeceklerini kabul ettikleri cari hesap bakiyelerini kullanarak TKK'dan gübre, zirai mücadele ilacı, tohum ve mazot gibi girdiler satın almaktadırlar.

2. TKK, hasat edilecek silajlık mısırların kalitelerinin selem sözleşmelerinde belirlenen kalite şartlarına uygunluk gösterip belirlenen noktalara zamanında teslim edilmesini büyük ölçüde garantileyebilmek için uzman saha personeli görevlendirmektedir.

TKK'nın uzman personeli, silajlık mısırların üretim süreçlerine ilişkin tüm faaliyetlerin yakından takip edilip doğru ve etkili yönlendirmeler eşliğinde yürütülmesini sağlamak için ayda bir kez çiftçi ortaklarla tarım arazilerinde bir araya gelmekte ve böylelikle üretilen silajlık mısırların selem sözleşmelerinde belirlenen kalite şartlarına uygunluk gösterip hasattan sonra belirlenen noktalara zamanında teslim edilmesinde güvenceci rolü üstlenmektedirler⁷⁸.

3. Bereket Sigorta A.Ş., çiftçi ortakların doğal şartların olumsuz etkisiyle silajlık mısır üretimlerinde ortaya çıkan kayıplarını katılımcısı oldukları mısır tekaful fonundan tazmin etmektedir.

Kayıp yaşayan çiftçi ortaklar, mısır tekaful fonundan yapılan ödemeleri silajlık mısırlardaki miktarsal ve/veya kaliteden kaynaklı eksiklikleri piyasadan satın alarak gidermek ve böylelikle borç yükümlülüklerini selem sözleşmelerinde belirlenen şartlara uygun bir şekilde yerine getirmek için kullanmaktadırlar.

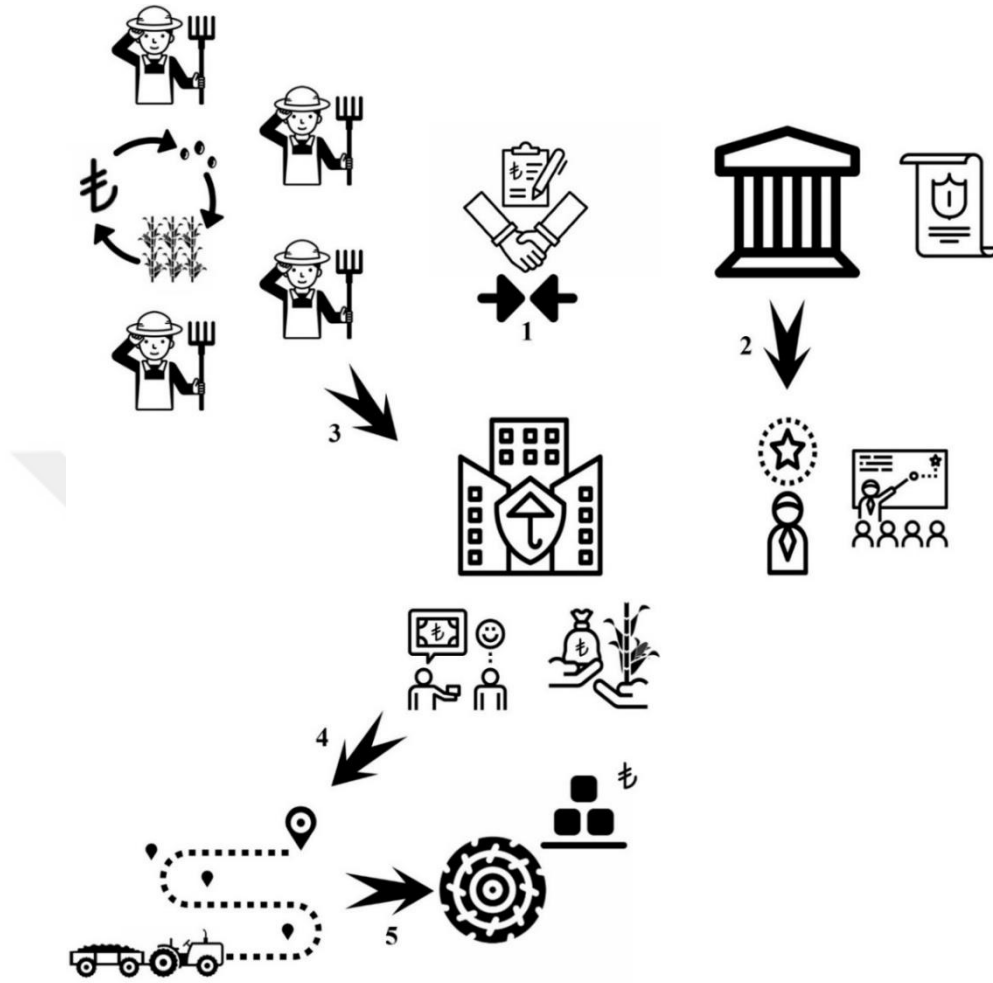
4. Çiftçi ortaklar, teslim tarihleri geldiğinde TKK'nın birim kooperatiflerine silajlık mısırları teslim etmektedirler.

Kalite parametresinde var olan küçük farklılıklar, TKK tarafından görmezden gelinmektedir.

⁷⁷ Cari hesapların açılıp işlenmesi, selem sözleşmelerinin yapıldığı andan itibaren en geç 3 gün içerisinde gerçekleştirilmektedir.

⁷⁸ TKK, silajlık mısırların üretim süreçleri boyunca çiftçi ortaklara verdiği hizmetler karşılığında hiçbir ücret talep etmemekte, sadece silajlık mısırların selem sözleşmelerinde belirlenen şartlara göre teslim edilmesini beklemektedir.

5. TKK, çiftçi ortaklardan teslim aldığı silajlık mısırları silaj haline getirip paketledikten sonra hayvan yemi olarak satmaktadır.

Şekil 6: Selem Sözleşmelerinin Yapılması ve Sözleşmeler Yapıldıktan Sonraki Süreç

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.1.2.3. Modelin Risk Yönetimi

Selem sözleşmesinin özelliklerini temel alan model, hem sözleşmenin kendine özgü niteliğinden hem silajlık mısır üretiminin doğal şartlara büyük bağlılık göstermesinden kaynaklı çeşitli riskler taşımaktadır. Bu risklerin neler ile ilgili olduğu ve nasıl bir yönetim stratejisi izlenerek azaltılabileceği aşağıda açıklanmaktadır.

1. **Temerrüt riski:** Silajlık mısırların bireysel bazda veya grup bazında selem sözleşmeleri yapılan çiftçi ortaklar tarafından TKK'ya kasıtlı olarak geç teslim edilmesi veya hiç teslim edilmemesi ile ilgilidir.

Bu risk, maddi teminat gösterme gücüne sahip çiftçi ortaklardan maddi teminat alınarak, maddi teminat gösteremedikleri için müteselsil kefil sıfatıyla gruplara dahil edilmeyi kabul eden çiftçi ortaklardan ise temerrüde düşmemelerinin gerektiği konusunda birbirlerine sürekli toplum baskısı uygulamaları istenerek azaltılabilir.

2. **Asimetrik bilgi riski:** TKK'nın asimetrik bilgi sorunlarıyla (ters seçim ve ahlaki riziko gibi) karşılaşması ile ilgilidir.

Bu risk, selem sözleşmeleri yapmak isteyen çiftçi ortakların borç ödeme alışkanlıkları, borçluluk durumları ve toplum nezdindeki itibarlarında zamanla yaşanan değişimler dikkatli bir şekilde incelenerek ve bu incelemeler sonucunda istekleri olumlu değerlendirilenlere yapılan ödemelerin amacına uygun kullanılıp kullanılmadığı yakından takip edilerek azaltılabilir.

3. **Teslimat riski:** Çiftçi ortakların don, kuraklık, sel ve böcek istilası gibi doğal şartların olumsuz etkisiyle TKK'nın istediği miktarlarda ve kalitelerde silajlık mısır üretememeleri ile ilgilidir.

Bu risk, çiftçi ortakların devlet destekli mısır tekaful fonuna katılmalarıyla azaltılabilir.

4. **Kalite riski:** Silajlık mısırların selem sözleşmelerinde belirlenen kalite şartlarına kıyasla daha kalitesiz şekillerde TKK'ya teslim edilmek istenmesi ile ilgilidir.

Bu risk, TKK'nın uzman personelinin çiftçi ortaklarla tarım arazilerinde sık sık bir araya gelip silajlık mısırların üretim süreçlerine ilişkin tüm faaliyetleri yakından takip etmeleriyle azaltılabilir. İncelemelere rağmen kalite parametresinde görmezden gelinemeyecek büyük farklılıklar olursa ve bu farklılıklar doğal şartların olumsuz etkisinden değil de çiftçi ortakların taksirlerinden kaynaklanırsa, çiftçi ortaklar, selem sözleşmelerinde belirlenen kalite şartlarına uygunluk gösteren silajlık mısırları piyasadan (kendi imkanlarıyla) satın alıp TKK'ya teslim etmek suretiyle parametredeki farklılıkları giderme yükümlülüğü taşırlar.

5. **Fiyat riski:** Silajlık mısırların teslim tarihlerindeki fiyatlarının selem sözleşmelerinde çiftçi ortaklara ödenen fiyatlarından daha düşük olması ve dolayısıyla TKK'nın zarara uğraması ile ilgilidir.

Bu risk, silajlık mısırın geçmiş yıllardaki fiyat verileri temel alınıp gelecekteki olası fiyat aralığını belirlemeye yönelik bir trend oluşturularak ve ekonomi uzmanlarına danışılıp

fiyat tahminleri alınarak azaltılabilir. Silajlık mısırın fiyatını şekillendiren diğer tüm değişkenler (talep miktarı ve devlet politikası gibi) sabitken geçmiş yıllardaki fiyat verilerini temel almanın gelecekteki olası fiyat aralığına önceden açıklık getirmede en etkili yöntem olduğu ileri sürülmektedir (Bowman ve Husain, 2004).

6. **Dengesiz girdi tüketimi riski:** Çiftçi ortakların silajlık mısır üretimleri için gerekli gübre, zirai mücadele ilacı ve tohum gibi önemli girdileri bilinçsiz bir şekilde kullanmalarının sonucunda hem üretimdeki verimliliğin azalmasına hem çevre kirliliğinin artmasına neden olmaları ile ilgilidir.

Bu risk, “silajlık mısır üretim sürecinde doğru ve dengeli girdi tüketimi hakkında teknik bilgi”nin uzman personel tarafından çiftçi ortaklara basit bir anlatımla aktarılıp girdi kullanımlarının bu bilgi doğrultusunda olup olmadığının yerinde takip edilmesiyle azaltılabilir.

4.1.2.4. Modelin Önemli Yönleri

Bu model, tarım sektörü özelinde genel olarak İslam ekonomisindeki faizsizlik prensibine, katılıma, dayanışmaya, yardımlaşmaya, üretime, katma değer yaratmaya, denetime ve sosyal sorumluluğa (bireysel ve kurumsal) dikkat çekmektedir.

Selem sözleşmesi yönteminin özelliklerini temel alan bu modelin önemli yönleri şunlardır;

1. Bu model, İslam ekonomisinin finansman ve sigortacılık konuları yönünden tarım sektöründeki gelişime katkı sağlayacak yansımaları olarak selem sözleşmesi yönteminin ve tekafülün pratikteki kullanımını özgün bakışla bir arada sunmaktadır.
2. Bu model, araçların çiftçiler açısından maliyet unsuru olmalarının önüne geçmektedir.
3. Bu model, özellikle küçük ölçekli tarımsal üretim yapan düşük gelire sahip çiftçilerin işletme sermayesi ihtiyaçlarının karşılanmasında alternatif bir model olarak kullanılmaya elverişlidir.
4. Bu model, çiftçileri yüksek faizli borç veren kredi kaynaklarının finansal köleleri olmaktan koruma potansiyeli taşımaktadır.

5. Bu model, TKK'nın temel işlevlerini daha da etkin duruma getirme ve böylelikle tarım sektörünün diğer aktörleri arasındaki konumunu güçlendirme çabalarını doğrudan destekler niteliktedir.
6. Bu model, çiftçilerle TKK arasında iyi iş birliği ve koordinasyon oluşturmakta ve böylelikle üretimi etkin ve dinamik planlamalarla uyumlaştırmaktadır.

Özetle bu model, çiftçilerle TKK arasında faydalar döngüsü sağlamaktadır.

4.2. Politika Önerileri

Politika önerileri, İslam ekonomisinde serbest piyasa mekanizmasının ideal işleyişini gösteren Medine Pazarı tecrübesinin özelliklerini temel almakta olup yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin sorunların çözümlerine yöneliktir.

4.2.1. Politika Önerilerinin Geliştirilmesi

Politika önerileri, 3.2. başlığı altındaki örnek sayısal alıştırma sonucunda tespit edilen üç sorunu ve 3.2.1. başlığı altındaki akademik çalışmaların içerik analizi sonucunda ulaşılan altı sorunu çözmeye yöneliktir. Ayrıca bu sorunlardan bağımsız olarak tarım sektöründeki üretim planlaması eksikliği sorununu çözmeye yönelik de öneri geliştirilmektedir.

Politika önerileri, yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin sorunları çözmek suretiyle zincirin işleyişini hem çiftçiler hem nihai tüketiciler açısından daha adaletli ve makul hale getirmeye odaklanan özgün mütalaa niteliğindedir. Öneriler geliştirilirken temel alınan Medine Pazarı tecrübesinin özellikleri şu şekilde sıralanabilir;

1. Ürünlerin şehir içi dağıtım hızını (trafik akışını) yavaşlatacak hareketlerde bulunulmayacaktır.
2. Vergi alınmayacaktır.
3. Sabit yerler edinmek yasaktır.
4. Şehirlilerin köylüler adına ürünler satmaları yasaktır.
5. Şehir dışından pazara ürün getirenlerin yolda karşılanmaları yasaktır.
6. Üreticilerin tüketicilerle pazarda karşılıklı olarak alışveriş yapmaları esastır.
7. Ürünler ile ilgili her türlü bilgi, alıcılarla satıcılar arasında serbest şekilde dolaşacaktır.
8. Arz-talep dengesini bozucu spekülasyon girişimleri cezalandırılacaktır.

9. Denetim mekanizması, devlet eliyle sürekli işletilecektir.

10. Fiyatlara gereksiz müdahale edilmeyecektir.

Geliştirilen tüm politika önerilerine Tablo 43'te yer verilmektedir.

Tablo 43: Politika Önerileri

Öneri	Eylem(ler)	Çözümüne Yöneldiği Sorun(lar)	Sorumlu Kurum/ Kuruluş	İş birliği Yapılacak Kurum/ Kuruluş
ÇİFTÇİLERİ TKK'YA İLGİLİ HALE GETİRECEK TEŞVİK EDİCİ VE DÜZENLEYİCİ ÇALIŞMALARIN YAPILMASI* VE TKK'NIN YAŞ MEYVE-SEBZE TEDARİK ZİNCİRİNDE AKTİF ROL OYNAMASINI DESTEKLEYECEK HUKUKİ ALTYAPININ VE FİNANSAL KAYNAĞIN OLUŞTURULMASI**	-Çiftçilere TKK çatısı altında örgütlenme bilinci aşılayabilmek amacıyla her ilçede eğitim verecek sürekli eğitim merkez(ler)i ve ülke genelinde kesintisiz yayın yapacak televizyon ve radyo kanal(lar)ı kurulmalıdır. Eğitimler ve yayınlar, TKK'yı ve ilkelerini çiftçilere benimsetecek şekilde planlanmalıdır.	Aracıların yaş meyve-sebze ürünlerinin fiyatlarını gereksiz yere yükseltmeleri sorunu	TKK	Belediyeler, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, Tarım ve Orman Bakanlığı
	-TKK'da ilkelerle ters düşen uygulamaların önüne geçebilmek ve böylelikle çiftçilerin kuruluş hakkındaki olumsuz düşüncülerini ortadan kaldırabilmek amacıyla doğru amaçların ve bu amaçları ölçebilecek uygun ölçütlerin yer aldığı bir kurumsal performans karnesi geliştirilip uygulanmalı ve sonuçları düzenli, şeffaf ve anlaşılır şekilde tüm personelle paylaşılıp kötü performans sergilenen noktalar ile ilgili iyileştirici tedbirler ivedilikle alınmalıdır.	Aracıların yaş meyve-sebze ürünlerinin fiyatlarını gereksiz yere yükseltmeleri sorunu	TKK	-
	-Devletin TKK'yı kontrol altında tutmaya çalışmasının bir sonucu olarak, çiftçilerin TKK'yı kendilerine ait değil, devlete ait örgüt gibi görmeleri şeklindeki bakış açılarını değiştirebilmek amacıyla Anayasanın 171. ve 48. maddelerinde yer alan hükümlerin gereklilikleri yerine getirilmelidir. Bu kapsamda devlet, TKK'nın yönetim birimlerinde görev yapacak personelin tarımsal kooperatifçilik eğitimi almış, ilkelere bağlı ve piyasa analizinde uzmanlaşmış kişilerden oluşması için kanun maddesi hazırlamalı ve yönetici seçimlerini çiftçi ortakların serbest iradelerine bırakmalıdır. Ayrıca devlet, TKK'daki ticari işleyişin sadece rekabet hukukuna uygunluğunu denetlemekle yetinip müdahale sınırlarını özel sektörle ilişkisini (serbest piyasa ekonomisindeki yerini) göz önünde tutarak belirlemelidir.	Aracıların yaş meyve-sebze tedarik zincirinde yaratılan toplam parasal değerden neredeyse asıl emek sahibi olan çiftçiler kadar pay almaları sorunu	Ticaret Bakanlığı	Rekabet Kurumu

ÇİFTÇİLERİ TKK'YA İLGİLİ HALE GETİRECEK TEŞVİK EDİCİ VE DÜZENLEYİCİ ÇALIŞMALARIN YAPILMASI VE TKK'NIN YAŞ MEYVE-SEBZE TEDARİK ZİNCİRİNDE AKTİF ROL OYNAMASINI DESTEKLEYECEK HUKUKİ ALTYAPININ VE FİNANSAL KAYNAĞIN OLUŞTURULMASI	-Devletin çiftçi ortaklara yönelik destekleme ödemelerinin selem sözleşmesi yöntemi modeliyle ilişkilendirilmek suretiyle TKK üzerinden yapılması sağlanmalıdır. TKK, bu ödemelerin miktarlarını kararlaştırırken çiftçi ortakların ÇKS'deki güncel bilgilerini ve selem sözleşmelerinin müzakereler sonucunda belirlenecek nihai nitelik şartlarını göz önünde tutmalıdır. Ayrıca çiftçi ortaklar tarafından TKK'ya satılan yaş meyve-sebze ürünlerine gelir vergisi ve Bağ-Kur primi stopajları uygulanmamalıdır.	Aracıların yaş meyve-sebze ürünlerinin fiyatlarını gereksiz yere yükseltmeleri sorunu	Tarım ve Orman Bakanlığı	TKK, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
	-TKK başta olmak üzere toptancı hallerinde işyerleri kiralayıp faaliyet gösteren tarımsal kooperatiflere (tıpkı lisanslı depolarda muhafaza edilen tarımsal ürünler için yapılan destekleme ödemeleri gibi) sattıkları her yaş meyve-sebze ürün çeşidi için kg/adet/bağ başına aylık kira desteği, toptancı hallerine getirdikleri her ürün çeşidi için kg/adet/bağ başına nakliye desteği ve analiz ettirdikleri her ürün çeşidi için parti başına analiz desteği verilmelidir.		Tarım ve Orman Bakanlığı	Belediyeler, Özel Sektör
	-Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), TKK başta olmak üzere tarımsal kooperatiflere yönelik destek programlarını "Toptancı Hali İşyeri Kira Desteği"ni kapsayacak şekilde uygulamalıdır.		KOSGEB	-
	-Ticari bankaları kredi kullandırma kararlarını alırken çok yönlü değerlendirmeler yapmaya yöneltebilmek amacıyla TKK başta olmak üzere tarımsal kooperatifleri derecelendirecek bağımsız bir şirket kurulmalıdır. Bu şirket, tarımsal kooperatiflerin sadece gelir ve bilanço tablolarını değil, aynı zamanda uygulamalarının kooperatifçilik ilkelerine uygunluklarını, yönetim birimlerinin istikrarını ve yaş meyve-sebze ürün satın alım ve satış anlaşmalarını temel kriterler olarak belirleyerek derecelendirmeler yapmalıdır.		Özel Sektör	Ticari Bankalar
	-TKK, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) bünyesinde tutulan ticari bankalardan birini (örneğin, küçük sermaye sahipleri tarafından 1913 yılında ilk milli banka niteliğinde kurulan, 2001 yılında faaliyetleri sonlandırılan ve 2021 yılı sonunda tekrar faaliyet izni alan Türk Ticaret Bankası'nı) satın alarak finans sektöründe bulunma olanağına kavuşturulmalıdır.		TKK	TMSF, BDDK

YAŞ MEYVE-SEBZE ÜRÜNLERİ PİYASASINDA ÜRÜN SİRKÜLASYONUNUN KAYIT ALTINA ALINMASI VE SOĞUK ZİNCİR LOJİSTİĞİNİN YAYGINLAŞTIRILMASI	-Çiftçilerin HKS'nin varlığı veya işleyişi ile ilgili bilgi eksikliklerinin bilgilendirme toplantıları düzenlenerek giderilmesi ve sisteme kaydolup bizzat doğru bildirimler yapan ve/veya yaptıran çiftçilerin yıllık nakdi bildirim desteği sağlanarak desteklenmeleri suretiyle kırsal kesimlerde kayıt dışı gerçekleştirilen yaş meyve-sebze ürün pazarlamasının önüne geçilmelidir. -HKS'yle E-Müstahsil Makbuzu sistemi entegre edilip defter tutma yükümlülüğü olmayan çiftçilerden yaş meyve-sebze ürünleri satın alan tüccarların HKS'ye yaptıkları bildirimlerle düzenledikleri E-Müstahsil Makbuzlarındaki bilgilerin tutarlılığı denetlenmeli ve tutarsızlıklar tespit edilmesi durumunda sorumlulara caydırıcı cezalar kesilmelidir. -HKS künye sorgulama ekranındaki bilgilerin kapsamı, yaş meyve-sebze ürünleri tedarik zinciri boyunca el değiştirirken her aktör tarafından katlanılan maliyet kalemlerini, eklenilen kâr marjlarını ve tahakkuk edip yansıtılan vergileri aktör bazında ayrı ayrı gösterebilecek şekilde genişletilmeli ve bu bilgilerin doğrulukları eş zamanlı ve sürekli olarak denetlenmelidir. -2012 yılında taraf olunan ve uluslararası "Bozulabilir Gıda Maddelerinin Uluslararası Taşımacılığı ve Taşımalarında Kullanılacak Özel Ekipmana İlişkin Anlaşma" olarak bilinen ATP (Fransızca baş harfleriyle) Anlaşması kapsamında 2022 yılında yürürlüğe konulan "Bozulabilir Gıda Taşımacılığında Kullanılacak Özel Ekipmanlar Hakkında Yönetmelik"nin hükümlerine uygunluk sağlayabilmek amacıyla bozulabilir gıda maddeleri taşıyan nakliye araçlarında ATP sertifikasının bulundurulup bulundurulmadığına yönelik yol kenarlarında sıkı denetimler yapılmalı ve ülke genelindeki ATP test ve muayene merkezlerinin sayıları artırılmalıdır. Ayrıca devlet, bozulabilir gıda taşımacılığında ATP standartlarına uygun nakliye araç kullanımının yaygınlaşması için satın alımına ve yakıt tüketimine vergi indirimi veya istisnası uygulamalıdır. -KOSGEB'in TKK başta olmak üzere toptancı hallerinde faaliyet gösteren tarımsal kooperatiflere yönelik "Sebze ve Meyve Soğuk Zincir Finansal Kiralama Destek Programı"nın destek süresi uzatılmalı ve üst limiti artırılmalıdır.	Lojistik süreçlerin etkin bir şekilde idare edil(e)memesi nedeniyle yaş meyve-sebze ürünlerinin büyük oranlarda kayıplar vermesi sorunu	Ticaret Bakanlığı	İçişleri Bakanlığı (Köy Muhtarları), TKK
			Ticaret Bakanlığı	Gelir İdaresi Başkanlığı
			Ticaret Bakanlığı	Rekabet Kurumu, Hazine ve Maliye Bakanlığı
			Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	Özel Sektör, Hazine ve Maliye Bakanlığı
			KOSGEB	Özel Sektör

YAŞ MEYVE-SEBZE ÜRÜNLERİ PİYASASINDA ÜRÜN SİRKÜLASYONUNUN KAYIT ALTINA ALINMASI VE SOĞUK ZİNCİR LOJİSTİĞİNİN YAYGINLAŞTIRILMASI	-TKK, kendisine ait Tarım Kredi Teknoloji A.Ş.'ye "Tarımsal Lojistik Dijital Kontrol Platformu" adında bir platform ve operasyon merkezi kurdurtup Tarım Kredi Kooperatif Market'lerini ve onlara bağlı işleme fabrikalarını, depoları, paketleme tesislerini ve nakliye araçlarını bu platform üzerinden ilişkilendirmelidir. Operasyon merkezi, Tarım Kredi Kooperatif Market'lerinin talep oluşturdukları yaş meyve-sebze ürünlerini teslim önceliklerine göre sıralayıp tedarikleri için işleme fabrikalarına, depolara ve paketleme tesislerine bilgi verdikten sonra dağıtım süreçlerini dijital platformun gelişmiş yazılımına dayanarak planlamalıdır. Bu noktada dijital platform, dağıtım hazır olan ürünlerin hangi kapasitedeki, konumdaki ve özellikteki (soğutuculu ve soğutucusuz) nakliye araçlarıyla talep noktalarına ulaştırılmasının en düşük maliyetle, istenilen zamanda ve minimum kayıpla gerçekleştirebileceğini ölçebilecek ve çıkan sonuçlarla platformda yer alan ve bilgileri sürekli güncel tutulan nakliye araçlarını otomatik eşleştirebilecek şekilde geliştirilmelidir. Platform üzerinden gerçekleşen faaliyetler ile ilgili tüm veriler, veri tabanında toplanıp ürünlerin dağıtım süreçlerinin daha doğru planlanabilmesi için operasyon merkezindeki analistler tarafından veri analitiğiyle içgörülere dönüştürülmeye çalışılmalıdır. -TKK, Bölge Birlikleri'ne bağlı olarak çiftçi ortaklardan özellikle çabuk bozulabilir nitelikteki yaş meyve-sebze ürünlerinin alımını yapan birim kooperatiflerine soğuk hava depoları bulunan paketleme tesisleri kurma ve frigofirik araçlar alma konusunda Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından hibe desteği sağlanabilecek projeler hazırlamaları için yol göstermelidir. Bu kapsamda TKK, Bölge Birlikleri'nde profesyonel personelin görev yapacağı "Proje Ofisleri" açarak birim kooperatiflerindeki personele söz konusu projeleri hazırlarken nelere dikkat etmeleri gerektiği ve TKDK'ya başvuru süreci ile ilgili eğitimler vermelidir.	Lojistik süreçlerin etkin bir şekilde idare edil(e)memesi nedeniyle yaş meyve-sebze ürünlerinin büyük oranlarda kayıplar vermesi sorunu	TKK	Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Özel Sektör
			TKK	TKDK

YAŞ MEYVE-SEBZE ÜRÜNLERİ PİYASASINDA ÜRÜN SİRKÜLASYONUNUN KAYIT ALTINA ALINMASI VE SOĞUK ZİNCİR LOJİSTİĞİNİN YAYGINLAŞTIRILMASI	-Yakın zamanda yürürlüğe konulması beklenen yeni hal yasası kapsamında yap-işlet-devret modeliyle yeni toptancı halleri kurma yetkisi alacak özel toptancı anonim şirketlerin borsaya girmeleri durumunda hisselerinin tek elde toplanma riski olduğu için bu yeni hallerin çoğunun yine belediyeler tarafından kurulması planlanmalıdır. Yeni toptancı hallerinin kuruluş yerleri belirlenirken içlerindeki ve çevrelerindeki trafik yoğunluğunu en aza indirebilmek ve dayanıklı yaş meyve-sebze ürünlerinin nakliye maliyetlerini düşürebilmek amacıyla başta karayolu olmak üzere varsa demiryolu, denizyolu ve havayolu ulaşım imkanları göz önünde tutulmalı, yerleşim planlarının ideal büyüklükleri belirlenirken ise kuruluş yerlerindeki nüfus artışı ve tüketim alışkanlıkları göz önünde tutularak gelecekte bu yeni hallerde yapılabilecek ürün ticaretinin tonaj büyüklükleri hesaplanmalıdır. Yeni toptancı hallerinde özellikle çabuk bozulabilir nitelikteki yaş meyve-sebze ürünlerinin güvenliğini sağlayabilmek ve sirkülasyonunu hızlandırabilmek amacıyla teknolojik altyapı yatırımlarının (ürün analiz laboratuvarları, işyerlerinin bodrum katlarında soğuk hava depoları, müşterilerin tüm siparişlerinin tek bir noktadan yüklendiği -Tarım Kredi Taşımacılık ve Lojistik A.Ş. gibi özel bir lojistik şirketi tarafından kiralanıp işletilen, işyerlerinin hesaplarına gelen ürünlerin sevk belgelerinde yer alan bilgilere göre ayrı ayrı kaydedilip boşaltıldığı, işyerlerinin “Merkezi Lojistik Depo Kayıt Sistemi” üzerinden şirkete bildirdikleri müşteri siparişlerinin hızlı bir şekilde teslimata hazırlandığı, müşterilere siparişleri yükleme noktasından teslim edildikten sonra teslim miktarlarının ilgili işyerlerinin hesaplarından düşüldüğü, işyerlerinin ortak hizmet alımına açık-büyük ölçekli soğuk hava depoları gibi) uzun vadeli yatırım kredileri kullanılarak tamamlanması çabası içinde olunmalıdır. Yeni toptancı halleri kurulup faaliyete geçtikçe elverişsiz konuma ve altyapıya sahip eski toptancı halleri kapatılmalıdır.	Lojistik süreçlerin etkin bir şekilde idare edil(e)memesi nedeniyle yaş meyve-sebze ürünlerinin büyük oranlarda kayıplar vermesi sorunu	Ticaret Bakanlığı	Belediyeler, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, TKK, Özel Lojistik Şirketleri, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası
--	---	--	--------------------------	--

SÜPERMARKET ZİNCİRLERİNİN YAŞ MEYVE-SEBZE TEDARİK ZİNCİRİNDEKİ TİCARİ ETKİNLİKLERİNİN ELİMİNE EDİLMESİ	-Süpermarket zincirlerinin doğrudan çiftçilerden yaş meyve-sebze ürünleri satın almaları yasaklanmalı veya bu satın alımlara %20 oranında hal rüsumu uygulanmalıdır.	Yaş meyve-sebze ürünleri piyasasında eksik rekabet şartlarının görülmesi sorunu	Ticaret Bakanlığı	Belediyeler
KOMİSYONCULUK MESLEĞİNİN SONLANDIRILMASI	-Hal Yasası'nda açıkça belirtilen komisyoncularla tüccarlar arasındaki yasal statü ayrımı bundan sonra sürdürülmeyip komisyoncuların "ortaya sermaye koyup riske giren tüccar" statüsü kapsamına alınmaları ve böylelikle yaş meyve-sebze sektöründeki komisyoncu varlığına tamamen son verilip toptancı hallerinde tarımsal kooperatiflerle birlikte sadece tüccarların bulunmaları sağlanmalıdır.	Komisyonculuk faaliyetine ilişkin tüm sorunlar	Ticaret Bakanlığı	Belediyeler

TKK ÖNCÜLÜĞÜNDE ETKİN VE DİNAMİK ÜRETİM PLANLAMALARININ YAPILMASI	-TKK'nın çiftçi ortaklara ayni ve nakdi krediler kullandırmanın yanı sıra yaş meyve-sebze sektöründe hem ürün hem üretim planlamaları da yapması ve çiftçi ortakların teknik becerilerini güncel tarımsal gelişmelerle uyumlaştırma çabası içinde de olması gerekmektedir. Yani TKK, hizmet kooperatifçiliği modelinin*** yanında "üretim kooperatifçiliği" denilebilecek modeli de hayata geçirmelidir. -Orta ve büyük ölçekli yaş meyve-sebze üretimi yapan çiftçilerin "Çiftlik Muhasebe Veri Ağı Sistemi"ne katılımları zorunlu hale getirilmelidir. Küçük ölçekli üretim yapanların bu sisteme katılımları ise TKK'ya ortak olmaları şartıyla yıllık nakdi katılım desteği sağlanarak teşvik edilmelidir. -Dinamik rekolte takibi ve tahmini yapabilmek ve erken uyarı mekanizmasıyla doğal şartların olumsuz etkilerini önleyebilmek amacıyla "Tarımsal İzleme ve Bilgi Sistemi"ne tekrar işlerlik kazandırılmalı ve istasyonların sayısı ülkeyi kapsayacak şekilde artırılmalıdır. -Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde "Tarım Verilerini Toplama ve Değerlendirme Birimi" oluşturularak tarım sektörü ile ilgili tüm veri sistemleri bir araya getirilip bütünleştirilmeli ve tek elden yönetilmelidir. Bu birim, hem bakanlığın ve TKK'nın sahadaki uzman personeliyle hem TÜİK'le eş zamanlı çalışıp güncel bilgi alışverişi gerçekleştirmelidir. -TKK'yla çiftçi ortakları arasında "Ortakların TKK tarafından yapılan teknik yönlendirmelere kabul edilebilir bir neden olmaksızın aykırı davrandıklarının tespit edilmesi durumunda destekleme ödemelerinden, sübvansiyonlu ayni ve nakdi kredilerden ve selem sözleşmesiyle finansman yönteminden 3 yıl süreyle yararlanamayacakları"na dair bir sözleşme yapılmalıdır.	Tarım sektöründeki üretim planlaması eksikliği sorunu	TKK	Tarım ve Orman Bakanlığı
			Tarım ve Orman Bakanlığı	TKK
			Tarım ve Orman Bakanlığı	İstanbul Teknik Üniversitesi
			Tarım ve Orman Bakanlığı	TKK, TÜİK
			TKK	Tarım ve Orman Bakanlığı

*Günümüzde çiftçilerin çoğu, TKK'ya ilgi göstermemektedir. Bu ilgisizlik, çiftçiler arasında örgütlenme bilincinin düşük seviyede olması ve TKK'nın kooperatifçilik ilkeleriyle çelişen yaygın uygulamalarının yarattığı olumsuz algı nedeniyledir. Devletin TKK'daki yönetim birimlerine ve ticari işleyişe siyasi kaygılarla sık sık yaptığı müdahaleler de bunda etkilidir.

**Günümüzde TKK, tek başına öz sermayesiyle temel işlevlerini etkin bir şekilde yerine getiremediği için finansman desteğine ihtiyaç duymaktadır. TKK, bu ihtiyacını genellikle ticari bankalardan krediler kullanarak karşılamaya çalışmaktadır. Ancak ticari bankaların uyulmasını talep ettikleri kredi geri ödeme planları TKK'nın nakit akışlarıyla pek uyuşmamakta ve sonuçta TKK'ya sağlanan finansman desteği az olmaktadır.

***Günümüzde TKK'nın işleyiş modeli, çiftçi ortakların bireysel düzeyde ele alınıp sadece ayni ve nakdi krediler kullanılarak güçlendirilmeye çalışılması üzerine kuruludur. Hizmet kooperatifçiliği denilebilecek bu model, her çiftçi ortağa ait tarım işletmesini kendi içinde kalkındırmayı ilke edinmiş olan tek yönlü ve kapsayıcılıktan uzak bir modeldir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.2. Politika Önerilerinin Uygulanabilirlik Barometreleri

Tablo 43'te yer verilen politika önerilerinden hareketle çeşitli kalitatif değerlendirmeleri içeren öneri uygulanabilirlik barometreleri oluşturulmuştur (bkz. Tablo 44).

Tablo 44: Öneri Uygulanabilirlik Barometreleri

Öneri: Çiftçileri TKK'ya İlgili Hale Getirecek Teşvik Edici ve Düzenleyici Çalışmaların Yapılması ve TKK'nın Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirinde Aktif Rol Oynamasını Destekleyecek Hukuki Altyapının ve Finansal Kaynağın Oluşturulması					
Kalitatif Değerlendirmeler	Düşük —————> Yüksek				
Önceliği					
Tamamlanma süresi					
Gerektirdiği finansal kaynak					
Gerektirdiği insan kaynağı					
Politik güçlüğü					
Öneri: Yaş Meyve-Sebze Ürünleri Piyasasında Ürün Sirkülasyonunun Kayıt Altına Alınması ve Soğuk Zincir Lojistiğinin Yaygınlaştırılması					
Kalitatif Değerlendirmeler	Düşük —————> Yüksek				
Önceliği					
Tamamlanma süresi					
Gerektirdiği finansal kaynak					
Gerektirdiği insan kaynağı					
Politik güçlüğü					

Öneri: Süpermarket Zincirlerinin Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirindeki Ticari Etkinliklerinin Elimine Edilmesi					
Kalitatif Değerlendirmeler	Düşük —————> Yüksek				
Önceliği					
Tamamlanma süresi					
Gerektirdiği finansal kaynak					
Gerektirdiği insan kaynağı					
Politik güçlüğü					
Öneri: Komisyonculuk Mesleğinin Sonlandırılması					
Kalitatif Değerlendirmeler	Düşük —————> Yüksek				
Önceliği					
Tamamlanma süresi					
Gerektirdiği finansal kaynak					
Gerektirdiği insan kaynağı					
Politik güçlüğü					
Öneri: TKK Öncülüğünde Etkin ve Dinamik Üretim Planlamalarının Yapılması					
Kalitatif Değerlendirmeler	Düşük —————> Yüksek				
Önceliği					
Tamamlanma süresi					
Gerektirdiği finansal kaynak					
Gerektirdiği insan kaynağı					
Politik güçlüğü					

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İslam ekonomisindeki Medine Pazarı tecrübesinin özelliklerine dikkat çekip günümüzde Türkiye’deki yaş meyve-sebze tedarik zincirinin işleyişini nispeten bu özelliklere göre kurgulayan politika önerileri söz konusu tecrübeden çıkarılan derslerin yansımalarıdır.

BÖLÜM 5: ÖNERİLERİN UYGULANABİLİRLİĞİ

Çalışmanın son bölümünü oluşturan bu bölümde bir önceki bölümünde geliştirilmiş olan model ve politika önerilerinin uygulanabilirliği analiz edilip değerlendirilmektedir.

5.1. Veri Toplama Tekniği

Veri toplama tekniği olarak mülakat, katılımcıların bir araştırma konusuna ilişkin bakış açılarının “canlı resim”lerini ortaya koymak için tasarlanmıştır. Mülakat tekniğini kullanan bir araştırmacı, araştırdığı konu kapsamında katılımcılar tarafından paylaşılabilecek “her şeyi öğrenme arzusu”yla hareket etmektedir. Bu doğrultuda araştırmacı, katılımcılara önceden hazırladığı standart soruları sorup verdikleri cevapları dikkatli bir şekilde dinleyerek ve gerektiğinde bu cevaplara bağlı ek (esnek) sorular sormak suretiyle cevapları daha da derinleştirmeye yönelerek amacına ulaşmaya çalışmaktadır (Mack vd., 2005: 29).

Bu bölümde yapılan analizin verileri, çiftçiler, TKK yetkilileri ve uzmanlık alanları farklı akademisyenler gibi tarım sektöründeki bazı paydaşlarla gerçekleştirilen mülakatlarla toplanmış olup bu paydaşların önerilere yönelik kişisel değerlendirmelerini temsil etmektedir. Mülakatlar, paydaşların belirledikleri günlerde ve saatlerde Zoom video konferans platformu üzerinden gerçekleştirilmiş ve bilgileri dahilinde mp3 formatında kaydedilmiştir.

Mülakatlarda her paydaş grubuna ayrı ayrı sorulmak üzere standart sorular hazırlanmıştır. Şöyle ki, çiftçilere sorulan sorular TKK yetkililerine ve uzmanlık alanları farklı akademisyenlere, yetkililere sorulan soruların bir kısmı da akademisyenlere sorulmamıştır. Mülakat sorularının 7’si çiftçilere, 6’sı TKK yetkililerine ve 3’ü akademisyenlere sorulmak üzere hazırlanmış olup anlaşılabilirliğini ve araştırmanın amacına uygunluğunu sağlamak için her paydaş grubundan 1’er kişiyle pilot çalışma yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda herhangi bir düzeltmenin gerekmediği anlaşılmış ve soruların mevcut haliyle geçerliliği ve güvenilirliği ile ilgili 1 uzmanın görüşü alınmıştır.

Mülakat gerçekleştirilecek paydaşlara önceden telefon ve/veya E-mail aracılığıyla ulaşıp mülakatın amacı ve özellikleri hakkında bilgi aktarılmıştır. Bu noktada TKK yetkililerine model ve politika önerilerinin, uzmanlık alanları farklı akademisyenlere ise politika önerilerinin doyurucu bir şekilde tanıtılmaya çalışıldığı elektronik belgeleri

içeren E-mail gönderilmiştir. Böylelikle öneriler üzerine farkındalık oluşturulup mülakatların verimli geçmesi sağlanmıştır. Çiftçilere ise model önerisi, mülakatlar esnasında genel hatları çizilerek anlatılmıştır.

Mülakat gerçekleştirilen paydaşların mp3 olarak kaydedilen tüm değerlendirmeleri yazar tarafından olduğu gibi metne aktararak nitel bir veri dokümanı oluşturulmuştur. Daha sonra bu doküman, yazar ve bağımsız bir araştırmacı tarafından incelendikten sonra MAXQDA 2020 programında analize tabi tutulmuştur.

5.2. Örneklem

Örneklem, bir popülasyonun alt kümesi olarak tanımlanabilir. Bir analizin bulgularını hata teriminin sınırı içinde genelleymek için popülasyondan örneklem çekilir. Dolayısıyla örneklem sayısının doğru tespiti, bulguların güvenilir bir şekilde genellenebilmesi için önemlidir.

Nitel araştırmalarda esas alınan çeşitli amaçlı örnekleme yöntemlerinin “mantığı ve gücü”, sayılarına değil, her bir örnekleme biriminden elde edilen bilgilerin kalitesine dayanmaktadır. Dahası, nitel araştırmalarda örneklemin estetik bir yönü küçüğün güzel olmasıdır. Yine de yetersiz örneklem sayısı, analiz bulgularının güvenilirliğini baltalama potansiyeli taşımaktadır (Sandelowski, 1995: 179).

Veri doygunluğunu tematik analiz bağlamında inceleyen Ando, Cousins ve Young (2014), bu tür analizde tüm temaları sağlayabilecek örneklem sayısının 12 olduğunu belirtmişlerdir. Nitel verilerin tematik analizinde gerekli olan örneklem sayısını tahmin etmek için nicel bir araç geliştiren Fugard ve Potts (2015) bu sayının 29 olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Veri doygunluğunun bir araştırmanın ilk başlarında gerçekleşebileceğini yaptıkları araştırma ile tespit eden Guest, Bunce ve Johnson (2006), tematik analiz kapsamında anlamlı temalar ve yorumlar geliştirebilmek için 6 örneklemin yeterli olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Bu araştırmanın örneklem seçiminde uzman amaçlı örnekleme yöntemi esas alınmıştır. Amaçlı örnekleme, bir araştırmanın amacına ulaşması için bilgi açısından zengin durumları derinlemesine incelemeyi içermektedir. Yöntemin odak noktası, bir örneklemden popülasyona genelleme yapmak yerine zengin durumları anlamak ve aydınlatmaktır (Patton, 2002: 230). Amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan uzman

amaçlı örnekleme, araştırmacının belli konularda uzmanlığa sahip kişilerden bilgi almak istemesi durumunda tercih edilmektedir.

Uzman amaçlı örnekleme yöntemine uygun olarak silajlık mısır üretiminde uzmanlaşmış çiftçiler, TKK'nın birim kooperatiflerinden, bölge birliklerinden ve merkez birliğinden yetkililer ve tarım sektörüyle bağlantılı akademik araştırmalar yapan akademisyenler seçilip örneklem grubuna dahil edilmişlerdir.

Çiftçiler, Türkiye'de silajlık mısırın en çok üretildiği İzmir ilinin Ödemiş ve Bayındır ilçelerinden 10 çiftçidir. TKK yetkilileri, 4'ü birim kooperatiflerden, 2'si bölge birliklerinden ve 3'ü merkez birliğinden olmak üzere toplam 9 yetkilidir⁷⁹. Akademisyenler ise farklı illerdeki üniversitelerden 10 akademisyendir. Örneklem grubunu oluşturan 29 katılımcının demografik ve sosyo-ekonomik profili Tablo 45'te gösterilmektedir.

Tablo 45: Katılımcıların Demografik ve Sosyo-Ekonomik Profilleri

Katılımcı ⁸⁰	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Meslek/Pozisyon	Kurum/Kuruluş
Ç1	31	Erkek	Lisans	Çiftçi, Ziraat Mühendisi	TKK
Ç2	41	Erkek	Lise	Çiftçi	-
Ç3	28	Erkek	Yüksek Lisans	Çiftçi, Ziraat Mühendisi	TKK
Ç4	59	Erkek	İlkokul	Çiftçi	-
Ç5	38	Erkek	Ön lisans	Çiftçi	-
Ç6	47	Erkek	Ortaokul	Çiftçi	-
Ç7	40	Erkek	Ön lisans	Çiftçi	-
Ç8	33	Erkek	Lisans	Çiftçi, Ziraat Mühendisi	TKK
Ç9	43	Erkek	Lise	Çiftçi	-
Ç10	48	Erkek	İlkokul	Çiftçi	-

⁷⁹ Halihazırda Birim Kooperatif Müdürü, Tedarik Daire Başkanı, Pazarlama Daire Başkanı ve Genel Müdür Yardımcısı pozisyonlarında görev yapmakta olan kişilerden (Bu pozisyonlardaki 12 farklı kişiyle irtibata geçilmiştir.) mülakat talebine olumlu geri dönüş alınamadığı için mülakatlar bu pozisyonlarda görev yaparlarken emekli olmuş kişilerle gerçekleştirilmiştir.

⁸⁰ Katılımcı olarak "Ç" çiftçiyi, "T" TKK yetkililerini ve "A" akademisyenleri temsil etmektedir.

T1	59	Erkek	Yüksek Lisans	Birim Kooperatif Müdürü (Emekli)	TKK
T2	52	Erkek	Lisans	Pazarlama Daire Başkanı (Emekli)	TKK
T3	30	Erkek	Yüksek Lisans	Birim Kooperatif Servis Yetkilisi	TKK
T4	56	Erkek	Yüksek Lisans	Genel Müdür Yardımcısı (Emekli)	TKK
T5	58	Erkek	Ön lisans	Birim Kooperatif Müdürü (Emekli)	TKK
T6	57	Erkek	Lisans	Tedarik Daire Başkanı (Emekli)	TKK
T7	54	Erkek	Lisans	Birim Kooperatif Müdürü (Emekli)	TKK
T8	38	Erkek	Yüksek Lisans	Bölge Müdürü	TKK
T9	38	Erkek	Yüksek Lisans	Bölge Müdürü	TKK
A1	48	Erkek	Doktora	Profesör (Tarım Politikası ve Yayım)	Atatürk Üniversitesi
A2	54	Kadın	Doktora	Profesör (Tarımsal Pazarlama ve Kırsal Kalkınma)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
A3	47	Erkek	Doktora	Doktor Öğretim Üyesi (Tarım İşletmeciliği)	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
A4	69	Erkek	Doktora	Profesör (Lojistik)	Maltepe Üniversitesi
A5	42	Erkek	Doktora	Doçent (Tarım Politikası ve Yayım)	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
A6	44	Kadın	Doktora	Doçent (Tarım Politikası ve Yayım)	Akdeniz Üniversitesi
A7	51	Erkek	Doktora	Doçent (Tarım Politikası ve Yayım)	Atatürk Üniversitesi
A8	39	Erkek	Doktora	Doçent (Yönetim ve Organizasyon)	Abant İzzet Baysal Üniversitesi

A9	47	Erkek	Doktora	Profesör (Tarım İşletmeciliği)	Selçuk Üniversitesi
A10	44	Kadın	Doktora	Doçent (Tarım İşletmeciliği)	Selçuk Üniversitesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

5.3. Veri Analizi

Nitel veri analizi, araştırmacının araştırma kapsamında topladığı verilerin içinde saklı duran bilgiyi keşfedip ortaya çıkarmak amacıyla yaptığı bir sınıflandırma ve yorumlama sürecidir (Çelik, Baykal ve Memur, 2020: 380). Literatürde nitel veri analiz yöntemlerinin neler olduğu ile ilgili bir görüş birliği söz konusu değildir. Bununla birlikte öne çıkarılan nitel veri analiz yöntemleri, genel olarak içerik analizi, hikâye analizi, tematik analiz, kuram geliştirme, etnografya, etnometodoloji ve söylem çözümlenmesi yöntemleridir (Özdemir, 2010: 333-338).

Bu araştırma kapsamında toplanan verilerin analizinde tematik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Tematik analizde bir veri kümesi içindeki örüntü anlamının (temalar) kesin olarak belirlenmesine odaklanılmaktadır. Braun ve Clarke’a (2006) göre tematik analiz, veri içindeki örüntüleri belirleme, inceleme ve kaydetme tekniğidir. Araştırmacı, verilerin tematik analizinde sırasıyla transkripsiyon (ses kayıtlarını ve/veya saha notlarını metin verilerine dönüştürme), anlamak için verileri düzenleyip birkaç kez okuma, kodlama (verileri yönetilebilir anlamlı birimlere ayırma), kategorizasyon (ortak yönleri olan kodları bir araya getirme), temalaştırma (kategorilerden hareketle üst soyut kavramlar oluşturma) ve bulguları yorumlama aşamalarını uygulamaktadır.

5.4. Bulgular

Bu başlık altında araştırma kapsamında yapılan tematik analizin bulguları yorumlanıp değerlendirilmektedir.

5.4.1. Çiftçilerin Değerlendirmelerine İlişkin Bulgular

Tüm ses kayıtlarının metne aktarılmasıyla oluşturulan nitel veri dokümanının çiftçiler ile ilgili 29 sayfalık kısmındaki metin verileri üzerinden türetilen kod, kategori ve tema sayıları Şekil 7’de gösterilmektedir.

Kod Sistemi	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Ç8	Ç9	Ç10	TOPLAM
✓ SİLAJLIK MISIR ÜRETİM SÜRECİ											0
> Üretim Aşamaları											61
> Üretimi Etkileyen Temel Sorunlar											29
> Temel Sorunların Üretkenliğe Etki Dereceleri											10
> Temel Sorunlara Çözümler											20
✓ DIŞ FİNANSMAN KAYNAKLARI											0
> Destekleme Ödemelerinin Memnuniyetsizlik Oluşturan Yönleri											17
> Politika Yapıcılarından Beklentiler											4
> Kredi Kullanılan Kaynaklar											16
> Kredi Kullanımının Gerekçeleri											21
✓ MODEL UYGULAMASI											0
> Modelin Kendisinden Yararlanılma İsteği Oluşturan Yönleri											15
> Modelin Potansiyel Yararlanıcıları											5
> Uygulamada Üzerinde Durulması Gerekten Hususlar											3
Σ TOPLAM	20	24	21	28	21	18	16	16	24	13	201

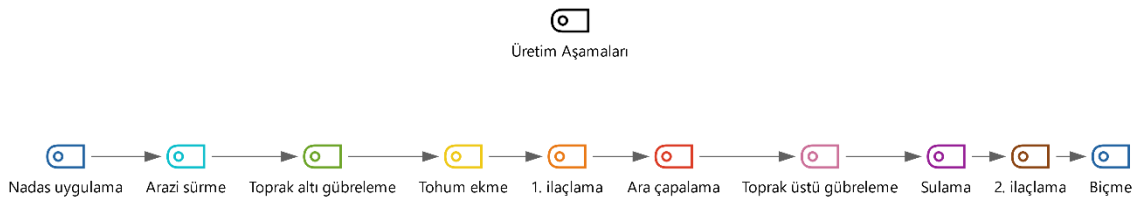
Şekil 7: Kod Matris Tarayıcısı (Çiftçiler)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 7 incelendiğinde çiftçiler ile ilgili metin verileri üzerinden türetilen kod, kategori ve tema sayılarının sırasıyla 201, 11 ve 3 olduğu görülmektedir. Kategorilerden hareketle oluşturulan üst soyut kavramlar olarak Silajlık Mısır Üretim Süreci, Dış Finansman Kaynakları ve Model Uygulaması şeklinde adlandırılmış olan 3 tema aşağıda ele alınmaktadır.

5.4.1.1. Silajlık Mısır Üretim Süreci

Silajlık mısır üretim süreci temasını oluşturan ilk kategori “üretim aşamaları”dır. Çiftçilerin açıklamalarına göre üretim, nadas uygulamasıyla başlayıp biçmeyle son bulmaktadır. Gübre, zirai mücadele ilacı, tohum ve mazot başta olmak üzere çeşitli girdilerin tüketimini gerektiren bu aşamalar genel itibarıyla Şekil 8’de gösterildiği gibi sıralanmaktadır.

Şekil 8: Yaratıcı Kodlama (Üretim Aşamaları)

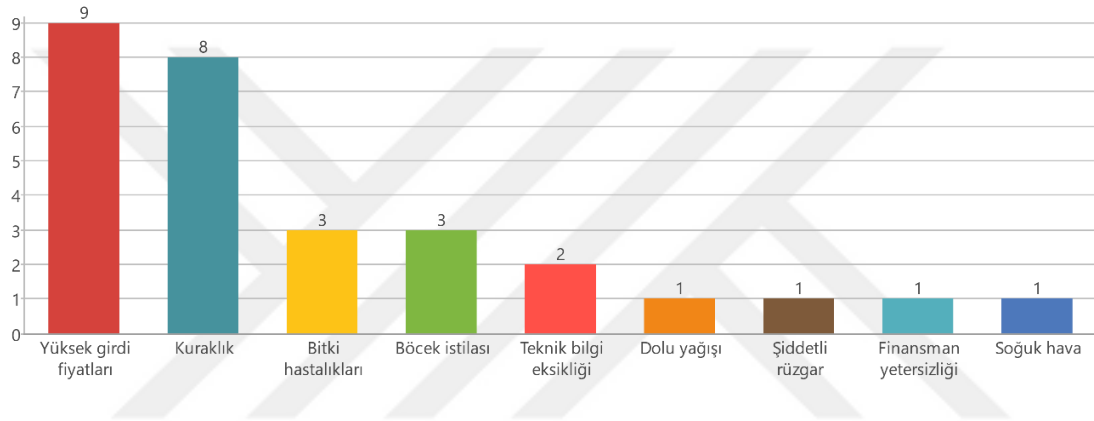
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Söz konusu aşamaların uygulanma sırası çiftçiden çiftçiye değişiklik göstermese de bazı aşamaların mecburen hiç uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı zamanlar olmaktadır. Ç1 ve Ç8, kendi gerekçeleriyle birlikte bu duruma şöyle açıklık getirmektedirler;

“...sermayemiz yetmeyecekse, bazı şeyleri hiç yapmıyoruz veya daha az yapıyoruz. Örneğin, ilaç atmıyoruz. Toprak altı gübrelemeyi azaltıyoruz.” [Ç1, 18.02.2023]

“1 dönüme aslında 50 kg gübre atmamız gerekirken bazı zamanlar bu seferlik 30-40 kg olsun yetiversin diyoruz. Fiyatlar, stabil değil. Olsa karar vereceğiz ama sürekli iniyor, çıkıyor. Karar almamız güçleşiyor.” [Ç8, 18.02.2023]

İkinci kategori, “üretimi etkileyen temel sorunlar”dır. Çiftçilerin çoğu tarafından belirtilen iki temel sorun, yüksek girdi fiyatları ve kuraklıktır. Bunların yanı sıra karşılaşılan diğer sorunlar, belirtilme sıklıklarına göre (hiyerarşik olarak) Grafik 10’da sıralanmaktadır.

Grafik 10: Alt Kodların İstatistiği (Üretimi Etkileyen Temel Sorunlar)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Son yıllarda her girdinin fiyatında yükselişler yaşanmış olup fiyatları en çok yükselenler gübre, mazot, tohum ve elektrik gibi girdilerdir. Ç2, Ç4, Ç5 ve Ç7, bunların fiyatlarında yaşanan yükselişleri şöyle ifade etmektedirler;

“...malum, her şeyin fiyatı, geçen seneye göre 3 katına çıktı. Gübresinden, tohumundan, elektriğinden, mazotundan tutun her şeyin. Giderlerimiz aşırı artış gösterdiği için haliyle zorlanıyoruz.” [Ç2, 16.02.2023]

“Biz çiftçiyiz. Elimize geçen 3-5 kuruş parayla giderlerimizi karşılamaya çalışıyoruz. Maliyeti yüksek olanlar, mazot, gübre, tohum ve elektrik. Bunlar, parasal olarak bizleri zorluyor.” [Ç4, 14.02.2023]

“Mazotundan gübresine her şeyin fiyatı çok yükseldi. Giderlerimizin altından kendi imkanlarımızla kalmaya çalışıyoruz.” [Ç5, 18.02.2023]

“Ekonomik anlamda baktığımızda elektrik faturaları bizi zorluyor. Gübre fiyatları, geçen yıldan bu yana çok yükselmemiş olsa bile 2021 yılı içerisinde fazlasıyla yükseldi. Son iki yıldaki yükseliş, yaklaşık olarak %300-350’yi buldu.” [Ç7, 18.02.2023]

Kuraklığın olumsuz sonuçlarından biri, barajlarda ve yer altında bulunan suların yetersiz hale gelmesidir. Ç6 ve Ç8, çiftçilerin çoğu tarafından dile getirilen ve vahşi sulamayla daha da şiddetlenen bu durumu sonuçlarıyla birlikte şöyle vurgulamaktadırlar;

“Ciddi su sıkıntısı yaşıyoruz. Burada baraj var. Barajdan ve yer altı suyundan yararlanıyoruz. Barajdaki suyun seviyesine göre bazen 45 bazen 60 gün boyunca sulama için izin veriyorlar. Suyu kestiklerinde yer altı suyu yetmiyor. Bazı çiftçiler, silajlık mısır kurumasın diye olgunlaşmadan biçiyorlar.” [Ç6, 18.02.2023]

“...bizim bulunduğumuz Küçük Menderes bölgesinde sularda bir çekilme var. Her dizinin başında birer çeşme olduğunu düşünün. Biz örneğin, 50-100 çeşme açarken bir anda 30 çeşmeye düşüyoruz. O zaman sulama süreci uzuyor. Pompalarımız, 3 ay boyunca hiç durmadan 7/24 çalışıyor. Bu, bir maliyet. Her ay ciddi elektrik faturaları ödüyoruz.” [Ç8, 18.02.2023]

Bitki hastalıkları ve böcek istilası, mücadelesinde gelişmiş teknoloji kullanımını gerektiren sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Ç2 ve Ç3, bazı çiftçiler tarafından dile getirilen bu sorunları etkileriyle birlikte şöyle anlatmaktadırlar;

“Son iki senedir kuruma hastalığı denilen bir hastalık var. Silajlık mısır yaklaşık 1,5 metre boya ulaştığında ortaya çıkıyor. Bitkiyi kurutup öldürüyor. Bunu önleyebilmek için drone ile ilaçlama yaptırıyoruz.” [Ç2, 16.02.2023]

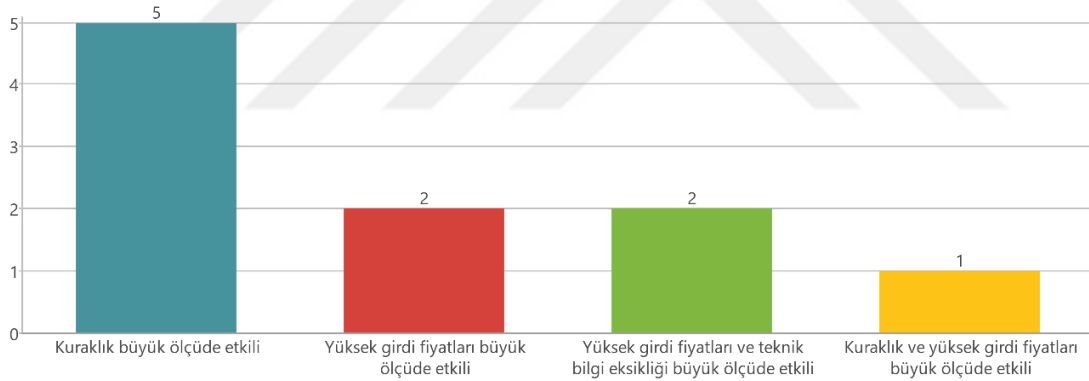
“...aşırı derecede mısır kurdu görülüyor. Kurt, direkt koçanı etkilediği için besleyicilik oranını düşürüyor. Bu iş ticaret için yapılıyorsa, tonaj da düşüyor. Dolayısıyla ilaçlama, kurdun kendini göstermesi beklenmeden yapılır. Zaten mısır kurdu, dışarıdan bakıldığında değil, koçanın içine bakıldığında görülür. Genellikle drone ile ilaç atılıyor.” [Ç3, 18.02.2023]

Teknik bilgi konusunda yetersizlik, toprağın mineral ve vitamin gibi bazı maddeler açısından yeterli dolguya sahip olup olmadığının (yapısının) bilinmemesi ile ilgili bir sorun olarak göze çarpmaktadır. Diğerlerine kıyasla daha büyük ölçekli üretim yapan ve bu konuda daha hassas olan Ç9 ve Ç10, sorunu kendi çabalarıyla çözüme kavuşturmaya çalışırken yaşadıklarını şöyle itiraf etmektedirler;

“Biz bilinçli üretim yapmak istiyoruz. Ama bulunduğumuz bölgede analiz yaptırmak, devlete ait laboratuvarların yetersizliğinden dolayı güçleşiyor. Böyle olunca özel sektöre yöneliyoruz. O zaman da analizin maliyeti yükseliyor. Biz ancak İlçe Tarım Müdürlüğü’nde samimi olduğumuz arkadaşları birkaç gün önceden arayıp falan gün analiz için oraya geleceğiz demek suretiyle analizimizi yaptırabiliyoruz.” [Ç9, 15.02.2023]

“Biz bilgi açısından geriyiz. Toprağımızın nelere ihtiyacı var, hangi gübreyi ne miktarda istiyor bilmiyoruz. Toprağımızı analiz edelim, ezbere çalışmayalım diye ilin Tarım Müdürlüğü’ne gidip bize bir analiz makinesi verin, bölgemizde ortaklaşa kullanalım dedim. Personel, bana güldü.” [Ç10, 18.02.2023]

Üçüncü kategori, “temel sorunların üretkenliğe etki dereceleri”dir. Çiftçilerin açıklamalarına göre sorunlar, üretkenliği farklı ölçülerde etkilemektedir. Büyüklük açısından sıralama, kuraklık > yüksek girdi fiyatları > teknik bilgi eksikliği şeklindedir. Bazı çiftçiler tek bir sorunun büyük ölçüde etkili olduğunu belirtirlerken, diğerleri ise iki sorunun birlikte ve aynı büyüklükte etkili olduğunu belirtmektedirler (bkz. Grafik 11).

Grafik 11: Alt Kodların İstatistiği (Temel Sorunların Üretkenliğe Etki Dereceleri)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

“Türkiye şartlarında tarımla uğraşıyorsanız kâğıt üzerinde yapmış olduğunuz hesaplar günü geldiğinde tutmuyor. Çünkü tabiat, ekonomik şartlar, işçilik ve iş takipsizlik gibi faktörler sorunlar oluşturabiliyor. Sorunların çözümleri, ister istemez parayla oluyor. Parayla olduğu için finansman sıkıntısı yaşıyoruz...”

Ekim zamanında havanın soğuk olması ve tohum çıkımında dolu vurması. İlerleyen zamanda, yaklaşık 80-90 gün sonra, çok kuvvetli rüzgâr nedeniyle silajlık mısırın

yatması gibi bazı sorunlar yaşıyoruz. Üretimde en büyük etken kuraklık.” [Ç4, 14.02.2023]

“Topraklarımız, gerçekten çok verimli. Ama maliyet yükselişlerinden ve bilgi konusundaki ezbere tavrımızdan dolayı toprağın hakkını veremiyoruz. Potansiyel üretimimizi gerçekleştiremiyoruz.” [Ç10, 18.02.2023]

Dördüncü kategori, “temel sorunlara çözümler”dir. Çiftçilerin ortaya koydukları bu çözümler, politika yapıcılarına yüklenen ödevler mahiyetindedir. 1 çiftçi dışında diğer tüm çiftçilerin sorunlara yönelik çözüm değerlendirmeleri bulunmakta olup tamamı Şekil 9’da gösterilmektedir.

Kod Sistemi	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6	Ç7	Ç8	Ç9	Ç10	TOPLAM
✓ SİLAJLIK MISIR ÜRETİM SÜRECİ											0
✓ Temel Sorunlara Çözümler											0
✓ Sulama konusunda çiftçileri bilinçlendirmek											3
✓ Geniş çaplı projelerle barajların sayısını artırmak											1
✓ Zamanında ve daha fazla destekleme ödemesi yapmak											2
✓ Damlama sulama sistemlerinin kullanımını yaygınlaştırmak											2
✓ Hammaddede dışa bağımlılığı azaltmak											2
✓ Döviz kurunu düşürmek											2
✓ Güneş panellerinin kullanımını yaygınlaştırmak											2
✓ Biyogaz üretiminde silajlık mısır kullanımını yasaklamak											1
✓ Dronela ilaçlama desteği vermek											1
✓ Tarımsal sulamada elektriğe verilen destek oranını yükseltmek											1
✓ Analiz laboratuvarlarını yaygınlaştırmak											2
✓ Sıkı denetimlerle fahiş girdi fiyatlarının önüne geçmek											1
Σ TOPLAM	2	3	3	3	0	1	1	2	3	2	20

Şekil 9: Kod Matris Tarayıcısı (Temel Sorunlara Çözümler)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çözümler arasında “Biyogaz üretiminde silajlık mısır kullanımını yasaklamak” ve “Zamanında ve daha fazla destekleme ödemesi yapmak” dikkat çekicidir. Çözüm değerlendirmelerini yapan Ç4, bunları gerekçeleriyle birlikte şöyle ifade etmektedir;

“...bir de biyogaz tesis sayısı arttı. Biyogazın üretiminde de silajlık mısır kullanılıyor. Ben devletimize diyorum ki tamam ülke olarak enerji sorununuz büyük. Ama biyogaz üretimine sağlanan teşvikler kadar çiftçimize de destek verilip güneş ışığından yararlanması kolaylaştırılırsa, çiftçimiz bundan yararlansa, çok daha iyi olur. Ben mısırların biyogaz üretiminde kullanılmasına karşıyım. Biyogazdan elde edilecek yararı bugün güneş panellerinden elde edebiliriz...

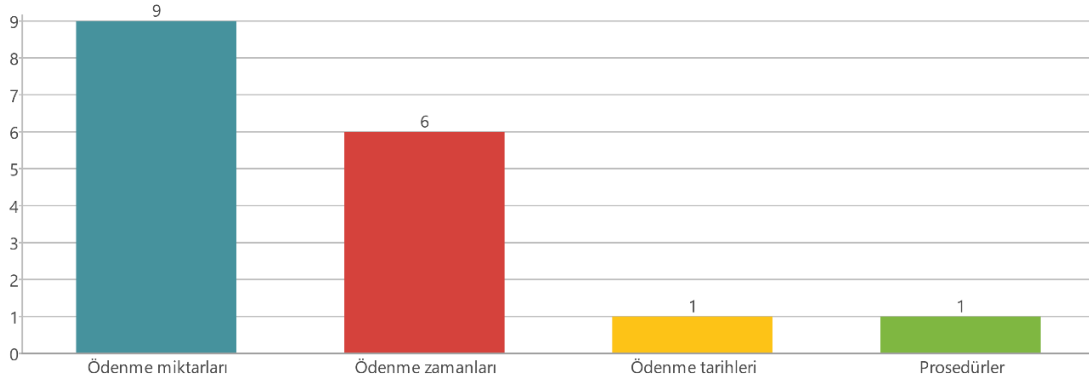
...devlet, silajlık mısırın biyogaz üretiminde kullanımını yasaklamalı. Çünkü kuraklıkla baş başayız. Mısır, susuz olabilen bir ürün değil, olması için düzenli şekilde sulanması gereken bir ürün. Hayvancılık için önemli bir kaba yem kaynağı.”

“...ben yem tüketiyor muyum? Tüketiyorum. Devlet geçen sene sorun oluştu diye Toprak Mahsulleri Ofisi’nden (TMO) ucuz arpa verdi mi? Verdi. Çok doğru bir hareketti. Ama sistem yanlıştı. Burada bir şey danışmak için TMO müdürüne uğramıştık. Bizi misafir etti. Sohbet ederken devlet size bu paraya verdiği 1 kg arpadan 2 TL 30 kuruş zarar ediyor dedi. Zoruma gitti. Şimdi devlet ithal getirdiği arpadan bu kadar zarar etmek yerine ithalata ayırdığı parayı, hatta daha da azını arpa üreten çiftçilerimize ekim öncesinde destek olarak verseydi, çiftçilerimiz parayı alıp daha çok arpa ekselerdi iyi olmaz mıydı?...

Devlet, ithal arpayı çiftçilere ucuza verdiğiğinde zarar etti. Dövizlerimiz, dışarıya gitti. Hayvancılığı da olumlu etkilemesi için Konya’da, Afyon’da ve Nevşehir’de arpa, örneğin, İzmir’de ise silajlık mısır üreten çiftçilere daha fazla destek verilmeli. Devlet, zarar edecekse, böyle zarar etmeli.” [Ç4, 14.02.2023]

5.4.1.2. Dış Finansman Kaynakları

Dış finansman kaynakları temasını oluşturan ilk kategori, “destekleme ödemelerinin memnuniyetsizlik oluşturan yönleri”dir⁸¹. Bu yönlerin arasında ödenme miktarları, ödenme zamanları, ödenme tarihleri ve prosedürler bulunmakta olup çiftçilerin memnuniyetsizlikleri en çok miktar yönü ile ilgilidir (bkz. Grafik 12).

Grafik 12: Alt Kodların İstatistiği (Destekleme Ödemelerinin Memnuniyetsizlik Oluşturan Yönleri)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

⁸¹ Destekleme ödemelerinin memnun olunan yönlerine ilişkin hiçbir çiftçi tarafından görüş bildirilmediği için bu noktada sadece memnun olunmayan yönleri üzerinde durulmaktadır.

“Hiç memnun değiliz. ÇKS’de resmi olarak 128 dekar arazim olduğu görünüyor. Bu kadar arazi için bana verilen mazot desteği, sadece 1 depo mazot parasına tekabül ediyor. Traktörümün deposu, 110 litre mazot alıyor. Bana ödenen mazot parası 2.300-2.400 TL. Ben onu zaten 1 günde yakıyorum...”

Geçen senenin desteği, bu sene veriliyor. Yani bana bu sene atacak olduğum gübre için geçen sene açıkladığı parayı ödüyor. 2021’de gübreyi 100 TL’ye almıştık. O zaman 2022 için 100 TL üzerinden destek primi açıklamışlardı. 2022’de aynı gübrenin fiyatı 700 TL’ye çıktı. Açıklayıp ödedikleri destek priminin bizim açımızdan hiçbir anlamı kalmadı.” [Ç5, 18.02.2023]

“Memnun değiliz. Dekar başına 100 TL mazot ve gübre desteği veriliyor. Arazimizin ekime hazırlanması, ekimi, ara sürmesi, gübrelemesi var. Hep traktörü kullanmak gerekli. Mazotun litresi 22-23 TL. Bu saydıklarım, dekarda 4-5 litre mazotla yapılabilecek işler değil...”

...ödenme zamanı olarak 2022’yi hala alamadık. 2022’nin ilk ve ikinci ekim silajlık mısırlarını hasat edip silaj çukurlarımıza bastık. Hala ödeme yok.” [Ç7, 18.02.2023]

Dış finansman kaynakları temasını oluşturan ikinci kategori “politika yapımcılarından beklentiler”dir. Destekleme ödemeleri hakkında memnuniyetsizliklerini belirten Ç4 ve Ç9, politika yapımcılarından beklentilerinin neler olduğuna şöyle açıklık getirmektedirler;

“Mazotmuş, gübreymiş, bu desteklerden yararlanabilmek için dosya hazırla, getir, götür, şurası olmamış, burası eksik kalmış vs. Böyle şeyler demektense, mazotumu ve gübremini çiftçi olarak daha uygun fiyatla alabileceğim bir ortam oluşturun bana yeter. Ben destek değil, bunu istiyorum. Prosedürler, bizi yıkıyor...”

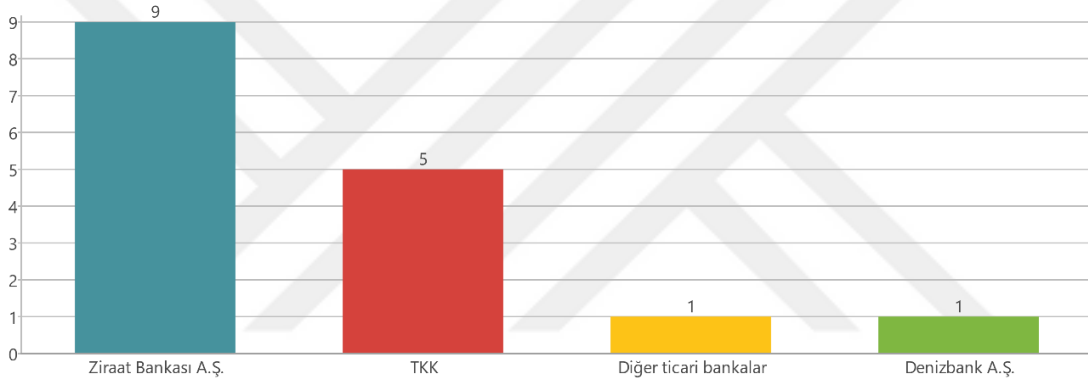
...devlet bana dekar başına destek ödemesi yapmasa, bunun yerine 1 dekarda kaç litre mazot tüketiyorsam (yaklaşık 55 litre) beni her yıl o miktardaki mazotun vergisinden muaf tutsa, ben bundan çok daha fazla memnun olurum.” [Ç4, 14.02.2023]

“Tohum desteğinin biraz daha artırılmasını bekliyoruz. Çünkü devlet, örneğin, tohumun referans fiyatını 1.000 TL alıyor. Ona göre bize toplam 500 TL tohum desteği veriyor. Ama biz yüksek kalitede üretim yapabilmek için kaliteli bir tohuma 2.000 TL ödüyoruz...”

Bizim bölgedeki araziler dekar olarak küçük, Konya’dan başlayıp ötesine geçtiğinde ise büyük. Oralarda çiftçiler, arpa ve buğday ekıyorlar. Bizden üç kat daha fazla

mazot desteği alıyorlar. Niye? Arazileri dekar olarak büyük olduğu için. Biz arazilerimizi iki kat sürüyoruz. Bir katının yarısı kadar bile mazot desteği alamıyoruz. Oysa ÇKS'deki bilgilerimizi sürekli güncel tutan insanlarız. Sürdüğümüz araziler ile ilgili bilgiler orada kayıt altında. İl ve İlçe Tarım Müdürlükleri'nin bir sürü personeli var. Buraya gelsinler. Arazilerimizi kaç kat sürdüğümüzü kontrol etsinler. Hesap yapıp raporlasınlar. Mazot desteğini ona göre ödesinler.” [Ç9, 15.02.2023]

Dış finansman kaynakları temasını oluşturan üçüncü kategori “kredi kullanılan kaynaklar”dır. Çiftçilerin kredilerini en çok tercih ettikleri kredi kaynağı, kamusal sermayeli ticari bankalardan biri olan T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’dir. TKK, ikinci sırada yer almaktadır (bkz. Grafik 13).

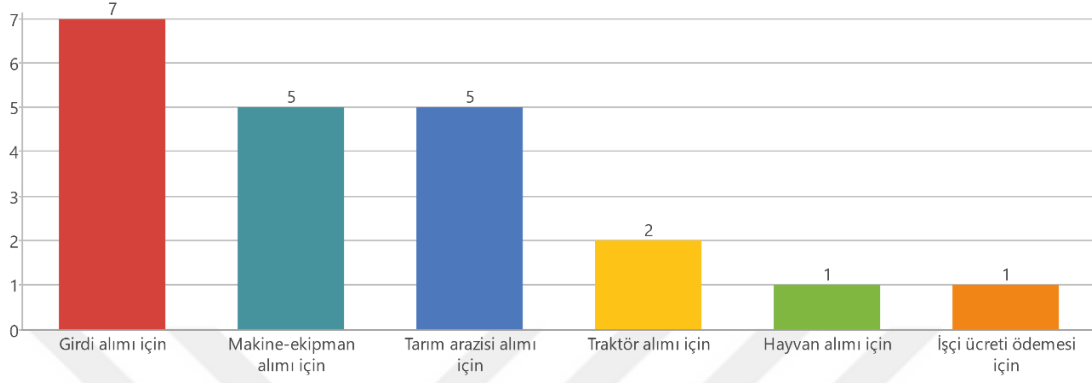
Grafik 13: Alt Kodların İstatistiği (Kredi Kullanılan Kaynaklar)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

10 çiftçiden 4’ü, TKK’ya ortak değildir. TKK’nın kredileri, organizasyonun ortağı 5 çiftçi tarafından düzenli olarak kullanılmaktadır. TKK’nın ortağı durumunda olsa da hiçbir zaman kredi kullanmayı tercih etmeyen Ç4 bu tercihin gerekçesine şöyle açıklık getirmektedir;

“...ama üye olduğum 20-25 yıldan bu yana kredisini hiç kullanmadım. Çünkü Tarım Kredi, Ziraat Bankası’nın verdiği paranın komisyonculuğunu yapıyor. Yani Tarım Kredi’den kredi kullansam Ziraat Bankası’na kıyasla 2-3 puan daha fazla faiz ödemek zorunda kalırım. Üstelik kredi limitleri, çok düşük seviyede. Kredi kullanmasam da yeri geldiğinde paramı verip alışverişimi yapıyorum.” [Ç4, 14.02.2023]

Dış finansman kaynakları temasını oluşturan dördüncü kategori “kredi kullanımının gerekçeleri”dir. Kredi kullanmayan çiftçi bulunmamakta olup özellikle girdi, makine-ekipman ve tarım arazisi alımı için kredi kullanılmaktadır. Diğer gerekçeler, Grafik 14'te gösterilmektedir.

Grafik 14: Alt Kodların İstatistiği (Kredi Kullanımının Gerekçeleri)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

5.4.1.3. Model Uygulaması

Model uygulaması temasını oluşturan ilk kategori, “modelin kendisinden yararlanılma isteği oluşturan yönleri”dir. Çiftçilerin öne çıkardıkları yönler, üretimden önce nakit sağlama, pazarlamaya ilişkin güçlükleri azaltma, teknik konularda uzman personel desteği sunma ve doğal şartların olumsuz etkisine karşı koruma sağlamadır.

“Genel anlamda benim gibi herkes, bu uygulamadan yararlanmak ister. Çok güzel bir uygulama. Diyelim ki silajlık mısır, çiftçinin ekeceği zaman çok aranıyordur. Ama hasat edeceği zaman ise hiç aranmıyordur. Bu uygulamada satış garanti. Pazarlama riski yok. Uygulamanın beni en çok cezbeden kısmı burası.” [Ç3, 18.02.2023]

“İsterim tabi. Ürünümün satma garantisi oluyor. Pazarın belli. Gelip arazini kontrol ediyorlar. Ürünüm, doğal afetlere karşı sigortalı.” [Ç6, 18.02.2023]

“Biz aslında yıllardır bunu söylüyoruz. Arkadaşlarla kendi aramızda konuşuyoruz. Bir ürünün pazarının belli olması, o ürünün üreticisi olan çiftçiler için büyük bir avantaj. Bu uygulamada da pazar ve fiyat belli. Bölgemizdeki çiftçiler, zaman geliyor, ektikleri mısırları satamıyorlar. Mecbur kuru darıya bırakıyorlar. Bu

durumda hem verimden hem iki kere ekim yapamadıkları için zamandan kayıp yaşıyorlar. Önlerini göremiyorlar.” [Ç10, 18.02.2023]

“Genel anlamda konuşacak olursak, profesyonel bir düşünce. Uygulama, tercih edilebilir. Ocak, Şubat ve Mart aylarında toprak boş duruyor. Maddi sıkıntı var. Borçların var. Ekim-biçim yapıp hasada hazırlanacaksın vs. Ama cebinde nakit yok diyelim. Bu bağlamda, paranın önceden peşin alınması, çiftçiye çok fazla rahatlatır...

Şu da yapılabilir. Diyelim ki toplam silajlık mısır üretiminin %20’si mi maliyetlerine gidiyor. O kadarlık kısım için taahhütte bulunursun. Nakit elde edip maliyetlerini karşılırsın. Diğer türlü kredi kullanıyorsun. Faizli oluyor. O zaman işin rengi değişiyor.” [Ç7, 18.02.2023]

Hem bir çiftçi olarak silajlık mısır üretimi yapan hem tam zamanlı olarak TKK’da Ziraat Mühendisi pozisyonunda çalışan Ç8 de modelin üretimden önce nakit sağlama yönünü öne çıkarıp görüşünü şöyle bildirmektedir;

“Çiftçiler, bu uygulamayı önceden nakit elde edebilecekleri için olsun isterler. Mevcut konjonktürde yeterli nakde sahip olamadıkları için Tarım Kredi’den aynı olarak faizli kredi kullanıp pazarlık hakları olmaksızın hasat ödemeli girdi alıyorlar. Kaç paraya verirsen kabul ediyorlar. Atıyorum normalde 5 TL ama hasat ödemeli 10 TL diyorsun. Tamam yeter ki sen ver diyorlar. Bahsettiğiniz uygulamada faizli aynı kredi kullanmaya mecbur kalmazlar. Ceplerinde nakit olacağı için gidip girdileri o günün perakende fiyatlarından satın alırlar.” [Ç8, 18.02.2023]

Model uygulaması temasını oluşturan ikinci kategori “modelin potansiyel yararlanıcıları”dır. Ç2, Ç4, Ç5 ve Ç10, ürettikleri silajlık mısırın hepsini kendi hayvanlarına yedirdikleri için bu model uygulamasından yararlanamayacaklarını belirtip sadece ticari amaçlı ve hem ticari hem tüketim amaçlı üretim yapan çiftçilerin yararlanma potansiyelleri olduğunu şöyle ifade etmektedirler;

“Şahsi olarak ben mevcut durumda bu uygulamadan yararlanamam. Çünkü silajlık mısırı hayvanlarım için üretiyorum. Hatta bazen ürettiğim yetmiyor başkalarından alıyorum. Ama hayvancılık yapmayıp geçimini sağlamak için mısır üreten çiftçi kardeşlerimiz açısından mantıklı bir uygulama. Hayvancılık yapmıyor olsaydım yararlanmak isterdim.” [Ç2, 16.02.2023]

“Biz İzmir Ödemiş’teyiz. Yakın çevremizde Bayındır, Torbalı, Ayrancılar ve Cuma Ovası var. Oralarda danelik başta olmak üzere çok fazla mısır ekimi yapılıyor.

Hayvancılık, yaygın değil. Tarım arazileri, geniş ve mısır ekimine elverişli. Uygulamadan bizim buraya kıyasla oralarda daha fazla yararlanılır.” [Ç4, 14.02.2023]

“Bizim burada küçük ölçekli üretim yapan çiftçiler, Ağustos’ta ikinci silajlık mısırı ekiyorlar. Hasat ettikleri ilk mısırı bu uygulama kapsamında Tarım Kredi’ye satabilirler. İkinci mısırı ise kendi hayvanlarına yedirmek için silajlayıp kullanabilirler...

...bunu ben yapmam. Çünkü benim gözümde ilk ekilen mısırla ikinci ekilen mısır arasında %50 verim farkı var. Örneğin, ilk silajı 22 kilo olarak samanıyla ve yoncasıyla birlikte verdiğimde hayvanımdan randıman alıyorum. Ama aynı randımanı ikinci silajla almak istediğimde ise samanıyla ve yoncasıyla birlikte yaklaşık 35-40 kilo olarak vermek zorunda kalıyorum. Bahsettiğim çiftçiler, işlerini çevirmek/üretimlerini sürdürmek için bundan söylediğim şekilde yararlanabilirler. Zaten şu an %80’i, ilk mısırını satıp nakde çeviriyor. İkinci mısırını ise kendi hayvanına yedirmek için silaj çukurlarına basıyor.” [Ç5, 18.02.2023]

“Ben 4-5 bin tona yakın silajlık mısır üretiyorum. Hepsini kendi hayvanlarıma yediriyorum. Bu uygulama, mısırın ticaretini yapan çiftçilere çok faydalı olur.” [Ç10, 18.02.2023]

Model uygulaması temasını oluşturan üçüncü kategori, “uygulamada üzerinde durulması gereken hususlar”dır. Tekafülle tam korunmayı teşvik edici adımlar atılması ve tekafül doğrultusunda yürütülen zarar tespit ve tazmin süreçlerinde çok hassas davranılması olarak maddeleştirilebilecek bu hususlara Ç3, Ç5 ve Ç9 ifadeleriyle şöyle dikkat çekmektedirler;

“...çiftçiler, maliyetleri yüksek olmasın diye çok fazla sigorta yaptırmayabiliyorlar. Diyelim ki çiftçi, Tarım Kredi’yle çalışıyor. Oradaki sübvansiyonlu kredi limitini kullanabilmek için bu limitin gerektirdiği kadar (mecburen) sigorta yaptırıyor. Örneğin, toplamda 100 dekar arazisi varsa, tamamını değil de 20 dekarını sigortalatıyor. Tabi doğal afetlerden canı yananlar oluyor. Onlar, tamamını sigortalatabiliyorlar.” [Ç3, 18.02.2023]

“...bir de sigorta primleri makul seviyede tutulursa, herkes kendi ürününü koruma altına almak ister tabi. Primler, şu an çok yüksek. Ondan böyle söylüyorum.” [Ç5, 18.02.2023]

“...geçen sene şiddetli rüzgârdan ve yağıştan dolayı Ağustos’un 7’sinde silajlık mısırlarımız yattı. Mısır ekili arazimizin büyüklüğü 150 dekarı. 70 dekar kadarı Tarsim’le sigortalıydı. Telefon açıp mısırlarımız yattı dedik. O gün gelip de araziye baksalardı mısırın halini göreceklerdi. Ama eksper, 9 gün sonra geldi. Araziye bakıp abi bunlarda hiçbir şey yok dedi. İçine girip dolaş dedim. İçinin yatık olduğunu söyledi. Bu durumda tazminatımız nasıl olacak dedim. Uygun değildir dedi. Raporunu yazıp gönderdi. Bereket Sigorta da bu şekilde çalışırsa, proje sürdürülemez.” [Ç9, 15.02.2023]

TKK’da Ziraat Mühendisi pozisyonunda çalışan Ç1, çiftçilerin çoğunun sigorta yaptırmaya (genel olarak Tarsim sistemine) nasıl baktığını gördüklerinden hareketle şöyle özetlemektedir;

“Bizim bölgedeki çiftçilerin Tarsim eksperlerine yönelik genel bir güvensizlikleri var. Yani sigorta yaptırsalar karşılığını tam olarak alamayacaklarına inanıyorlar.” [Ç1, 18.02.2023]

Genel Değerlendirme: Model önerisi, silajlık mısır üreten çiftçiler tarafında aktif olarak kendisinden yararlanılma isteği oluşturmuştur. Bu isteğin nedenleri arasında modelin üretimden önce nakit sağlaması, pazarlamaya ilişkin güçlükleri azaltması, teknik konularda uzman personel desteği sunması ve doğal şartların olumsuz etkisine karşı koruma sağlaması yönleri etkili olmuştur. Model uygulamasının tamamen tüketim amaçlı mısır üreten çiftçiler tarafından değil, sadece ticari amaçlı ve hem ticari hem tüketim amaçlı mısır üreten çiftçiler tarafından yararlanılmaya uygun olacağı anlaşılmıştır. Uygulamanın başarıyla sürdürülmesi noktasında tekafülle tam korunmayı teşvik edici adımlar atılmasının ve tekafül doğrultusunda yürütülen zarar tespit ve tazmin süreçlerinde çok hassas davranılmasının gerekli olduğu saptanmıştır.

5.4.2. TKK Yetkililerinin Değerlendirmelerine İlişkin Bulgular

Oluşturulan nitel veri dokümanının TKK yetkilileri ile ilgili 53 sayfalık kısmındaki metin verilerinin üzerinden türetilen kod, kategori ve tema sayıları Şekil 10’da gösterilmektedir.

Kod Sistemi	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	TOPLAM
✓ MODELİN UYGULANABİLİRLİK DURUMU										0
> TKK'nın Selem Sözleşmesiyle Finansmanı Değerlendirebilme Boyutu										6
> Modele Yaklaşım										19
> Uygulamaya İlişkin Öngörülen Sorunlar										10
> TKK Tarafından Yapılması Gerekenler										15
> Politika Yapıcıları Tarafından Yapılması Gerekenler										6
✓ POLİTİKALARIN UYGULANABİLİRLİK DURUMLARI										0
> TKK'nın Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirini Dönüştürebilme Gücü										7
> Politikalara Yaklaşım										26
> Uygulamaya İlişkin Öngörülen Sorunlar										1
> Politika Yapıcıları Tarafından Yapılması Gerekenler										6
Σ TOPLAM	8	8	18	12	11	7	15	9	8	96

Şekil 10: Kod Matris Tarayıcısı (TKK Yetkilileri)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 10 incelendiğinde söz konusu metin verilerinin üzerinden türetilen kod, kategori ve tema sayılarının sırasıyla 96, 9 ve 2 olduğu görülmektedir. Kategorilerden hareket edilerek oluşturulan üst soyut kavramlar olarak Modelin Uygulanabilirlik Durumu ve Politikaların Uygulanabilirlik Durumları şeklinde adlandırılmış olan 2 tema aşağıda ele alınmaktadır.

5.4.2.1. Modelin Uygulanabilirlik Durumu

Modelin uygulanabilirlik durumu temasını oluşturan ilk kategori, “TKK’nın selem sözleşmesiyle finansmanı değerlendirebilme boyutu”dur. TKK yetkililerinin çoğunun açıklamasına göre kuruluşun mevcut organizasyon yapısı, selem sözleşmesinin tarımsal üretimin finansmanı kapsamında alternatif bir yöntem olarak kullanımına elverişlidir. Bu yönde görüş bildirenlerden biri olan T4, selem sözleşmesinin günümüzde TKK tarafından neden kullanılmadığını ve kullanılması durumunda ne gibi sonuçları olacağını şöyle ifade etmektedir;

“TKK’nın mevcut organizasyon yapısı, selem sözleşmesinin (özellikle faiz hassasiyeti olan çiftçiler için) kullanımına uygundur. Şöyle bir örnek vermek istiyorum. 1993 yılında Bayburt’ta Müfettiş olarak çalıştım. Biliyorsunuz, Bayburt halkı muhafazakardır. Çiftçiler, faiz yuvası, her işlemi faiz içeriyor diye Tarım Kredi’yle bağlantı kurmaktan kaçınıyorlardı. Orada Tarım Kredi’nin çiftçilere verebileceği tek hizmet, karma hayvan yemi ihtiyaçlarını karşılamaktı. Baysan adında yem fabrikası dahi vardı. Buna rağmen çiftçilere yem satamıyorduk. Bu soruna çözüm olarak “aylık faizsiz yem” diye bir sistem önerisi getirmiştım. Faiz yok. Çiftçilerin Tarım Kredi’deki ortaklık paylarıyla (O zamanlarda ortaklık payları,

günümüze kıyasla çok daha yüksekti.) sınırlı olmak kaydıyla sadece Bayburt'ta değil, Türkiye genelinde aylık periyotlar şeklinde tabiri caizse veresiye yem verilmesi sistemi. Çiftçi ortakların belli periyotlarda (30-45 günde bir) örneğin, mandıralara ve süt fabrikalarına süt satışından ellerine para geçtikçe yem borçlarını kapatabildikleri bir sistem. Sistemin uygulanmasıyla giderek daha fazla çiftçi, Tarım Kredi'yle bağlantı kurmaya başladı. Böylelikle Tarım Kredi'nin yem satışları sürekli arttı.”

“Tarım Kredi'nin ortaklarını genel olarak küçük ölçekli tarımsal üretim yapan çiftçiler oluşturuyor. Bu çiftçilerin çeşitli sorunları var. Çözümlerinin muhatabı, Tarım Kredi'dir. Ama bugün Tarım Kredi'nin internet sayfasına baktığımızda son 4-5 yılda genel müdürlük yapmış kişilerin kooperatifçilikle alakalarının olmadığını anlarız. Gördüklerime, deneyimlerime dayanarak söylüyorum ki, dışarıdan gelen bu yöneticiler, Tarım Kredi'nin organizasyon yapısını ve personelini küçük görüyorlar. Bu yöneticilerin bir kısmı Tarım Kredi'yi özel şirket, bir kısmı da şubeleri olan banka zannediyor. Ayrıca asıl sahiplerinin çiftçi ortaklar olduğunun farkında değiller. Oysa Tarım Kredi'de tersine bir piramit vardır. Yani teşkilatın sahibi, merkez birliğinde bulunanlar değil, birim kooperatiflerdeki tüm çiftçi ortaklardır. Dolayısıyla teşkilatın tabandaki sahiplerinin sorunlarını çözecek şekilde çalışılması gerektiğinin bilinmesi lazım. Ama yöneticiler, bunun bilincinde değiller...”

...üst yönetime gelen insanların görevleri, en fazla 2 yıl kadar sürüyor. Tarım Kredi, büyük ve kompleks bir sistem. Sadece kooperatifleri değil, şirketleri var. Çeşitli alanlarda faaliyetler yürütüyor vs. Zaten bu sistemin işleyişini tam anlamıyla kavrayabilmek, bana göre en az 2 yıl zaman alır. Ama senin 2 yıl sonra miadin doluyor. Özetle, Tarım Kredi, son yıllarda tabiri caizse acemi eğitim merkezi haline getirildi. Bu açıdan selem sözleşmesi yönteminin nasıl bir yöntem olduğunu ve çiftçi ortakların hangi sorunlarını çözme potansiyeli taşıdığını yönetimdekiler bilmedikleri veya bilmek istemedikleri için, sorunların alternatif çözüm arayışlarına yeterli ilgi göster(e)medikleri için bu yöntem Tarım Kredi'de kullanım alanı bulamamakta diyebilirim.”

“...benzer şekilde selem sözleşmesi yönteminin kullanılması durumunda faiz hassasiyeti olan çiftçiler, Tarım Kredi'yle bağlantı kurmanın yanı sıra üretimde kullanacakları girdileri üretimden önce temin edebilme imkanına kavuşmuş olurlar. Yani bu yöntem kullanılırsa, Tarım Kredi'nin ortak sayısı ve de girdi satışları artar.”
[T4, 05.02.2023]

T5, T4 gibi selem sözleşmesinin TKK'daki kullanımının yönetim anlayışına bağlı olduğunu ve alınacak bir kullanım kararının gereklerini saha organizasyonlarının çok hızlı bir şekilde yerine getirebileceklerini şöyle vurgulamaktadır;

“...kullanımı, yönetim anlayışı ile ilgili. Kararlar, merkez birliğinde genel müdürün ve yönetim kurulunun katılımıyla devletin belirlediği kurallara göre alınmaktadır. Bugüne kadar gelen genel müdürler böyle bir sözleşmeyi kullanıma koysalardı aşağıdaki bölge birlikleri ve birim kooperatifler çabuk uyum sağarlardı.” [T5, 19.03.2023]

Modelin uygulanabilirlik durumu temasını oluşturan ikinci kategori “modele yaklaşım”dır. TKK yetkililerinin modeldeki işleyişe ilişkin hemfikir oldukları ve olmadıkları hususlar, getirdikleri bazı öneriler ve kendilerinde oluşan genel izlenimler bulunmaktadır. Örneğin, T3, selem sözleşmesi yönteminin TKK tarafından tamamen nakit çıkışı şeklinde kullanılmasının ödeme gücü oluşturabileceğini ve model önerisinin bu hususa dikkat edilerek geliştirilmesinin isabetli olduğunu şöyle anlatmaktadır;

“Selem sözleşmesi kapsamında ürün bedelinin üretimden önce tamamen nakit ödenmesi Tarım Kredi'nin mali yapısı açısından uygun olur mu emin değilim. Tamamen nakit ödeme, Tarım Kredi'nin nakit akışı üzerinde baskı oluşturabilir. Nakit yetersizliği, söz konusu olabilir. Aslında bir çiftçinin nakit ödeyerek alacağı tüm ürünler Tarım Kredi'nin elinde var. Yani Tarım Kredi, işçilik hariç, diğer tüm girdileri çiftçiye istediği zaman sağlayabilir durumda. Dolayısıyla ödemenin tamamen nakit olarak değil de bir kısmının aynı bir kısmının da nakdi olarak yapılması bence Tarım Kredi'nin organizasyon yapısı açısından uygun olur. Tarım Kredi, ödemenin aynı kısmıyla çiftçinin girdi ihtiyaçlarını, nakdi kısmıyla ise işçilik maliyeti başta olmak üzere üretim ile ilgili ve üretim dışı harcamalarını karşılamasını sağlamış olur...

...selem sözleşmesi kapsamında belirttiğim kritik noktaya siz zaten model önerinizde değinmişsiniz. Bu şekliyle, yani sözleşme bedelinin %70'i önceden çiftçiye nakit ödenip %30'u ise girdi kullanması amacıyla cari hesabında tutulursa, model daha sağlıklı uygulanabilir diye düşünüyorum.” [T3, 26.02.2023]

T4, T3 gibi model önerisinde belirlenen ödeme şeklinin yerinde olduğu ancak ödemenin oransal dağılımının değiştirilmesi gerektiği görüşündedir. T4 ve bu hususta onunla aynı görüşe sahip olan T5 ve T8 görüşlerini şöyle bildirmektedirler;

“Bu yöntem kapsamında her bir çiftçiye tamamen nakit ödeme yapılması mümkün görünmüyor. Çünkü ürün bedellerinin tamamen nakit ödenmesi, Tarım Kredi’nin mali gücünü fazlasıyla zorlayabilir. Dolayısıyla belli oranda nakit ödeme limiti oluşturmak önemli. Yani ödemenin bir kısmı çiftçinin Tarım Kredi’den yapacağı girdi alımlarından mahsup edilecek biçime dönüştürülürse yerinde olur. Böylelikle uygulayıcılar, bu yöntemi kullanmaya daha da sıcak bakarlar...

...modelde çiftçilere yapılacak nakit ödemenin oranı düşürülmeli. Belirlenen %70’lik oran yüksek. Dediğim gibi nakit çıkışı miktarının çok olmaması, Tarım Kredi’nin mali gücünün yeterliliği açısından önemli.” [T4, 05.02.2023]

“Ben %70 nakit ödeme yapılmasına karşıyım. Oran, çok yüksek. Çiftçinin zaten en büyük ihtiyacı, genellikle ürünlerini yetiştireceği dönemde kullanması gerekli olan girdilerdir. Girdileri almakta güçlük çektiği için cari hesabında tutulan oran daha yüksek olmalı. Tarım Kredi, zaten 1 dekara ortalama ne kadar girdi gerektiğini biliyor. Dolayısıyla dekarda verimli bir üretim için gerekli girdi kullanımının maliyeti hesaplanmalı. Ödemenin buna karşılık düşen kısmı cari hesapta tutulup kalanı nakit olarak verilmeli.” [T5, 19.03.2023]

“Uygulanamayacak bir model değil. Sadece benim dikkatimi çeken nokta, ödemenin %70’inin nakit, %30’unun ise aynı kullandırım şeklinde olması. Nakit ödeme, oransal olarak yüksek. Tabi bu, çiftçilerin ihtiyaçlarına göre değişir.” [T8, 10.03.2023]

T3, T4 ve T7, model önerisinin uygulamadaki etkinliğini artırmaya yönelik işleyiş sürecinde ek olarak değerlendirilmesi üzerine düşünüp getirdikleri önerilerini şöyle belirtmektedirler;

“Kendi isteğiyle Tarsim yaptıran çiftçilerin yetiştirdikleri ürünlere baktığımızda bu ürünlerin riskli ürünler grubunda yer aldığını görürüz. Yetiştirdikleri ürünler bu grupta yoksa, çiftçiler genellikle sigorta yaptırmıyorlar. Örneğin, sizin model önerinizdeki silajlık mısır, diğer ürünlere kıyasla çok riskli bir ürün değil. Dolayısıyla mısırmı kendi isteğiyle sigortalatan çiftçi sayısı oldukça az...

Tarım Kredi ortaklarının sübvansiyonlu kredi limitlerini kullanabilmeleri için belli bir miktarda Tarsim yaptırmaları gerekiyor. Yani kendi isteğiyle sigorta yaptıрма konusu, Tarım Kredi’de bir nevi mecburiyete dönüşüyor. Bu noktada önerinize “Tarım Kredi’yle selem sözleşmesi yapabilmek için Bereket Sigorta tarafından

oluşturulan mısır tekafül fonuna katılmış olmak gerekiyor.” şeklinde bir şart eklenebilir...

Tekafül sisteminde fonların değerlendirilmesinden elde edilen karın belli bir kısmının çiftçilere dağıtılması sisteme katılımlarını teşvik edecek bir uygulama. Çiftçi, bu sistem sayesinde yeri gelir zararını hak ettiği miktarda tazmin ettirir, yeri gelir fona ödediği paranın belli bir kısmını kâr şeklinde geri alır. Tarsim’de bu yok. Hatta model öneriniz kapsamında çiftçiyi teşvik için şu da yapılabilir. Hasarsızlık durumunda çiftçinin o yıl fona ödediği paranın %10’u kendisine geri ödenebilir. Örneğin, üst üste 5 yıl hasarsızlık durumunda ise bu oran %20’ye veya %30’a yükseltilebilir. Çünkü “Yıllardır yaptırım. Ama hiç hasarla karşılaşmadım. Boşu boşuna para ödedim.” diyen çok çiftçi oluyor. Belli bir oranda kâr payı dağıtmakla birlikte hasarsızlık durumunda böyle belli bir oranda geri ödeme yapmak çiftçilerin tekafül sistemine gösterdikleri ilgiyi yeteri kadar artırabilir diye düşünüyorum.” [T3, 26.02.2023]

“Model önerisinde 6 ortağın birbirine kefil edilip onlarla selem sözleşmeleri yapılması kısmı uygulamada sorun oluşturabilir gibi geliyor. Şöyle ki, geçmişte Tarım Kredi’de 20 ortağın birbirine kefil edildiği senet sistemi vardı. Ziraat Bankası, bu sistemin varlığını istiyordu. Çünkü Tarım Kredi, topladığı senetleri Ziraat Bankası’na devrediyordu. Ziraat Bankası, bu senetler karşılığında Merkez Bankası’ndan kredi kullanıyordu. Ancak zamanla işleyişten kaynaklı sorunlar yaşandı. 2010 yılına kadar devam etti diye hatırlıyorum. Sonrasında herkes kime kefil olduğunu iyi bilsin diye sonlandırıldı. Dolayısıyla modeliniz kapsamında maddi teminat gösteremeyen ortaklarla selem sözleşmeleri yapabilmek için çoklu kefil sistemini önermek yerine Tarım Kredi’nin mevcut uygulamada 2 ortak kefil isteyerek maddi teminat almaksızın kullandığı kredinin limitini artırmayı önermek daha uygun olur diye düşünüyorum.” [T4, 05.02.2023]

“Erzurum ve Van bölgeleri, hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı bölgeler arasında bulunuyor. Bu bölgelerde silajlık mısır yetişmiyor. İzmir’de yetiştirilen mısır ve buna ek olarak Batman’da yetiştirilebilecek mısır bu bölgelerde hayvancılıkla uğraşanlara silaj olarak pazarlanabilir ve böylelikle hayvancılık kalkındırılabilir. Hatta Irak’a ihraç edilebilir. Geçen sene gittim. 15 gün kaldım. Irak’ta hayvancılık çok yaygın. Yem bulamıyorlar ve silajı bilmiyorlar...

...benim model öneriniz kapsamında naçizane önerim şu. Birim kooperatifler üzerinden atıyorum senin silajlık mısırını 9 TL’den alıp silaj olarak 12 TL’den

sattım. Tekafül şirketi için acentelik yaparak şu kadar komisyon topladım (Malum, günümüzde kooperatifler, Bereket Sigorta üzerinden yaptıkları Tarsim sigortalarında şirketten belli bir oranda komisyon alıyorlar. Yani her kooperatif, şirketin birer acentesi gibi). Senin 10, onun 40 ve diğerinin 100 dönüm arazisi var. Bu faaliyetlerden elde ettiğim toplam kazancın %50'sini kooperatife ayırıp kalan %50'sini ise modele taraf olan sizlere arazi büyüklüklerinize göre prim/kar gibi dağıtıyorum denilirse, ortakların kooperatifleriyle sıkı iş birliği yapmaları sağlanır.” [T7, 23.03.2023]

T4 ve T5, model önerisini inceledikleri zaman kendilerinde oluşan genel izlenimleri şöyle anlatmaktadırlar;

“Bu uygulanabilirse, küçük ölçekli tarımsal üretim yapan çiftçi ortakların sermaye yetersizliği sorunu faizsiz olarak çözülmüş olunur. Gönderdiğiniz taslağın bende oluşturduğu kanaat bu. Bir de Tarım Kredi, tekafül alanında adımlar atmayı istiyordu. Uygulanabilirse, tekafül sistemi Bereket Sigorta üzerinden tarım sektöründe hayat imkânı bulmuş olur.” [T4, 05.02.2023]

“...Özel sektör, buna benzer şekilde sözleşmeli üretim yapıyor. Modelinizi desteklediğiniz en güzel yön, Bereket Sigorta'nın tekafül uygulaması. Bu, özel sektörün sözleşmeli üretiminde olmayan bir şey. Modelde çiftçi, Bereket Sigorta ve birim kooperatif olmak üzere üçlü bir organizasyon söz konusu. Tarım Kredi'nin böyle bir modeli hayata geçirmesi, çiftçilere hem korunma sağlar hem onların üretkenliklerini artırır...

...bu, bir yerde Tarım Kredi'nin artık aşama aşama faizsiz bir sisteme geçişini sağlar. Biliyorsunuz, Tarım Kredi ile ilgili bugün en çok eleştirilen konulardan biri faiz. Türkiye’de son yıllarda yaşanan ekonomik ortamdan Tarım Kredi de nasibini almıştır. İnterneti açıp bakın. Faiz ve borç yapılandırması vs. Bu gibi konularda fazlasıyla eleştiri yer alıyor. Model uygulanırsa, bu eleştirilere son verilmiş olunur. Tarım Kredi, çok daha sağlam bir yapıya kavuşur. Çiftçilerin gözündeki itibarı artar. Özetle, Tarım Kredi’ye artık tefeci kuruluşu falan denilmez. Kötü imaj düzelir.” [T5, 19.03.2023]

Modelin uygulanabilirlik durumu temasını oluşturan üçüncü kategori “uygulamaya ilişkin öngörülen sorunlar”dır. TTK yetkilileri tarafından en sık belirtilen sorunlar, sırasıyla enflasyonun yüksek seyretmesi (3), yüksek kâr amacı güdülmesi (2), mevcut işleyişle ters düşmesi (2), temelde faizle borçlanmanın var olması (2) ve üst yöneticiler

tarafından inisiyatif alın(a)maması (1) şeklindedir. Yetkililer (T1, T2, T6, T7 ve T9), bu sorunlara şöyle açıklık getirmektedirler;

“...böyle bir faizsiz modelin olması gerekiyor. Tarım Kredi’de uygulanabilir mi? Mevcut yönetim anlayışıyla zannetmiyorum. Bu, üst yönetimdekilerin inisiyatif almalarını gerektiren bir şey. Ama yöneticiler, siyasi olarak gelip gidiyorlar. Kendilerine verilen talimatları uyguluyorlar. Aksi takdirde görevden alınıyorlar. Görev süreleri kısa. Alt tabakalarda, yani birim kooperatiflerde durum böyle değil. Örneğin, bir kooperatifin müdürü, 20 yıl boyunca aynı görevi yapabiliyor. Öyle olsa da inisiyatif alma hakkı bulunmuyor. Dolayısıyla üst yönetimdekiler hem inisiyatif al(a)madıkları hem uzun süre görev yapamadıkları için bu modeli ele alıp sahada nasıl uygulatacaklar ve sürdüreceklere orası muamma.” [T1, 25.03.2023]

“Bir bakkal düşünün. Bakkalın içinde 50 tane ürün var. Adam, dışarıdan borç almış. Bakkalı açıp işletmeye başlamış. Faiz ödüyor. Bir gün diyor ki 50 tane üründen 1 tanesini faizsiz satacağım. Bu satışın bence İslami bir karşılığı yok. Çünkü işin temelinde faiz var. Dolayısıyla bakkalın bu örnekte yaptığı, işten zarar etmek suretiyle İslami hassasiyeti karşılama moduna dönüşen bir şey...”

Şuna gelmek istiyorum. Tarım Kredi’nin kaynak sorunu bulunmuyor. Bu işi Ziraat Bankası’yla çözüyor. Doğru ama Ziraat Bankası’nın Tarım Kredi’ye faizsiz para vermesi mümkün değil. Asıl sorun, işte burada başlıyor. Tarım Kredi, Ziraat Bankası’nın verdiği paranın maliyetini yansıtmak zorunda. Model önerinizin uygulanabilirliği, Tarım Kredi’nin şartlarından dolayı değil de Türkiye’nin şartlarından dolayı zor. Faiz maliyetinin olmadığı bir durumda Tarım Kredi, modelinizi en iyi şekilde uygulayabilecek kuruluşlardan biri. Hatta belki de ilki. Temeldeki o faizli borç sorunu çözülürse tabi.” [T2, 19.03.2023]

“Türkiye’de odak noktası, hiçbir zaman çiftçi olmamıştır. Herkes, çiftçinin sırtından geçinme derdinde. Örneğin, Tarım Kredi’nin 15’ten fazla iştiraki var. Bugün asıl önemli olan şey, o iştiraklerin yüksek kâr etmeleridir. Yani tarımın gelişmesi, çiftçinin kalkınması temel mesele değildir. Bu kafa yapısının değişmesi gerekiyor...”

Asıl olan çiftçidir. Tarımsal üretkenliğin ve çiftçinin kazancının artırılması için girdilerin düşük fiyatlardan satılması gerekir. Zaten Tarım Kredi’nin temel amacı budur. Ama uygulamada bunun tam tersi bir işleyiş söz konusudur...

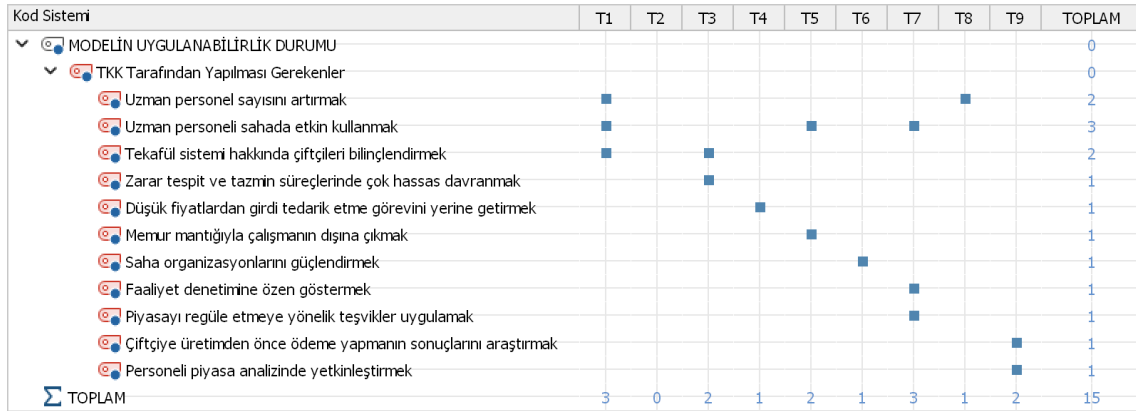
Şu an çiftçilerimiz, milletin efendisi değildirler. Başkalarına hizmet eden amelelerdir. Bu kafa yapısı değişmediği sürece çiftçilerin çıkarlarına olan bu

modellerin uygulanması bana göre mümkün değil. Çünkü bunlar, Tarım Kredi'nin yüksek kâr amacına hizmet etmez.” [T6, 30.03.2023]

“...paranın önceden nakit ödenmesi, Tarım Kredi'deki işleyişe ters düşer. Günümüzde Tarım Kredi'nin belirlediği %20 oranında nakit kredi limiti dahi çiftçilere çoğu zaman kullandırılmıyor. Neden? Nakit kredi kullanacaklarına gelip gübre, tohum ve ilaç satın alsınlar anlayışı hâkim.” [T7, 23.03.2023]

“Bu model, enflasyonun olmadığı bir ekonomik ortamda uygulanabilir. Ama günümüzdeki gibi yüksek enflasyon varsa, bir ürünün birkaç ay sonraki piyasa fiyatının ne kadar olacağını kestirip o ürüne önceden fiyat vermek çok zor.” [T9, 03.03.2023]

Modelin uygulanabilirlik durumu temasını oluşturan dördüncü kategori “TKK tarafından yapılması gerekenler”dir. TKK yetkilileri tarafından belirtilen gereklilikler, sıklıklarına göre sırasıyla uzman personeli sahada etkin kullanmak (3), uzman personel sayısını artırmak (2), tekafül sistemi hakkında çiftçileri bilinçlendirmek (2) ve diğerleri (1) şeklindedir. Belirtilen tüm gereklilikler, model önerisinin uygulamadaki başarısını doğrudan veya dolaylı etkileyebilecek mahiyette gereklilikler olup Şekil 11’de gösterilmektedir.

Şekil 11: Kod Matris Tarayıcısı (TKK Tarafından Yapılması Gerekenler)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

“Bizim çiftçimizde üretim bilinci yeterli değil. Tarım Kredi, yıllardır her kooperatifte Ziraat Mühendisi istihdam etme politikasını uyguluyor. Ama bu mühendislerin çiftçiye faydalı oldukları söylenemez. Çünkü mühendisler, meslek dışında bürolarda muhasebe ve evrak işlerini yapıyorlar. Çiftçinin yanında değiller.

Sadece yönetim çık dediğinde çıkmak zorunda kalıyorlar. Teknik yönden neredeyse hiç fayda sağlayamıyorlar.” [T5, 19.03.2023]

“Birim kooperatiflerimizin çoğunda 1-2 kişi çalışıyor. Öyle gidip yerinde incelemeler yapıp eğitim faaliyetlerinde bulunmak çok mümkün değil. Bunlar yapılıyor ama küçük çaplı. Sizin modelinizde belki de 200 ortağı olan bir kooperatif üzerinden ortaklarla sözleşmeler yapılacaktır. Her ortağın tek arazisi olmayacağını, 5 farklı arazide üretim yapacağını varsayalım. 1.000 tane araziye gezip inceleme ve eğitim faaliyetlerinde bulunmayı geçtim. Arazilere ulaşmak bile ciddi bir mesai gerektirir. Bu, mevcut imkanlarla çok kolay yapılabilecek bir şey değil.” [T8, 10.03.2023]

“Sigorta ile ilgili olarak, İslami açıdan buna karşı çıkan çiftçiler var. Yani sigorta haram diye. Dolayısıyla tekafül sistemi hakkında çiftçilerin bilinçlendirilmeleri gerek. Sistem hakkında bilinçlendirilirse, modele de sıcak bakarlar.” [T1, 25.03.2023]

“Raiffeisen kooperatiflerinin yapılarını incerseniz mesai saatlerinin 13:00’a kadar olduğunu görürsünüz. Personel, o saatten sonra hep çiftçinin yanında oluyor...”

Tarım Kredi’de memur zihniyetiyle hareket edilmemeli. Genel müdürlükten, merkez birliği yönetim kurulundan ve bölge birliklerinden başlanılmak üzere bu yönde bir performans sergilenirse, alt takım daha büyük bir performans sergiler. Yukarıya uymuyorum diyemez.” [T5, 19.03.2023]

“Halihazırda Tarım Kredi’nin birim kooperatiflerinin ve hizmet bürolarının çoğu öz sermayesini yitirmiş durumda. Bakın Çorum’da kooperatif başına düşen çalışan sayısı 0,80’dir. 1 bile değildir. Genel müdürlükte yüzlerce kişinin çalıştığına bakmayın. Her şey, görüldüğü gibi değil. Bunlar, kanayan yaralar olmaktan çıkarılmalı.” [T6, 30.03.2023]

“TMO, bir önceki yıl piyasa fiyatları daha yüksek olduğu için stoklarına buğday alamadı. Devlet tarafından bir alım fiyatı açıklandı. TMO, o fiyatla piyasaya girdi. Kimse, TMO’ya buğday satmadı. Çünkü piyasadaki fiyat daha yüksekti. Peki TMO 2022’de ne yaptı? Dedi ki her ne kadar açıklanan fiyat 6 TL olsa da buğdayını Eylül’e kadar bana teslim edene 3 ay sonra ton başına 1.000 TL prim ödenecek. Böylelikle piyasadan fazlasıyla buğday topladı. Benzer bir teşvik mekanizması Tarım Kredi tarafından silajlık mısırdaki uygulanırsa, ödenecek primi de hesabına katan çiftçi ürününe biçilen fiyatın o günün piyasa fiyatından daha yüksek olduğunu görür ve

ürününü Tarım Kredi'ye verir. Dolayısıyla bu şekilde piyasa regülasyonu sağlarsa, model uygulamasında ürün teslim edilmemesi sorunu yaşanmaz. Ama teşviklerin bir süre sübvansede edilmesi lazım. Ta ki çiftçi Tarım Kredi'yle böyle çalışmaya alışınca kadar.” [T7, 23.03.2023]

“...selem sözleşmesiyle sözleşmeli üretim arasında çiftçinin motivasyonu açısından psikolojik anlamda ne gibi farklılıklar olduğuna bakmak lazım. Yani nakit parayı üretime başlanılmadan önce vermek mi daha doğru olur? Yoksa hasattan sonra vermek mi? Parayı alıp üretim yapmanız mı daha verimli olur? Yoksa para alacağınızı bilerek üretim yapmanız mı? Bu, pilot bir uygulamayla anlaşılabilir...

Modelinizin Tarım Kredi'de uygulanmaması için şu an hiçbir neden yok. Hatta teknik olarak bu modeli uygulayabilecek tek yer Tarım Kredi'dir. Ancak dediğim gibi şuna karar verilmeli. Nakiti önce mi vereceğiz sonra mı? Önce verdiğimizde ne oldu? Sonra verdiğimizde ne oldu?” [T9, 03.03.2023]

Modelin uygulanabilirlik durumu temasını oluşturan beşinci kategori, “politika yapıcıları tarafından yapılması gerekenler”dir. TKK yetkililerinin belirttikleri bu gereklilikler, model önerisinin uygulamadaki başarısını doğrudan veya dolaylı etkileyebilecek mahiyette gereklilikler olup Şekil 12’de gösterilmektedir.

Kod Sistemi	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	TOPLAM
MODELİN UYGULANABİLİRLİK DURUMU										0
Politika Yapıcıları Tarafından Yapılması Gerekenler										0
Öngörülebilir bir piyasa ortamı oluşturmak			■			■				2
Daha fazla toprak analizi desteği vermek			■							1
Lokal model uygulamalarına hazine desteği vermek						■				1
Kooperatifçilikteki demokratik yönetim ilkesini benimsemek							■			1
Mevzuatlarda düzenlemeler yapmak								■		1
TOPLAM	0	0	2	0	0	2	1	1	0	6

Şekil 12: Kod Matris Tarayıcısı (Politika Yapıcıları Tarafından Yapılması Gerekenler)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

“Model, genel olarak uygulanabilir. Ama ülkenin ekonomik ortamı, buna uygun hale getirilmeli. Özellikle enflasyon, bugünkü gibi değil, stabil olmalı. Ki Tarım Kredi, 3-4 ay sonra zarar edecekse bile ne kadar edeceğini öngörebilmeli.” [T6, 30.03.2023]

“Dengesiz girdi tüketimiyle çevremize çok fazla zarar veriyoruz. Ülkemizde azot ve fosfordan kaynaklı kirlilik çok fazla. Toprakların temel analizlerini yaparak hangi gübrenin ne miktarda verilmesi gerektiğini tespit etmek ve çiftçileri bu konuda bilgilendirmek çok önemli. Bu, analiz konusunda daha fazla devlet desteğiyle olabilecek bir şey. Çünkü bireysel olarak yaptırılan analizlerin maliyeti, çiftçiler

tarafından yüksek kabul ediliyor. Böyle olunca analiz yaptırmayıp alışlagelmiş bir şekilde gübre kullanıyorlar...

Toprak analizi yaptırdıktan sonra analiz raporuyla birlikte Tarım Kredi'nin uzman personeline gidip istişare eden bir çiftçi gereksiz gübre kullanımını azaltabilir. Böylelikle girdi maliyetini düşürerek daha fazla kâr edebilir. Arazide daha sürdürülebilir bir üretim yapabilir. Çevreye verdiği zararı azaltabilir vs. Yani devletin vereceği basit bir maddi destekle hem çiftçi hem ülkemiz açısından çok faydalı sonuçlar ortaya çıkar." [T3, 26.02.2023]

"Kastamonu 1237 Sayılı Subaşı Tarım Kredi'de çalışan arkadaşlarımız ve bir müfettiş arkadaşımız sözleşmeli silajlık mısır üretimi önerisi getirdiler. O dönem Ankara bölge birliğinde idareciydim. Uzman arkadaşlarla gidip yerinde tespit yaptık. Fizibilite çalışmaları yürüttük. Kim, ne kadar alan ekıyor? Ekilebilir ve sulanabilir arazi miktarı ne kadar? Hepsini yazıp hesabımızı kitabımızı yaptık. Bir de silaj makinesinin bize maliyetini hesapladık. Pazarlık edip makineyi aldık. Projeyi uygulamak için düğmeye bastık...

Araştırmacı: Silajlık mısırların alım fiyatlarını nasıl belirliyordunuz?

Biz fiyatlar üzerinde çalışıp hesabımızı kitabımızı yapıyorduk. Ya işin başında belirlediğimiz fiyatın üzerine çiftçi için makul bir kâr koyup rakamsal olarak şu fiyattan alacağız ya da hasat döneminde piyasada geçerli olacak (borsa fiyatı gibi) çeşitli fiyatların ortalamasını alıp minimum %10'u üzerinde fiyat uygulayacağız demek suretiyle sözleşmeler imzalıyorduk. Geçimleri için çiftçilere ön ödeme yapıyorduk. Diğer taraftan ihtiyaç duydukları girdileri bizden hasat ödemeli borçlanarak alıyorlardı. Zaten çiftçiler, ön ödeme yapılmasa da girdilerin borçlandırılmasına kanaat ediyorlardı...

Bana göre bu tür modeller lokal olarak uygulanmalı. 1237 Sayılı Subaşı Tarım Kredi'de benim başlattığım projeyi ele alırsak. Proje, orası için bir çığır açmıştır. Karlı olup olmadığı, çok önemli değildir. O projeye 1237 Sayılı kooperatife rağbet artmıştır. Tarım Kredi, orada farklı bir konuya girmiştir. Ortakların menfaatine olan bir iş yapmıştır. Sonuç olarak, kooperatifin ortak sayısı, bilmem kaç kat artmıştır. Getiriyi bir de böyle düşünmek lazım. Şimdi projelerde kâr veya zarar olmayıp başa baş bir sonuç da ortaya çıkabilir. Bu konuda Tarım Kredi'nin mevzuatı, gerektiğinde (gerekçeleri bir rapor haline getirilip karar alınmak suretiyle) zarar etmeye de imkân verir. Ama temelde bana göre şu olmalı. Örneğin, devlet, bugün indirimli kredi kullandırıyor. Piyasada %20 faiz varsa, 10'la kullandırıyor. Aradaki farkı

hazineden karşılıyor. Aynı mantıkla düşünürsek, tarımsal üretimde bu tür modelleri uygulayan kurumların edeceği önemsiz zararların hazineden telafi edilmesi gerek. Neticede tarım, sadece çiftçiyi veya kooperatifi ilgilendirmiyor. Bence ülkenin beka meselesi.” [T6, 30.03.2023]

Genel Değerlendirme: Model önerisi, temel aldığı selem sözleşmesi yönteminin tamamen nakit çıkışı şeklinde kurgulanmaması ve tekafül sisteminden destek alması itibarıyla TKK yetkilileri tarafında teknik olarak uygulanabilir olduğu yönünde kanaat oluşturmuştur. Bununla birlikte modelde belirlenen nakit ödeme oranının TKK’nın mali gücünü zorlayabilecek kadar yüksek olduğu savunulmuştur. Modelin enflasyonun düşük ve stabil seyrettiği, çiftçilerin maddi çıkarlarının öncelendiği, TKK’nın büyük oranda aynı değil, nakdi ödemeye çalıştığı, faiz (borçlanma) maliyetinin olmadığı ve üst yönetiminin inisiyatif aldığı/alabildiği bir ortamda sorunsuz şekilde uygulanabileceği anlaşılmıştır. Uygulamanın başarıyla sürdürülmesi noktasında TKK tarafında özellikle uzman personelin sahada etkin kullanılmasının, uzman personel sayısının artırılmasının ve tekafül sistemi hakkında çiftçilerin bilinçlendirilmelerinin, politika yapıcılarının tarafında ise hem daha fazla toprak analizi desteği hem lokal model uygulamalarına hazine desteği verilmesinin gerekli olduğu saptanmıştır.

5.4.2.2. Politikaların Uygulanabilirlik Durumları

Politikaların uygulanabilirlik durumları temasını oluşturan ilk kategori, “TKK’nın yaş meyve-sebze tedarik zincirini dönüştürebilme gücü”dür. 9 yetkilinin 5’ine (T1, T3, T4, T7 ve T9) göre TKK’nın mevcut organizasyon yapısı, yaş meyve-sebze tedarik zincirine çok kısa, şeffaf ve izlenebilir nitelik kazandırma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelden nasıl yararlanılması gerektiği, günümüzdeki bir uygulamayı örnek gösteren T7 tarafından şöyle anlatılmaktadır;

“Tarım Kredi, bunu rahatlıkla yapar. Bunun yapılması, özellikle Diyarbakır için çok elzem. Çünkü yapımı devam eden Silvan Barajı’nın bitmesiyle 2,5 milyon dönüm arazide kuru tarımdan sulu tarıma geçilecek. Bölgede yaş meyve-sebze ürünleri ekilecek. Üretilen ürünlerin pazarlara sevki gerekecek. Bu işi araçlar, yani tüccarlar ve komisyoncular yaparlarsa, o zaman kaybeden yine çiftçiler olacak.”

“Tahıl tedarik zincirinde lisanslı depolar kurulmasıyla artık araçların önüne geçilebiliyor. Bakın tüccar zinciri, ortadan kalkmaya başlamış durumda. Niye?

Çünkü çiftçi, buğdayını getirip lisanslı depoya bırakıyor. Fiyat ne zaman uygunsa veya ne zaman satmak isterse, o zaman satıyor. Aynı şey, bu konuda zaten tecrübesi (iştiraki) olan Tarım Kredi üzerinden yaş meyve-sebze lisanslı depoculuğu şeklinde de yapılabilir. Yani çiftçilerin yaş meyve-sebze ürünleri, uygun şartlarda saklanıp süreç içerisinde pazarlanabilir. Atıyorum çiftçi, ürettiği domatesi getirip lisanslı depoya bırakır. Tarım Kredi'nin oluşturduğu borsa gibi bir ortamda satışa sunar. Artık gelip BİM mi, Migros mu veya Tarım Kredi'nin kendi iştirakleri mi alıyor. Kim alıyorsa alır. Böylelikle aracı zinciri, domates ürünü için de ortadan kalkmaya başlar. Şeffaflık ve izlenebilirlik sağlanır. Bu, yapılabilir. Hatta bence yapılması şart. Diğer türlü çiftçi, çok mağdur oluyor...

Yaş meyve-sebze konusunda Tarım Kredi'yle çalışacak çiftçilere kısa vadede öncelikle diğer ürünlerin lisanslı depoculuğunda olduğu gibi teşvik mahiyetinde destekler verilerek bir özendirme sağlanmalı. Bu, lisanslı depolarda bulunan diğer ürün gruplarında şöyle sağlandı. Örneğin, lisanslı depoya buğday getiren bir çiftçiye başlangıçta ton başına nakliye desteği ödeniyordu. Amaca ulaşıldıktan sonra artık ilk 25 tona nakliye desteği ödenmeye başlandı. Amaç, çiftçinin ayağının alışması, yani lisanslı depoculuk faaliyetini öğrenmesiydi...

Nakliye, kira ve analiz destekleriyle birlikte ürün satışındaki %2 gelir vergisi ve %2 Bağ-Kur primi stopaj muafiyetleri yaş meyve-sebze lisanslı depoculuğunda da uygulanmalı.” [T7, 23.03.2023]

TKK'nın mevcut organizasyon yapısının günümüzde yaş meyve-sebze tedarik zincirine çok kısa, şeffaf ve izlenebilir nitelik kazandırma potansiyeline sahip olmadığını düşünen T5 bunun nedeni ve bu potansiyelin nasıl kazandırılacağı üzerinde şöyle durmaktadır;

“Bence şu an böyle bir potansiyel yok. Hiç olmayacak da değil tabi. Neden yok? Fethiye bölgesinden bir örnek vererek anlatayım. Tarım Kredi personeli tarafından bu bölgedeki çiftçilerden yaş meyve-sebze alımı yapılamadığı ama sırf üst yönetime şirin gözükmek için halcilerden ve tüccarlardan alım yapıldığı zamanlar oldu ve hala oluyor. Çünkü Tarım Kredi'nin altyapısı ve personelinin bu konudaki saha bilgisi çok yetersiz. Mevcut süpermarket zincirlerinin personeli kadar piyasaya hâkim durumda değiller...

Bu noktada Tarım Kredi'de yaş meyve-sebze alımı ile ilgili uzman birimler oluşturulabilir. Sahada model olarak seçilen tüm birim kooperatiflerdeki ziraat mühendislerinin, bölge birliklerinde şefinin ve müdürünün, merkez birliğinde ise

daire başkanının ve yardımcılarının olduğu uzman birimler. Her birimdeki personele koordineli ve aktif bir performans sergileyip bu işi takip ettirerseniz altyapınızı güçlü hale getirirsiniz ve sahaya hâkim olursunuz. Diğer türlü ben ürün almayan bir personel olmayayım diye hâkim olmadığınız bölgelerde amacınız dışındaki şahıslardan alım yaparsınız.”

Araştırmacı: Lojistik konusunda sorun yaşanabilir mi?

“Tarım Kredi’nin zaten kendi lojistik şirketi var. Sürekli bir yatırımla lojistik konusundaki yetersizlik giderilebilir. Tarım Kredi’nin mali gücü, bunu yapmaya yeter. Ayrıca Tarım Kredi, bu kapsamda proje destekleri de alabilir. Önemli olan, bence lojistik değil, etkin bir ürün alımı. Yani ben lojistiğini kurdum. Artık ürünleri alayım gibi ters mantıkla hareket edilmemeli. Etkin bir sözleşmeli üretime geçilmeli. Öncelikle personel bilgilendirilip üretim sezonunun başında sahaya gönderilmeli ve çiftçiyle koordinasyon ve iş birliği içinde üretim yapılmalı. Sonrasında lojistik gibi sistemin geri kalanı yavaş yavaş oturur. Tarım Kredi’nin bu işi başlangıçta belli potansiyelde yürütebilecek lojistik kapasitesi var. Zamanla gelişecektir. Yeter ki personel bu işe sahip çıksın ve çiftçi benim ürünümü hiçbir şekilde tarlamda bırakmayacak diye Tarım Kredi’ye güvensin.” [T5, 19.03.2023]

Politikaların uygulanabilirlik durumları temasını oluşturan ikinci kategori “politikalara yaklaşım”dır. TTK yetkililerinin politikaların içerdiği eylem planlarına ilişkin hemfikir oldukları ve olmadıkları hususlar, getirdikleri bazı öneriler ve kendilerinde oluşan genel izlenimler bulunmaktadır. Örneğin, T3 yaş meyve-sebze tedarik zincirinin kayıt altına alınması durumunda doğru politikalar geliştirilip uygulanabileceğini ve eylemlerden bazılarının bu durumun gerçekleşmesine hizmet ettiğini, T5 ise üretim planlaması konusunda tarımsal kalkınma ve satış kooperatiflerinin başarı sergileyemediklerini ve eylemlerde ortaya konulduğu şekliyle kredi kooperatifi olarak TTK’nın bu konuda öncü bir rol üstlenebileceğini şöyle ifade etmektedirler;

“Çiftçilerin ve iç pazarda pazarlanan ürünlerin kayıt altına alınması demek, kayıt dışı ekonominin azalması, sağlıklı istatistiklerin üretilmesi ve bunların doğrultusunda doğru politikaların geliştirilip uygulanması demektir. Sizin ÇKS, HKS ve E-Müstahsil Makbuzu sistemleri üzerinden ortaya koyduğunuz eylemler bunu sağlayabilecek nitelikte.” [T3, 26.02.2023]

“Türkiye’de başta Tarım Bakanlığı olmak üzere hiçbir kooperatif türü bu konuda başarılı olamadı. Kalkınma kooperatifi olsun, satış kooperatifi olsun. Biliyorsunuz,

çok sayıda tarımsal ürün var. Bence kredi kooperatifi olarak Tarım Kredi, bu konuda belli ürünler üzerinden model uygulamalarla sizin de belirttiğiniz gibi öncü bir rol üstlenebilir. Tüm ürünleri değil de örneğin, 4'ü dayanıklı 6'sı yaş meyve-sebze olmak üzere toplam 10 ürünü seçip bazı uygun bölgelerde model uygulamalar yapmaya başlayabilir. İşte İzmir'de mısır, Antep'te fıstık, Balıkesir'de zeytin ve Fethiye'de yaş meyve-sebze gibi ürünlerin üretimi ve alımı üzerinde uzmanlaşma sağlayabilir. Üretim noktasında çiftçilerle iş birliği yapıp üzerine iyi düşünülmüş bir ürün alım stratejisi uygulayarak bu bölgelerde üretime yön verebilir. Böylelikle diğer kooperatiflere örnek olabilir. Ama dediğim gibi bunu tüm ürünler için değil, seçili belli başlı ürünler için uygulamak önemli. Çünkü Tarım Kredi, günümüzde 300 farklı ürünün alımını yapmaya çalışıyor. Zaten onun sıkıntısını yaşıyor. Hangi üründe ihtiyaç varsa, o ürünü temin etmeye uğraşıyor. Sonuçta tüccarın eline düşüyor. Çiftçiden ürün alamıyor.” [T5, 19.03.2023]

T2, T7 ve T9, “süpermarket zincirlerinin doğrudan çiftçilerden yaş meyve-sebze ürünleri satın almaları yasaklanmalı veya bu satın alımlara %20 oranında hal rüsumu uygulanmalı” şeklindeki eyleme katılmadıklarını şöyle bildirmektedirler;

“Süpermarketlere %20 hal rüsumu uygulayalım demek mafyamatik bir çözüm. Bizim 1 tane ticaret yasamız var. Süpermarketler, nalburlar, konfeksiyoncular vs. Hepsi, bu yasaya tabi. Dolayısıyla süpermarkete gidip sana ayrı muamele yapacağım diyemezsiniz. Bunu diyecekseniz uluslararası anlaşmaları da göz önünde tutarak ona ayrı bir yasa kurgulamak zorundasınız.” [T2, 19.03.2023]

“Ülkemizde serbest ticaret ilkesi var. Süpermarketlerin doğrudan çiftçilerden yaş meyve-sebze alımlarına yasak getirirseniz kendilerine paravan şirketler kurup yine o alımı yapmaya çalışırlar. Yasaklama, doğru bir çözüm değil. Önemli olan, sistemi oturtup süpermarketleri Tarım Kredi'ye yönlendirmektir. Yani süpermarkete niye bu iş için eleman istihdam etme maliyetine katlanayım. Tarım Kredi, bu organizasyonu zaten çok iyi yapıyor. Bu işe ayıracağım parayı Tarım Kredi'ye vereyim dedirtmek lazım. O zaman süpermarket, gidip toptancı halinden bile almaz. Tarım Kredi'den alır. Böylelikle hal rüsumundan muaf olur. İşine gelir.” [T7, 23.03.2023]

“Bir ülkede her şeyi yasaklayamazsınız. Bizim ülkemiz, büyük ve dünyaya açık bir ülke. Burada önemli olan şey yasaklamak değil. Çünkü yasak, arka planda cazibe doğuruyor. Yani yasak olursa, el altı operasyonları, karaborsa başlar vs. Bu işin içinde komisyoncusu ve süpermarketi bulunmalı tabi. Diğer taraftan fahiş fiyat uygulamalarının önüne geçmek için piyasada aktif rol oynayabilecek gücün,

devletine bağı ve sadakatini ispatlamış bizim gibi kuruluşların daha da güçlendirilmeleri gerekiyor. Zaten biz güçlendirilirse diğer aktörler, piyasada istedikleri gibi oyun oynayamazlar. Piyasanın %30'una hâkim olursak diğerlerinin ne yaptıklarının hiçbir önemi kalmaz. O zaman bize uymak, bizimle çalışmak, bizim fiyatlarımızı referans almak zorunda kalırlar.” [T9, 03.03.2023]

T4 ve T7, politika önerilerinin uygulamadaki etkinliklerini artırmaya yönelik eylem(ler) uygulama sürecinde ek olarak değerlendirilmesi üzerine düşünüp getirdikleri önerilerini şöyle belirtmektedirler;

“Özellikle Türk Ticaret Bankası’nın TMSF tarafından Tarım Kredi’ye devredilmesi eyleminiz dikkatimi çekti. Burada şunu eklemek istiyorum. Sadece bankanın değil de Tarım Kredi’nin çalışma alanına giren, örneğin, çiftçi ortaklarına girdi temin edilebileceği ve onların ürünlerini alıp değerlendirilebileceği organizasyonların da Tarım Kredi tarafından devralınması için çalışmalar yapılmasının faydalı sonuçları olacaktır. Örneğin, yakın zamanda Tarım Kredi, TMSF'den Aynes'i satın aldı. Bence bu, önemli bir adım ve iyi yönetilirse, doğru bir tercih. Devamının getirilmesi ve kapsamının genişletilmesi lazım. Bununla birlikte Tarım Kredi, devralınan tüm organizasyonları çok iyi yönetmek gerektiğinin bilinciyle hareket etmeli.” [T4, 05.02.2023]

“...bir de hiç incelediniz mi bilmiyorum. İl tarım konseyleri var. Kent konseyleri gibi tarım konseyleri. Fransa’da gidip gördüğüm kadarıyla ziraat odasının çatısı altında bir ilin tüm tarımsal kuruluşları toplanıyor. Ziraat odası başkanı nasıl seçiliyorsa, o kentin tarım konseyi seçiliyor. Bu konseyde İl Tarım Müdürlüğü, kooperatifler ve birlikler var. Hepsi, kendi mevcudiyetine göre konsey yönetimine giriyor. Proje konularının belirlenmesinden tutun ilin tarım politikalarının tamamına o yönetim karar veriyor. Bizde ise örneğin, TKDK, hibe destek projesi açıklıyor. Proje konusu Ankara’dan belirleniyor ve bu projeyi hazırlayanlara hibe desteği verilecek deniliyor. Ama tabanda bu konuda proje hazırlanmasına ihtiyaç var mı belli değil. Fransa’da ise il tarım konseyi şurada şu işi yapacak fabrikaya ihtiyacım var. Şu sektörü geliştirecek tesislere ihtiyacım var diyor. Sonra ne mi yapıyor? Hibe desteğini o yöne doğru kanallı ediyor. Böylelikle o işi yapacak girişimciyi harekete geçiriyor. Bu tarz bir oluşuma gidilmesi gerektiğine politika taslak metninizde ayrıca yer verebilirsiniz.”

“Kurumların/kuruluşların organizasyonu diyoruz ya. Bu doğrultuda yaş meyve-sebze tedarik zincirinde Tarım Kredi’yle birlikte üretici birlikleri öne çıkarılmalı.

Tarım Kredi'nin birim kooperatifleri, piyasada ürün (gübre, tohum, ilaç vs.) sattıkları için hiç Tarımsal Danışman istihdam edemiyorlar. Mutlak suretle Ziraat Mühendisi istihdam etmeleri gerekiyor. Üretici birlikleri ise piyasada ürün satışı yapmadıkları için 5 tane danışman istihdam edebiliyorlar. Bunların maaşlarının büyük kısmını devlet, küçük kısmını ise üretici birlikleri ödüyor. Dolayısıyla personel desteği, üretici birliklerinden çok kolay alınabilir. Örneğin, Tarım Kredi Diyarbakır'da üretici birliği kurdurup o birlikle İl Tarım Müdürlüğü'nün denetiminde diyalog halinde çalışırsa, üretici birliğine düşen görev kaliteli ürünler temin etmek, Tarım Kredi'ye düşen görev ise o ürünleri alıp pazara sürmek olur. Siz üretici birliklerine değinmemişsiniz. Değinmeniz, bence fayda sağlar.” [T7, 23.03.2023]

TKK yetkilileri (T3, T4, T5 ve T9), politika önerilerini inceledikleri zaman kendilerinde oluşan genel izlenimleri şöyle anlatmaktadırlar;

“Ben çözmeye çalıştığınız sorunları tarım sektörünün önemli sorunları olarak görüyor ve bu kapsamda oluşturduğunuz eylemlerin siyaset üstü bir amaca, yani toplumun genelinin yararına hizmet ettiğini düşünüyorum.” [T3, 26.02.2023]

“Özellikle doğrudan Tarım Kredi'ye ilişkin eylemleriniz uygulanırsa, yaş meyve-sebze ürün piyasasının kayıt altına alınması sağlanmış olunur. Biliyorsunuz, kayıt dışılık günümüzde ciddi bir sorun ve Tarım Kredi'de 1 kuruşluk kayıt harici işlem olamaz. Yapamazsınız. Sistemi, buna müsaade etmez.” [T4, 05.02.2023]

“Eylemler uygulanırsa, sağlıklı ürün yelpazesi genişler, kalite yükselir ve fiyatlar en az %20-30 düşer. Başlangıçta, yani kısa vadede yatırımlardan kaynaklı maliyetler yükselecek ve bu sistem orta vadede tam olarak oturmaya başlayacak olsa bile fiyatlarda %20-30 düşüş yaşanır. Öngörülerim böyle. Çünkü araçlar, gerçekten ciddi para kazanıyorlar.” [T5, 19.03.2023]

“Eylemleriniz, bence teknik ağırlıklı, detaylı ve sorunları kapsayıcı bir şekilde çalışılmış. İşleyiş açısından dedikleriniz doğru. Siz bu eylemlerinizi tıpkı bizim çeltik alımı kapsamında amaçladığımız gibi ülkede bir yandan asıl kazananın çiftçi olması diğer yandan nihai tüketicinin mağdur olmaması temeli üzerine bir yapı inşa etmeye çalışmışsınız.” [T9, 03.03.2023]

Politikaların uygulanabilirlik durumları temasını oluşturan üçüncü kategori “uygulamaya ilişkin öngörülen sorunlar”dır. 9 TKK yetkilisi arasından sorun belirten kişi sadece T1 olup uygulanabilirlik tartışmalarının ötesine geçilememesi olarak özetlenebilecek bu soruna şöyle açıklık getirmektedir;

“Bunlar, yaş meyve-sebze sektöründeki birçok soruna çözüm üretiyor. Zaten bu konuda fazlasıyla öneri gündeme geldi. Hala da geliyor. Ama uygulanabilirlikleri konusunda nasıl uygulanabilirler demekle kalıyoruz. Yani hep yerimizde sayıyoruz. Uygulama kısmına bir türlü geçemiyoruz. Bu durum sizin önerileriniz için de geçerli olur diye düşünüyorum.” [T1, 25.03.2023]

Politikaların uygulanabilirlik durumları temasını oluşturan dördüncü kategori, “politika yapımcıları tarafından yapılması gerekenler”dir. TKK yetkilileri tarafından belirtilen bu gereklilikler, politika önerilerinin uygulamadaki yansımalarını doğrudan veya dolaylı etkileyebilecek mahiyette gereklilikler olup Şekil 13’te gösterilmektedir.

Kod Sistemi	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	TOPLAM
▼ POLİTİKALARIN UYGULANABİLİRLİK DURUMLARI										0
▼ Politika Yapıcıları Tarafından Yapılması Gerekenler										0
Yas meyve-sebze konusunu milli politika haline getirmek		■								1
Destekleme ödemelerini aynı olarak yapmak		■								1
Bağ-Kur primi stopaj oranını düşürmek			■							1
Ziraat mühendislerini mobilize etmek				■						1
Kooperatif bankacılığı oluşumunu desteklemek							■	■		2
Σ TOPLAM	0	2	1	1	0	0	1	1	0	6

Şekil 13: Kod Matris Tarayıcısı (Politika Yapıcıları Tarafından Yapılması Gerekenler)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

“Siz bir banka kurduğunuzda kaynaklarının tamamını kendinizi ve alt kuruluşlarınızı finanse etmek için kullanamazsınız. Bağlayıcı kurallar var. Sermayenin belli bir kısmından fazlasının tek bir müşteriye kredi olarak kullanılamaması gibi. Dolayısıyla yapmak istediğimiz şey bir banka kurup Tarım Kredi’yi ve çiftçileri fonlamaksa, önümüze böyle engeller çıkabilir...”

Sübvansiyonlu kredi kullandırma noktasındaki mevzuata ilişkin engellerin ne kadar aşılp aşılamayacağına bakmak lazım. Çünkü sübvansiyonlu kredi bu işin içinde olmazsa, çiftçinin maliyeti otomatik olarak iki kat kadar yükselir. Bu durum, kurulacak bir bankanın başarısını baştan olumsuz etkiler. Cumhurbaşkanının mevzuat hükümlerinde düzenleme yaptırmasına ihtiyaç var.” [T8, 10.03.2023]

“Tarım Bakanlığı’nın dönüp kendini sorgulaması lazım. Sahada teknik elemanı yok. 1.000 Köye 1.000 Ziraat Mühendisi adında güzel bir proje vardı. Rafa kaldırıldı. Mühendisleri İl ve İlçe Tarım Müdürlükleri’ne çektiler. Gidip sorun. Kırsalda çalışmak, köylerde dolaşmak istemiyorlar. Mobilize mi edilirler bilmiyorum ama buna bir çözüm üretilmesi gerek.” [T4, 05.02.2023]

“Benim eleştirdiğim konu, desteklemelerin veriliş şekli. 50 küsur milyar TL nakdi destek veriliyor. Ben bunun aynı olarak verilmesi taraftarıyım. Çünkü bu para, İstanbul’da oturup üretim yapmayan insanların hesaplarına yatıyor. Ciddi bir yanlışlık var. Herkes farkında ama düzeltilmiyor...”

Devlet, hep kolay olanı yapıyor. Kolay olan, hazineden parayı alıp direkt çiftçilerin banka hesaplarına yatırmak. Çünkü aynı olarak ödemeye çevirdiğinizde bu iş, mazotu ve gübreyi nereden alacağınla başlıyor ve giderek uzuyor. Bunu değiştirebilecek irade olarak Cumhurbaşkanının destekleme ödemelerinin böyle yapılmasını istiyorum diyerek bir irade ortaya koyması lazım. Tarım Bakanlığı’nın tek başına yapabileceği bir iş değil bu. Hazine Bakanlığı’nı ve Ticaret Bakanlığı’nı da ilgilendiriyor.” [T2, 19.03.2023]

Genel Değerlendirme: Politika önerileri, sözleşmeli ürün alımı ve pazarlama konusunda ciddi tecrübesi ve büyük bir ağı (özellikle market ve lojistik) olan ve günümüzde her faaliyeti kayıt altına alınıp sürekli denetimlere tabi tutulan TKK’yı öne çıkarması itibarıyla TKK yetkilileri tarafında genel olarak uygulanabilir olduğu yönünde kanaat oluşturmuştur. Bununla birlikte TKK’ya ait marketlere rakip durumda olan süpermarket zincirlerinin yaş meyve-sebze ticaretine sınır getirmenin gerekliliğini vurgulayan eylemin serbest piyasa ekonomisi şartlarında doğru olmadığı savunulmuştur. Politikaların mevcut ortamda uygulanabilirlik tartışmalarının ötesine geçilememesi sorunuyla karşı karşıya olduğu anlaşılmıştır. Politikaların uygulanabilirlik tartışmalarından bağımsız olarak kooperatif bankacılığı oluşumunun desteklenmesinin, ziraat mühendislerinin mobilize edilmelerinin ve destekleme ödemelerinin aynı olarak yapılmasının etkin tarımsal üretim için gerekli olduğu saptanmıştır.

5.4.3. Akademisyenlerin Değerlendirmelerine İlişkin Bulgular

Oluşturulan nitel veri dokümanının uzmanlık alanları farklı akademisyenler ile ilgili son 50 sayfalık kısmındaki metin verileri üzerinden türetilen kod, kategori ve tema sayıları Şekil 14’te gösterilmektedir.

Kod Sistemi	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	TOPLAM
▼ POLİTİKALARIN UYGULANABİLİRLİK DURUMLARI											0
> TKK'nın Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirini Dönüştürebilme Gücü											9
> Politikalara Yaklaşım											78
> Uygulamaya İlişkin Öngörülen Sorunlar											5
> Politika Yapıcıları Tarafından Yapılması Gerekenler											13
Σ TOPLAM	11	12	15	14	11	10	7	9	7	9	105

Şekil 14: Kod Matrisi Tarayıcısı (Uzmanlık Alanları Farklı Akademisyenler)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 14 incelendiğinde söz konusu metin verilerinin üzerinden türetilen kod, kategori ve tema sayılarının sırasıyla 105, 4 ve 1 olduğu görülmektedir. Kategorilerden hareketle oluşturulan üst soyut kavram olarak Politikaların Uygulanabilirlik Durumları şeklinde adlandırılmış olan 1 tema aşağıda ele alınmaktadır.

5.4.3.1. Politikaların Uygulanabilirlik Durumları

Politikaların uygulanabilirlik durumları temasını oluşturan ilk kategori, “TKK’nın yaş meyve-sebze tedarik zincirini dönüştürebilme gücü”dür. 10 akademisyenden çoğu (A1, A2, A4, A7, A8, A9 ve A10), TKK’nın mevcut organizasyon yapısının yaş meyve-sebze tedarik zincirine çok kısa, şeffaf ve izlenebilir nitelik kazandırma potansiyelinden yoksun olduğunu düşünmektedir. Bu yönde görüş bildiren A4 ve A9, TKK’nın neden böyle bir potansiyele sahip olmadığı ve bu potansiyelin nasıl kazandırılabilceği üzerinde şöyle durmaktadırlar;

“Ben bir vatandaş olarak böyle bir potansiyel göremiyorum. Çünkü TKK, nasıl çalıştığını ve yaş meyve-sebze ürünlerini nihai tüketicilere ulaştırma sürecini nasıl işlettiğini halka açmış değil. En göze çarpan tarafı marketleri. Ama market tarafında da beklenen performans yakalanamadı gibi. Ürün fiyatları, diğer marketlerdekilerle aynı seviyede. Hatta bazı ürünlerde daha yüksek...”

Ne yapmak lazım? TKK’nın çiftçilere girdi desteğinin yanı sıra esas pazarlama-satış desteğini güçlendirmesi gerek. Bu doğrultuda sözleşmeli tarımı geliştirip çiftçilere fiyat garantisi vermesi ve ürünleri temin edip yurt içine ve yurt dışına satışını gerçekleştirmesi gerekiyor. Yani sadece hammadde tarafında değil, aynı zamanda ürün tarafında da etkin bir rol oynamalı.”

“TKK portallar oluşturmali diye düşünüyorum. Ülkede çok fazla sayıda tedarikçi kooperatif var. Bir ‘marketplace’ rolü üstlenip, sipariş verenle çiftçiye eşleştirip, örneğin, Torbalı domatesini şu kooperatiften istiyorum diyebilmeli. Biraz da

markalaşmaya gidilmeli. Bakın Tire Süt Kooperatifi, bu konuda çok başarılıdır. Süpermarket zincirlerinde ürünleri satılır. Marmarabirlik ve Trakyabirlik de başarılı kooperatifler arasında sayılabilir. Diğer taraftan çok küçük ve başarısız kooperatifler de bulunuyor. Dolayısıyla TKK'nın olaya tedarik zinciri yönetimi bazlı bakıp halka hizmet doğrultusunda bunları harekete geçirmesi/görünür bir hale getirmesi lazım. Halk, kendi çiftçim, yerli ve milli diye destek verir.” [A4, 18.02.2023]

“Tarım Kredi, bir kamu kurumu sayılır. Her ne kadar kooperatif olsa da üst düzey devlet vesayeti söz konusudur. Dolayısıyla sofralık ömrü 2-3 günü geçmeyen ürünleri memur zihniyetiyle pazarlamaya çalışmanın ciddi kayıplara neden olabileceğini düşünüyorum. Yani Tarım Kredi'nin öyle bir potansiyeli yok.”

“Kooperatifçiliğin başarılı bir şekilde yürütülmesinin temel felsefesi devlet vesayetidir. AB'deki tüm kooperatifler, devlet vesayeti altındadır. Ama orada bizdeki gibi siyasallaşmamış bir örtülü vesayet sistemi var. Örtülü vesayet sistemi nedir? Destekleri kooperatifler üzerinden ödemek, örtülü bir vesayet sistemidir. Her türlü sübvansiyonlu girdiyi ve krediyi kooperatifler üzerinden vermek örtülü bir vesayet sistemidir. Tarımsal üretim planlamasına kooperatifler üzerinden şekil vermek örtülü bir vesayet sistemidir. AB'de bunlar kooperatifler üzerinden yürütüldüğü için kooperatifler başarılılardır ve ayakta durmaktadırlar. Üretim planlaması açısından bakarsak, kooperatife gidip örneğin, patates yetiştireceğim diyorsun. Benim patates kotam doldu. Sen git soğan yetiştir diyor. Anlayacağınız devlet, ne yetiştireceği konusunda vatandaşıyla muhatap olmuyor. Bana ne kardeşim, ne yetiştirirsen yetiştir diyor. Bu, serbest piyasa ekonomisini ihlal eden bir uygulama değil. Ben patates yetiştireceksem patates kooperatifine gidip bunu yetiştireceğim diyorum. Çünkü o kooperatif, patates üretimi için girdi ve kredi veriyor. Yani kooperatif olarak ben sana tamam patates yetiştirebilirsin demişsem sen onu yetiştirirsin ve ben sana her türlü desteği veririm. Yok benim dediğimden farklı olarak gidip soğan yetiştirirsen ben sana gübre, ilaç ve tohum vermem. Gidip nereye satıyorsan satarsın. Türkiye'deki kooperatifler de böyle örtülü bir vesayet sistemi altına alınmalı ki ellerini bu yönlerden güçlendirsınler, başarı sağlasınlar ve ayakta dursunlar...

Peki ürün alım fiyatlarını kim açıklayacak? Cumhurbaşkanı ve bakan değil. Bunu serbest piyasa şartlarına göre, arz ve talep durumuna göre kooperatifler açıklamalı. Seçim öncesinde milletin beğenisini kazanmak için fındığa 50 TL, buğdaya 7,5 TL, mısıra 6 TL şeklinde bir fiyatlamaya açıklaması olamaz. Vesayetin bir ölçüsü olmalı...

Özetle, serbest piyasa şartlarında kooperatiflerin üzerinde örtülü bir vesayet sistemi olursa, üretim planlaması da buna dahil edilebilirse ve tedarik zinciri bunların üzerine kurulabilirse, Tarım Kredi'nin öyle bir potansiyel kazanabileceğini, başarıyla bu işi yürütebileceğini düşünüyorum.” [A9, 30.03.2023]

Politikaların uygulanabilirlik durumları temasını oluşturan ikinci kategori “politikalara yaklaşım”dır. Akademisyenlerin politikaları oluşturan eylem planlarına ilişkin hemfikir oldukları ve olmadıkları hususlar, getirdikleri bazı öneriler ve kendilerinde oluşan genel izlenimler bulunmaktadır. Hemfikir olunan ve olunmayan hususlar ve bunlar kapsamında akademisyenler (A1 hariç⁸²) tarafından yapılan açıklamalar Tablo 46’da gösterilmektedir.

⁸² A1’in bu konu ile ilgili doğrudan yaptığı herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Tablo 46: Eylemlere İlişkin Hemfikir Olunan ve Olunmayan Hususlar

Hemfikir Olunan Hususlar	Açıklama
Çiftçilere ve TTK yöneticilerine yönelik eğitim faaliyetlerine önem verilmesi	“Bugün birçok kooperatif, kooperatifçilik ilkelerine göre çalışmıyor. Çünkü yöneticiler, kooperatifçilik ilkelerinden habersiz şekilde yöneticilik yapıyorlar. Kooperatifleri sanki bir market veya şirket işletir gibi işletiyorlar. Çiftçiler ise kendilerini ortakları oldukları kooperatiflerin müşterileri gibi görüyorlar. Daha da önemlisi çiftçiler tarafında güven bunalımı yaşanıyor. Eylemlerinizi arasında yer alan eğitim faaliyetleri, bu noktada çiftçilere bir aidiyet hissi kazandırma, yöneticilere ise sorumluluklarını hatırlatma açısından oldukça önemli...” Çiftçilerin ve kooperatif yöneticilerinin eğitimi, ilk etapta yapılması gerekenlerin başında geliyor. Tarım Kredi, yaş meyve-sebze pazarlamasında etkin olmak istiyorsa, ki bunu istiyor gibi, eğitim faaliyetlerine özel bir önem vermeli.” [A3, 07.03.2023] “Dediğiniz gibi Tarım Kredi’de çalışacak personelin bir yandan hem kooperatifleri sahiplenmelerini hem kooperatifçilik ilkelerini benimsemelerini sağlayacak diğer yandan kooperatifçiliği özel sektör veya kamu olarak düşünmemek gerektiği konusunda farkındalıklarını artıracak eğitimi almaları gerekiyor. Ama baktığımız zaman Türkiye’de kooperatifçilik üzerine ön lisans veya lisans düzeyinde neredeyse hiç eğitim yok. Sadece Tarım Ekonomisi bölümlerinde 1 veya 2 ders işleniyor.” [A5, 13.03.2023] “Köylerde TTK ile ilgili olumsuz algı var. Sakarya’nın Geyve ilçesinden bir köydenim. Orada 4-5 köyün kesiştiği bir noktada TTK’ya ait birim kooperatif bulunuyor. Köye gittiğim zamanlarda her bir çiftçimizin o kooperatife borcunun olduğunu ve genellikle faizle çoğaldığını işitiyorum. Ama muhabbetin biraz daha derinine indiğimiz zaman olayın aslında çiftçilerimizin iktisadi tasarruflarını yanlış değerlendirmelerinden/kendi ekonomilerini yönetememelerinden kaynaklı olduğunu görüyoruz. Yani çiftçilerimiz, bilinçli bir iktisadi plana uymamalarının sonucu olarak işin içinden çıkılamaz duruma gelmişler. Burada dönüp dolaşıp dayandığımız nokta eğitim. Kooperatifçilik eğitimini ben de sizin kadar önemsiyorum. Kooperatifçilik eğitimi, aynı zamanda iktisadi bir eğitimidir. Bu eğitimin özellikle küçük ölçekli üretim yapan çiftçilerimize verilmesi gerektiğini düşünüyorum.” [A8, 14.03.2023]
Yaş meyve-sebze pazarlamasında kooperatiflerin öne çıkarılmaları	“Eylemlerinizi dayandığı düşünceye, yani yaş meyve-sebze pazarlama işinin genel itibarıyla kooperatifler üzerinden yapılması düşüncesine katılıyorum. Bu iş, özel sektörün eline bırakılamaz. Çünkü özel sektör, işlerini yüksek kâr güdüsüyle yapmaktadır. Hatta borsada işlem gören kamu kuruluşları varsa, onların dahi bu süreçte yer almamaları uygun olur.” [A3, 07.03.2023]

Komisyoncuların tüccar statüsü kapsamına alınmaları	“Bence de komisyonculuk mesleğinin sonlandırılması önemli. Bunların çiftçilere ve devlete karşı resmi sorumlulukları yok. Arada para kazanıyorlar.” [A3, 07.03.2023] “Komisyonculuk mesleğinin sonlandırılıp sadece tüccar statüsünün sürdürülmesine katılıyorum. Ama halihazırda komisyonculuk yapan insanların buna hazırlanmaları için zamana yayılması gerek.” [A4, 18.02.2023] “Komisyoncuları tüccar statüsünde toplamak, çok doğru ve güzel olur. Bu yapılırsa, aracılık sistemi daha çok resmiyet kazanır.” [A10, 14.03.2023]
Kurumların ve kuruluşların TKK’yla iş birliği içinde çalışmaları	“TKK’nın çiftçiler tarafındaki konumunu güçlendirmek için farklı kurumların ve kuruluşların onunla iş birliği yapıp çiftçilere hizmet vermeleri şeklindeki düşünce doğru.” [A4, 18.02.2023]
TKK’ya yaş meyve-sebze satışının gelir vergisi stopajından muaf tutulması	“TKK’ya yaş meyve-sebze satışına gelir vergisi stopajından muafiyet uygulanabilir. Doğru olur. Hazine, genellikle böyle şeylere karşı çıkar. Ama Cumhurbaşkanının vereceği talimat doğrultusunda böyle bir uygulama yapılabilir.” [A4, 18.02.2023] “Peşin vergi ödeyen tek sektör tarım sektörü diye hep söyleniyor. Çiftçiler, aldıkları girdiler ve tüketimleri üzerinden dolayı vergi ödüyorlar. Onları birazcık da olsa rahatlatmak için gelir vergisi stopajından muafiyet dönemsel uygulama olarak denenebilir. Girdiler, zaten çok maliyetli. İşte bu noktada büyük bir ağı ve ciddi tecrübesi olan Tarım Kredi devreye girmeli. Kendini bir revize edip girdi fiyatlarının düşürülmesi konusu üzerine yoğunlaşmalı.” [A6, 03.03.2023]
Tarımsal veri sistemlerinin geliştirilip etkin hale getirilmesi	“Dijitalleşme, günümüzde en çok konuşulan konu. Dijitalleşmenin şeffaflaşma ve izlenebilirlik gibi etkileri var. Şimdi yaş meyve-sebze tedarik zincirinde bilgi eksikliği ve kopukluk söz konusu. Dolayısıyla bu noktada dijitalleşmenin yaygınlaştırılmasına yönelik eylemlerinizi oldukça önemsiyorum. Hem fiyatları takip etmek hem zincirin her bir halkasındaki kayıpları görmek açısından çok önemli buluyorum.” [A6, 03.03.2023]
Hemfikir Olunmayan Hususlar	Açıklama
Aracıların fiyatları gereksiz yere yükseltmeleri	“Varsayım olarak, aracıların fiyatları gereksiz yere aşırı yükselttiklerini kabul ettiğinizi gördüm. Yapmazlar değil. Böyle bir potansiyelleri var. Ama günümüz şartlarında ürün fiyatlarının aşırı olduğunu düşünmüyorum. Çünkü taşıma, elektrik ve işçilik maliyetleri çok yüksek. Bu noktada fahiş fiyat tanımını yapmak lazım. Hangisi fahiş fiyat? Normalde fahiş fiyat, maliyetin çok üstündeki fiyat olarak tanımlanır. Günümüzdeki fiyatlar, bana göre fahiş. Evet ama bu, dil alışkanlığıyla fahiş. Bilimsel anlamda fahiş değil. Çünkü ürünün maliyeti belli. Üzerine %100 kâr koyulmamış.” [A2, 27.03.2023]

Süpermarket zincirlerinin doğrudan çiftçilerden yaş meyve-sebze satın alımlarının yasaklanması veya zorlaştırılması	“Süpermarketlerin doğrudan çiftçilerden ürün alımlarına sınır getirilmesine katılmıyorum. Süpermarketlerden ürünler alanlar bizleriz. Burada üretici kadar tüketici de kollanmalı. Ben sadece Tarım Kredi’ye mahkûm olmak mecburiyetinde kalmamalıyım. Bir de serbest piyasa sisteminde yasak diye bir kelime geçmemeli diye düşünüyorum. Ürünlerin fiyatlarının piyasa şartlarında arz ve talebe göre oluşması ve çok daha derinlerdeki temel sorunların çözülmesi lazım.” [A2, 27.03.2023]
Üretim planlamalarının TKK öncülüğünde yapılması	“Tarım politikasının temel amacı, üretimini artırmak istediğin ürünleri çok desteklemek, azaltmak istediğin ürünleri ise az desteklemektir. Desteklemelerle üretim planlaması yapılabilir. Bakın Türkiye, yem bitkilerinde ve yağlı tohumlarda destekleme üzerinden ciddi bir yol aldı. %20 yeterlilikten %60 yeterliliğe ulaşıldı... Üretim planlaması konusunda bugün İl Tarım Müdürlükleri’nin yapamadıklarını Tarım Kredi’nin mevcut personel sayısı ve işleyişiyle yapabilme potansiyeli şu an yok. Bunun Tarım Kredi üzerinden yapılabilmesi için biraz çalışılması gerektiğini düşünüyorum.” [A2, 27.03.2023] “Tarım sektörünün çok ciddi sorunları var. Ve biz her seferinde bu sorunların temelinde üretim planlamasının olmamasının yattığını dile getiriyoruz. Tarım ve Orman Bakanlığı, şu an ciddi anlamda üretim planlaması üzerinde çalışıyor. Bu işi yapabilecek tek merci bakanlıktır. Bakanlık, bunu yıllardır yapamıyor. Tarım Kredi, hiç yapamaz.” [A10, 14.03.2023]
Komisyoncuların tüccar statüsü kapsamına alınmaları	“Komisyoncular, çiftçilerin pazarlama departmanı gibi çalışırlar. Komisyoncu tüccar yaparsanız çiftçilerin sahibi kalmaz. Komisyoncu tüccar olursa, çiftçilerin ürünlerini kim toplayıp pazarlayacak? Şunu söylemeye çalışıyorum. Bugün küçük çiftçilerden ürün satın alan tüccarlar oluyor tabi. Ama bir tüccar, 3-5 kasa ürün için genellikle kırsala gitmez. Komisyoncular ise o 3-5 kasa ürünü de toplayıp bir şekilde satıyorlar. Komisyoncular, zaten küçük çiftçilere hitap ediyorlar. Büyük çiftçilerin ise ne komisyonculara ne de tüccarlara ihtiyaçları var. Onlar, direkt marketlere, pazarlara ve manavlara ürün satıyorlar. Hatta bazen kendileri satıyorlar. Küçük çiftçiler için komisyoncular önemli.” [A9, 30.03.2023]
KOSGEB’in TKK’ya toptancı hali işyeri kira desteği vermesi	“KOSGEB’in Tarım Kredi gibi devasa bir yapıya toptancı hallerinde bulunması için destek vermesi haksız rekabet ortaya çıkarır. Burada bir olumsuzluk var. Örneğin, kamunun tarım işletmeleri, tarımsal desteklerden faydalanamıyorlar. Bence olması gereken de budur.” [A7, 21.03.2023]

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Akademisyenler (A1, A2, A4, A5 ve A8), politika önerilerinin uygulamadaki etkinliklerini artırmaya yönelik eylem(ler) uygulama sürecinde ek olarak değerlendirilmesi üzerine farklı yönlerden düşünüp getirdikleri önerilerini şöyle belirtmektedirler;

“Belediyelerde kırsal hizmetler adı altında bir birim oluşturdular. Bunları iş birliği yapılabilecek paydaşların arasına dahil etmek gerekiyor. Ayrıca üniversiteleri dışlamamak lazım. Menfaat beklentileri ve siyasi çıkarları olmadığı için akademisyenleri de dahil etmekte fayda var.” [A1, 24.03.2023]

“Eğitim faaliyetleri ile ilgili eylemin doğrultusunda iş birliği yapılabilecek kurumlar arasına belki üniversiteler dahil edilebilir.” [A2, 27.03.2023]

“Ziraat odaları da bu işe dahil edilip personel potansiyelinden yararlanılmalı. Örneğin, Tarım ve Orman Bakanlığı'nın ve TKK'nın ziraat mühendisleri sahaya iniyorlarmış gibi görünüyorlar ama bence inilmiyor. Ben sahada da çok bulundum. Çiftçiler, bu konuda istedikleri desteği alamıyorlar.”

“Uzak Doğudaki kooperatiflerin kendilerine ait bankaları var. Bizde başrolleri Ziraat Bankası ve DenizBank oynuyor. Bunlar, kooperatiflere performans odaklı kaynak aktarımı yapabilirler. Gerçekten iyi performans sergiliyorsan ve çiftçiler senden memnunsalr, ben sana daha fazla kaynak ayırırım ve sen de bunu çiftçilere dağıtırsın şeklinde bir uygulama hayata geçirilebilir. Sizin TKK'da kurumsal performans karnesi geliştirilip uygulanmasına ilişkin eyleminiz kapsamında buna değinmek faydalı olur.”

“Yeni halleri sadece belediyelerin kurması, işi yavaşlatabilir ve verimliliği azaltabilir. Bu noktada hiçbir şirket yeni hallerin toplam alanlarının %5'inden fazlasına sahip olamaz diye bir kural getirmek yetecektir. Ankara Lojistik Üssü, bugün böyle bir yerdir. Hiçbir şirket orada, %5 veya %10 mu hatırlamıyorum, fazla bir alana sahip olamıyor. Böylelikle rekabet sağlanıyor. Ayrıca belediyelerin atıl yapıları var. Ve bazen siyasi durumlar olabiliyor. Dolayısıyla böyle bir oran belirlemek daha doğru.”

“Tüm bunlara ek olarak, bugünkü halk ekmek sistemi gibi halk manav sistemi kurulmak suretiyle belediyelerin de yaş meyve-sebze pazarlamasında yer almaları ve böylelikle halka düşük fiyatlardan yaş meyve-sebze sunmaları önerilebilir.” [A4, 18.02.2023]

“Belediyelerin tarımsal hizmetler daire başkanlıkları var. Sorumlu ve/veya iş birliği yapılacak kurumlar arasına dahil edilebilirler. Bunlar, en azından kendi sınırları içinde bulunan çiftçilere hizmet götürüyorlar. Bazı zamanlar büyükşehirlerde görüyoruz. Çiftçilere hibe destekli olarak tohum, fide ve gübre dağıtılıyor. Bu, aslında çok güzel bir uygulama. Belki de bakanlığın yapması gereken pek çok şeyi

belediyeler bu şekilde yapabilirler. Öncülük ederlerse, yaş meyve-sebze üretimini ve dağıtımını bile iyi organize edebilirler. Yani hangi ürünlerin kendi sınırları içinde yetiştirilebileceğini iyi tespit edip üretilen ürünlerin ne kadarının kendi sınırları içindeki halkın tüketimine ayrılacağına ve şehir dışına gönderileceğine karar verebilirler.”

“Politika önerileri metninizde görmediğim için söylüyorum. Rekabeti düzenleyen nasıl bir Rekabet Kurumu ve bankacılığı düzenleyen nasıl bir BDDK varsa, bence Türkiye’de girdi ve ürün fiyatlarını denetleyip düzenleme açısından tarımsal girdi ve ürün piyasası kurumu veya genel müdürlüğü gibi bir yapı kurulmalıdır. Çünkü ikisi, fiyat dalgalanmalarına ve spekülasyonlara çok açık.” [A5, 13.03.2023]

“Oraya farklı kurumları ekleyebiliriz. Örneğin, ilk eyleminiz için iş birliği yapılacak kurumlar arasına Ticaret Bakanlığı da eklenebilir. Eğitim konusu ile ilgili 2 sene kadar önce Ticaret Bakanlığı’nın Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü bünyesinde düzenlenen bir kooperatifçilik fuarına katılmışım. Fuarda genel müdürle ve daire başkanlarıyla görüşme fırsatım olmuştu. Kendimce belirlemiş olduğum bazı sorunlu konular vardı. İstişare meclisinde aynı şekilde sizin gibi eğitim konusunun biraz daha öncelenmesi gerektiğini vurgulamışım. Bu konu ile ilgili olarak aklıma gelmişken metnimize hem Millî Eğitim Bakanlığı’yla hem Yüksek Öğretim Kurulu’yla ortak zeminde çalışmalar yapılmalı diye not düşebilirsiniz. Bir de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının istişare edilecek veya ortaklık sağlanacak kurumlar arasına dahil edilmesi gerektiğini değerlendiriyorum. Çünkü bölgesel bazda istatistiki verilere hâkim durumdalar. Dolayısıyla hem istatistiki verilerinden hem iktisadi güçlerinden faydalanılabilir. Malum, proje finansmanı da sağlıyorlar.”

Araştırmacı: Eylemlerin finansmanı nasıl sağlanabilir?

“Bunları hayata geçirebilmek için gerekli en önemli unsurlardan biri finans. Finansın temini noktasında kooperatifleri tasarrufların ekonomik hayata kazandırılmasının yollarından biri olarak görüyorum. Vatandaşların mevcut tasarrufları belli bir havuzda toplanmak suretiyle kooperatiflerin finans ihtiyaçları karşılanabilir. Karşılığında vatandaşlar, yapılan faaliyetlerden kâr payı alabilirler. Bunun için vatandaşların kooperatiflere ortak olmalarına gerek yok. Eylemleri uygulamak için gerekli finansal kaynak, böyle bir havuz sistemiyle büyük ölçüde yaratılabilir. Ben şimdi kendi adıma söylüyorum. Bizim ülkemiz, nüfusunun %99’unun Müslüman olduğu iddia edilen bir ülke. Hiç yoktan öyle tanımlanıyor. Ama bakın İslami hassasiyetlere uygun yatırım enstrümanları ne yazık ki yeterince bulunmuyor.

Müslüman insanlar, faiz hassasiyetleri nedeniyle mevcut yatırım enstrümanlarına yönelemiyorlar. Dolayısıyla sadece yastıkaltı yatırım enstrümanları diye tabir edilen altına ve dövize yöneliyorlar. İşte bu noktada TKK, hassasiyetleri bulunan insanların tasarruflarını değerlendirebilecekleri bir alan/imkân oluşturabilir.” [A8, 14.03.2023]

Akademisyenler (A5, A6, A7 ve A8), politika önerilerini incelerken kendilerinde oluşan genel izlenimleri şöyle anlatmaktadırlar;

“Eylemler, mevcut sorunların hemen hemen hepsinin çözümünü kapsıyor. Diğer taraftan bu tür eylemler geliştirilirken en çok eleştirilen nokta çok başlılık olması, yani yetkinin çok fazla kurum ve kuruluş arasında dağıtılması. Yetkiyi ne kadar çok dağıtırsanız ortaya o kadar çok sorun çıkma potansiyeli olur. Atıyorum Türkiye’deki kooperatifleşmeye baktığımız zaman üç bakanlığın öne çıktığını görürüz. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Tarım ve Orman Bakanlığı. Her birine bağlı kooperatifler var. Yeni bir yönetmelik çıkardığın veya uygulama yaptığın zaman karmaşıklık oluşuyor. Eş güdüm sağlanamıyor. Bu bağlamda, eylemleriniz kapsamında iş birliği yapılabilecek kurum ve kuruluş sayısı çok fazla. Tamam paydaş sayısının fazla olması güzeldir. İstenir de. Ama paydaşlar arasında yetki dağıtımı konusunda karmaşıklık ortaya çıkabilir mi veya istenilen sinerji oluşturulmaya çalışılırken sorun yaşanabilir mi diye düşündüm.”

“Çiftçi ve ailesi, çok büyük bir kesim. Bu kesimi kaybetmeyi hiçbir siyasi iktidar göze alamaz. Eylemleriniz, çiftçi ve ailesini güçlendirecek nitelik taşıyor. Dolayısıyla her iki tarafın çıkarına hizmet etmesi için hayata geçirilmesi gerekir.” [A5, 13.03.2023]

“Eylemler, sadece belirli bir gruba değil, toplumun geneline fayda sağlama üzerine kurgulanmış. Böyle olunca da kamunun yararına kesinlikle hizmet edecektir.” [A6, 03.03.2023]

“Eylemleriniz, güzel ama mevcut yapıyı güçlendirmeye yönelik bir mantaliteyle kurgulanmış. Tarım Kredi’nin sahadaki etkinliği nasıl artırılabilir sorusuna cevap aranmış. Devletin mevcut politikası Tarım Kredi üzerinden devam ettirilecekse, bu eylemler dikkate alınabilir. Diğer taraftan ilke olarak, zaruriyet halleri istisna olmak kaydıyla, devletin üretim ve pazarlama faaliyetlerinde bulunması doğru bir şey değil. Yani devlet, uzun vadede ekmek üretmemeli ve yaş meyve-sebze pazarlamamalı. Yapılırsa, belli bir noktadan sonra artık sosyalist ekonomik sisteme geçiyoruz şeklinde bir hal ortaya çıkar. Ve devlet bunu yaparken etkin hareket edemezse,

faturası bize/vatandaşlara çıkar. Dolayısıyla devletin bunun dışında olması lazım. Ancak dediğim gibi mevcut şartların devam etmesi durumunda eylemleriniz genel olarak uygun.” [A7, 21.03.2023]

“Sizin de söylediğiniz gibi en ufak yerleşim biriminden en büyük yerleşim birimine kadar hemen hemen her yerde TKK’nın bir varlığı bulunmakta. Yakın zamanda marketleşmeye de başlamasıyla birlikte TKK, çiftçiden nihai tüketiciye kadar uzanan bir yapı halini aldı. Dolayısıyla depolama ve nakliye gibi bazı sistemler sağlıklı bir şekilde bu yapıya entegre edildiğinde önermeleriniz çok rahatlıkla hayat bulacaktır. Özellikle çiftçiyle nihai tüketici arasında uzanan zincirin ara halkalarında işleyen komisyonculuk mekanizmasının etkinliği azalacaktır diye bir kanaatim var.”

“Yönetim ve strateji alanında üst yönetimin desteği diye bir tabir bulunmaktadır. Üst yönetimin desteği, politikaların ve projelerin hayata geçirilmesi ve sağlıklı bir şekilde işletilmesi noktasında vazgeçilmezdir. Bu, birinci başarı faktörüdür. Dolayısıyla üst yönetim desteklerse, eylemlerinizin hepsi çok rahat uygulanır. Sonuçta hem üretici hem tüketici hem politika yapıcılarını kazanır. Sağlık hizmetini bu noktada örnek gösterebiliriz. Şöyle ki, geçmişte sağlık sektörü açısından acı hatıralar yaşandı. Hakeza altyapı açısından da öyle oldu. Bugün çok açıkça görüyoruz ki sağlık ve altyapı projelerinin sahiplenilip uygulanması ve sağlıklı olarak işletilmesi neticesinde üst yönetim desteklendi ve desteklenmeye de devam ediliyor. Haliyle uygulanması durumunda eylemleriniz de güçlü bir başarı göstergesi olabilir. Çünkü 4-5 yıl önce bu açıdan da acı hatıralar yaşandı. Tanzim satışlarını ve patates, soğan sıkıntısı gibi acı hatıraları kastediyorum.” [A8, 14.03.2023]

Politikaların uygulanabilirlik durumları temasını oluşturan üçüncü kategori “uygulamaya ilişkin öngörülen sorunlar”dır. Akademisyenler (A1, A3 ve A5) tarafından belirtilen sorunlar, bazı kurumlar/kuruluşlar tarafından sorumluluk alınmaması, uygulamada devamlılığın sağlanmaması, ekonomik şartlar nedeniyle uygulamadan kaçınılması ve yapılacaklar konusunda güçlü bir iradenin ortaya konulmaması şeklindedir. Bu sorunlara akademisyenler, şöyle açıklık getirmektedirler;

“Sektördeki temel sorunlara değinilmiş. Ama Hazine ve Maliye Bakanlığı başta olmak üzere diğer bazı kurumların bunları çözmek için sorumluluk alacaklarını düşünmüyorum.” [A1, 24.03.2023]

“Tarım ve Orman Bakanlığı ve belediyeler, muhakkak bu işin içinde olmalılar. Ama Hazine ve Maliye Bakanlığı gibi ülkenin ekonomisi üzerinde söz sahibi olan bir

kurum bu işe zaman ayırır mı bilmiyorum. Bir de özel bankalar yüksek kâr güdüsüyle çalıştıkları için bu işle pek ilgileneceklerini düşünmüyorum.” [A3, 07.03.2023]

“Politika yapıcıları etki altında kalmadan bu eylemleri uygulasalar yaş meyve-sebze tedarik zincirinin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ile ilgili çok ciddi bir yol kat edilebilir. Ama politikalar, bizde genel olarak çok kısa vadeli uygulanıyor. Bu durum, eylemlerinizi için de söz konusu olabilir.” [A1, 24.03.2023]

“Bunlar, güzel, iyi niyetli ve bence olması gereken çözüm önerileri. Ama ülkemizin mevcut ekonomik durumu itibarıyla uygulanması zor olabilir.” [A3, 07.03.2023]

“Neyin nasıl yapılacağı konusunda güçlü bir iradenin ortaya konulması gerek. Bu iradeyi göremiyoruz. Ve muhtemelen eylemlerinizin uygulanması noktasında da göremeyeceğiz. Görseydik 5488 sayılı Tarım Kanunu’na göre tarım sektörüne verilen desteklerin GSYİH’nin %1’inden az olmaması gerekirdi. Kabaca bir hesaplayalım. 2022 yılının GSYİH’si, yaklaşık 15 trilyon TL. Bunun %1’i, 150 milyar TL yapar. Peki tarım sektörüne ne kadar destek verildi? Sadece 55-60 milyar TL.” [A5, 13.03.2023]

Politikaların uygulanabilirlik durumları temasını oluşturan dördüncü kategori, “politika yapıcıları tarafından yapılması gerekenler”dir. Akademisyenler tarafından belirtilen bu gereklilikler, politika önerilerinin uygulamadaki yansımalarını doğrudan veya dolaylı etkileyebilecek mahiyette gereklilikler olup belirtilme sıklıklarına göre Şekil 15’te gösterilmektedir.

Şekil 15: Kod Matrisi Tarayıcısı (Politika Yapıcıları Tarafından Yapılması Gerekenler)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

“Ben politika uygulama konusunu bir paradoks olarak görüyorum. Tarımsal destekler açısından gerçekten tarımı desteklemek istiyor muyuz? Yoksa tarımı

destekler gibi gözükiyor muyuz? Destekler ile ilgili sahada yapılmış çalışmaların sonuçlarına baktığımızda hiçbir çiftçinin desteklerden memnun olmadığını görürüz. Çiftçi, destek istemiyoruz diyor. Peki ne istiyor? Rekabet edilebilir ve düzgün bir piyasa olmasını. Yani çiftçi, üretim sonucunda maliyetlerini karşılayıp yaşamını sürdürebilecek kadar çıktıya ihtiyaç duyuyor. Bunu sağladığınız takdirde devlet desteğine gerek kalmaz. Önemli olan, piyasa istikrarını sağlamak.” [A5, 13.03.2023]

“Sorunlardan biri ele alınıp o sorunun belki en az 5-10 yıl üzerine gidilmesi gerekiyor. Biz yaş meyve-sebze sektöründe şu sorunu çözmek için şu eylemlerle harekete geçtik. Bunları hiç ödün vermeden uyguluyoruz demek lazım...”

Sözleşmeli üretim diye bir model var. Politikacılar, Erzurum’da bunun açılışını yaptılar. İlerleyen süreçte çiftçilere devam ediyor mu diye sorduk. Yok dediler. Şimdi düşünce çok güzeldi. Ama arkası gelmedi. Keşke bunun açılışını yaparken amaçlarını da belirtseydik. Örneğin, bu modeli 10 yıl uyguladığımızda yaş meyve-sebze üreten çiftçilerin gelir seviyeleri şu kadar yükselecek deseydik. Yani bir amaç belirleseydik ve ona ulaşmak için ayırdığımız zamanı kısa, orta ve uzun vadeli olarak planlayıp aşama aşama hareket etseydik.” [A1, 24.03.2023]

“Merkezi otoritenin bir program yapıp kısa vadede öncelikle çiftçilerin girdi maliyetlerinde yaşanan yükselişlerden kaynaklı sorunlarını çözüme kavuşturması gerek. Yukarıya doğru diğer tüm sorunların temelini oluşturan sorun maliyetlerdeki yükseliş.” [A3, 07.03.2023]

“Yaş meyve-sebze, şu an ATP’den muaf. Buna şiddetle karşı çıkıyorum. 12. Kalkınma Planı komisyonunda yer alıyorum. Bir keresinde Ulaştırma Bakanlığı yetkililerine bunun da kapsam altına alınması lazım diye çıkış yaptım. Çünkü yaş meyve-sebze konusunda aşağı yukarı 100-150 milyar TL’lik bir kayıp söz konusu. Oradaki kayıpla çiftçiye vereceğin araç yenileme desteği arasında devlet lehine fark da var. Hele çilekte ve kayısıda fire oranı %50’yi buluyor. Dolayısıyla ATP’nin desteklenip yaş meyve-sebze ürünlerini bir an önce kapsaması lazım.” [A4, 18.02.2023]

“İklimsel ve coğrafi şartların yaş meyve-sebze üretimine elverişli ve üretim yapabilecek insanların olduğu birkaç şehirde belli planlamalar gerçekleştirip yaş meyve-sebze arz zincirinin kesintisiz işleyişi sağlanmalı. Örneğin, Antalya’da doğal bir afet olduğunda yaş meyve-sebze nereden tedarik edilebilecek? Dolayısıyla yaş meyve-sebze kaynak yerleri çeşitlendirilmeli. Biz ülke olarak AB’nin nasıl yaş

meyve-sebze deposuysak örneğin, Trakya, bu işlevi hiç yoktan İstanbul için belli oranda görmeli.” [A5, 13.03.2023]

“Küçük ölçekli üretim yapan çiftçileri koruyucu önlemler alınması gerek. Bu kapsamda belli bir alanın altında üretim yapanlara bazı istisnalar ve ayrıcalıklar getirilebilir. Örneğin, orta ve büyük ölçekli üretim yapanlarla küçük ölçekli üretim yapanlara yüklenen vergi oranlarında değişikliklere gidilebilir.” [A6, 03.03.2023]

Genel Değerlendirme: Politika önerileri, günümüzde birçok faaliyetini şeffaf bir şekilde yürütmeyen ve siyasallaşmış bir devlet vesayeti altına alınıp kamu kurumu gibi çalıştırılan TKK’yı öne çıkarması itibarıyla akademisyenler tarafında kısmen uygulanabilir olduğu yönünde kanaat oluşturmuştur. Bununla birlikte süpermarket zincirlerinin yaş meyve-sebze ticaretine sınır getirmenin gerekliliğini vurgulayan eylemin serbest piyasa ekonomisi şartlarında doğru olmadığı ve komisyoncuların tüccar statüsü kapsamına alınmalarının gerekliliğini vurgulayan eylemin küçük tarım işletmelerinin çıkarlarına hizmet etmediği savunulmuştur. Politika uygulamasından günümüzdeki ekonomik şartlar nedeniyle kaçınılabileceği, uygulama sürecinde ise ilgili bazı kurumlar/kuruluşlar tarafından sorumluluk alınmayabileceği, uygulamada devamlılık sağlanmayabileceği ve yapılacaklar konusunda güçlü bir irade ortaya konulmayabileceği anlaşılmıştır. Belirtilen tüm sorunlardan bağımsız olarak piyasa mekanizmasının sağlıklı şekilde işler hale getirilmesinin, girdi maliyetlerinin yükselişinden kaynaklı sorunların çözülmesinin ve küçük ölçekli üretim yapan çiftçilere koruma sağlanmasının tarım sektöründeki üretkenlik seviyesinin artması için gerekli olduğu saptanmıştır.

SONUÇ

Tarım sektöründeki kooperatifleşme hareketi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hem sosyal hem ekonomik açıdan önemini korumaya devam etmektedir. Tarımsal kooperatifler, ortaklarının girdi ve kredi ihtiyaçlarının karşılanmasından tarımsal ürünlerin ürettirilip pazarlanmasına kadar birçok konuda faaliyet göstermektedirler. Dünyada ve Türkiye’de yürütülen tarımsal finansman faaliyetleri birlikte incelendiğinde tarımsal kooperatifler tarafından tarım sektörüne sağlanan finansman desteğinin sektör için büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca tarımsal kooperatiflerin tarımsal ürünlerin katma değerlerinin artırılıp ulusal ve uluslararası pazarlarda satılmasında oynadıkları rol de önemlidir. Bu noktada mevcut organizasyon yapısı Türkiye’yi kapsayan TKK’nın varlığı, diğer tüm tarımsal kooperatiflere kıyasla daha çok dikkat çekmektedir.

Türkiye’de en önemli tarımsal finansman araçlarından biri olan tarımsal krediler, tarımsal üretim doğal şartlara büyük bağlılık gösterdiği ve enflasyon giderek yükselen bir seyir izlediği için niteliği itibarıyla yüksek oranda faiz içermektedir. Gıda tedarik sistemi içindeki yüzlerce zincir arasında en dinamik zincirlerden biri olan yaş meyve-sebze tedarik zinciri ise elverişsiz konuma ve altyapıya sahip 175 tane toptancı halini ve çok sayıda aracıyı barındırdığı için niteliği itibarıyla uzun ve karmaşık bir yapı durumundadır.

Karma yöntem yaklaşımının benimsendiği bu çalışmada “tarımsal kredilerin yüksek faizli niteliği”ne ve “yaş meyve-sebze tedarik zincirinin uzun ve karmaşık yapılı niteliği”ne ilişkin sorunlar tespit edilmeye ve bunlara çözümler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda zaman serisi analizi, örnek sayısal alıştırma, içerik analizi ve tematik analiz gibi nicel ve nitel bazı analizler yapılmıştır. Analizlerden hareketle söz konusu sorunların özetle şunlar olduğu anlaşılmıştır;

1. Tarımsal kredilerin yüksek faizli niteliğine ilişkin genel sorun;

- Faiz oranı yükseldikçe tarım sektöründeki üretkenlik seviyesi azalmaktadır.

2. Yaş meyve-sebze tedarik zincirinin uzun ve karmaşık yapılı niteliğine ilişkin sorunlar;

- Yaş meyve-sebze ürünleri, nihai tüketicilere ulaştırılana kadar birkaç kez el değiştirmektedir. Bu süreç boyunca ürün fiyatları, bir yandan komisyonların ve kâr

marjlarının eklenmesi diğer yandan tahakkuk eden bazı vergilerin yansıtılması nedeniyle yükselmektedir.

- Aracıların bu süreçte yaratılan toplam parasal değerden aldıkları pay, neredeyse asıl emek sahibi olan çiftçininki kadardır. Aracılar arasında en yüksek payı perakende yaş meyve-sebze satışında pazara hâkim konumda bulunan süpermarket almaktadır.
- Yaş meyve-sebze ürünleri, lojistik süreçleri etkin bir şekilde idare edil(e)memesi nedeniyle değişen oranlarda fire vermektedir.
- Yaş meyve-sebze ürünleri piyasasında eksik rekabet şartları görülmektedir.
- Komisyoncularla çiftçiler arasındaki iş ilişkisinin sözlü güvene dayanıyor olması, komisyoncuların yaş meyve-sebze ürünlerini sattıkları çiftçilere satış ile ilgili verdikleri bilgilerin doğruluklarına büyük ölçüde gölge düşürmektedir.
- Komisyoncularla çiftçiler arasında enformel bir borç ilişkisi vardır.
- Gerçek usulde vergilendirilen tüccarlara ait yaş meyve-sebze ürünlerinin komisyoncular aracılığıyla satışında hal rüsumu üzerinden ayrı hesaplanması gereken KDV komisyoncular tarafından genellikle hesaplanmamaktadır.
- Gerçek usulde vergilendirilen mükelleflere ait yaş meyve-sebze ürünlerinin komisyoncular aracılığıyla satışında yasal yönden geçerliliği olmayan belgeler (Fatura 2 ve Müstahsil Faturası gibi) düzenlenmektedir.
- Komisyoncular, kanuna aykırı şekilde normal bir tüccar gibi ticari faaliyetler yürütmektedirler.

Sorunlar tespit edildikten sonra çözümlerine yönelik selem sözleşmesi yönteminin özelliklerini temel alan bir model önerisi ve Medine pazarı tecrübesinin özelliklerini temel alan çeşitli politika önerileri geliştirilmiş ve bunların uygulanabilirlik durumlarını analiz etmek için bazı paydaşlarla (çiftçiler, TKK yetkilileri ve uzmanlık alanları farklı akademisyenler) mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Önerilerin uygulanabilirlik durumları her bir paydaş grubu için ayrı ayrı analiz edilmiş olup analizin bulguları şöyle özetlenebilir;

- Çiftçiler, model önerisinden aktif olarak yararlanmaya isteklidirler.
- TKK yetkilileri, model önerisinin teknik olarak uygulanabilir olduğu kanaatindedirler.
- TKK yetkilileri, politika önerilerinin genel olarak uygulanabilir olduğu kanaatindedirler.

- Akademisyenler, politika önerilerini kısmen uygulanabilir görmektedirler.

Türkiye’deki tarımsal kredilerin ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin güncel sorun tespitlerini ve bunların çözümlerine yönelik İslam ekonomisi çerçevesinde geliştirilip uygulanabilirlikleri analiz edilmiş özgün model ve politika önerilerini içeren bu kapsamlı çalışma, Türkiye’deki tarımsal finansman faaliyetlerine ilerleme kaydettirme ve yaş meyve-sebze tedarik zincirini ideal işleyiş gösteren bir yapıya dönüştürme yönünde sergilenen çabalara önemli bir destek olarak değerlendirilebilir.

Özgün model önerisiyle faizsiz finansmanın ve sigortacılığın önemli bir tarımsal kooperatif organizasyonu olan TKK üzerinden Türkiye’deki tarım sektöründe nasıl hayat bulabileceğini gösterip sektördeki bazı paydaşlarda farkındalık oluşturmaları ve politika önerileriyle İslami bir serbest piyasa mekanizması anlayışını yaş meyve-sebze tedarik zincirinin işleyişi üzerinden çağdaş yaklaşımla canlandırması bu çalışmanın İslam ekonomisine sağladığı katkılar arasında sayılabilir.

Bu çalışma kapsamında geliştirilen modelde sadece tekafülün entegre edildiği selem sözleşmesi yöntemiyle tarımsal üretimin finansmanı üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bundan sonraki çalışmalarda diğer faizsiz finansman yöntemleriyle hem tarımsal üretimin finansmanı hem de değer zincirinin bütüncül finansal yönetimi üzerinde durulmasına ihtiyaç vardır.

Bu çalışmadan hareketle selem sözleşmesi yönteminin Türkiye’deki tohumluk üretiminin finansmanında alternatif bir yöntem olarak kullanımını inceleyen, gelişmiş ülkelerdeki yaş meyve-sebze tedarik zincirlerinde uygulanan politikalarla Türkiye’de uygulanan politikaların benzerliklerini ve farklılıklarını inceleyip uygulamadaki yansımalarını değerlendiren ve Türkiye genelindeki çiftçilerin komisyonculuk faaliyetinden ve sözleşmeli üretim modelinden memnuniyet düzeylerini ölçen çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- AAOIFI. (2015). *Faizsiz Finans Standartları* (Çev. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları.
- Abdul Khir, M. F. (2013). The Concept of the Time Value of Money: A Shari‘ah Viewpoint. *The International Journal of Excellence in Islamic Banking and Finance*, 3(2), 1-15. <https://doi.org/10.12816/0001426>
- Abebe, G. K., Bijman, J., & Royer, A. (2016). Are Middlemen Facilitators or Barriers to Improve Smallholders’ Welfare in Rural Economies? Empirical Evidence from Ethiopia. *Journal of Rural Studies*, 43, 203-213. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.12.004>
- Adanacıoğlu, H., Kınıklı, F., Özer, G., & Yılmaz, C. (2019). Komisyoncuların Hal Kayıt Sisteminin Etkinliği Hakkındaki Görüşleri: İzmir İli Yaş Sebze ve Meyve Toptancı Hali Örneği. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 32(3), 335-341. <https://doi.org/10.29136/mediterranean.574187>
- Ahmad, A. U. F., & Hassan, M. K. (2006). The Time Value of Money Concept in Islamic Finance. *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 23(1), 66-89. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3263783>
- Akcan, A. T., Kurt, Ü., & Kılıç, C. (2022). Türkiye’de İklim Değişikliğinin Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Trend Bus Econ*, 36(1), 125-131.
- Akdemir, S. (2018). Faizin Yarattığı Toplumsal Sorunlara Alternatif Arayışlar: Para Peşin Mal Vadeli Selem Sözleşmelerine Yenilikçi Bir Yaklaşım. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 78-109.
- Akel, V., & Gazel, S. (2014). Döviz Kurları ile Bist Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 44, 23-41. <https://doi.org/10.18070/euiibfd.57171>
- Aktaş, E., Altıok, M., & Songur, M. (2015). Farklı Ülkelerdeki Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarımsal Üretim Üzerine Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 55-74.
- Al-Bashir Muhammad Al-Amine, M. (2008). Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets. In *Brill’s Arab and Islamic Laws Series* (Vol. 1). Brill.
- Albayrak, M. (2009). *Yaş Meyve ve Sebze Pazarlama Merkezleri: Toptancı Haller-Pazarlar*. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü.
- Alemu, A. E., Maertens, M., Deckers, J., Bauer, H., & Mathijs, E. (2016). Impact of Supply Chain Coordination on Honey Farmers’ Income in Tigray, Northern Ethiopia.

Agricultural and Food Economics, 4(1). <https://doi.org/10.1186/s40100-016-0053-x>

- Ando, H., Cousins, R., & Young, C. (2014). Achieving Saturation in Thematic Analysis: Development and Refinement of a Codebook. *Comprehensive Psychology*, 3(4), 1-7. <https://doi.org/10.2466/03.cp.3.4>
- Anwer, Z. (2020). Salam for Import Operations: Mitigating Commodity Macro Risk. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 11(8), 1497-1514. <https://doi.org/10.1108/JIABR-09-2018-0142>
- Apali, A., & Bozcu, M. (2018). Hal Komisyonculuğunda Belge Düzeni Açısından Vergi Usul Kanununun Uygulanmasında Ortaya Çıkan Farklılıkların Araştırılması: Antalya Toptancı Hali Örneği. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 467-478.
- Appel, A., Franz, M., & Hassler, M. (2014). Intermediaries in Agro-food Networks in Turkey: How Middlemen Respond to Transforming Food Market Structures. *Die Erde*, 145(3), 148-157. <https://doi.org/10.12854/erde-145-13>
- Ardeni, P. G., & Freebairn, J. (2002). The Macroeconomics of Agriculture. In G. Rausser & B. L. Gardner (Eds.), *Handbook of Agricultural Economics* (Vol. 2, 1456-1485). Elsevier Science B.V. <https://doi.org/10.1093/jae/ejl024>
- Arslan, G. (2021). *Türkiye’de Tarım Sektörünün Temel Sorunları ve Uygulanan Tarım Politikalarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: 2010-2018*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arzova, S. B., & Şahin, B. Ş. (2019). Tarımın Finansmanında Selem Yöntemi ve Muhasebe Kayıtları. *Journal of Banking and Capital Market Research*, 3(7), 32-47.
- Askari, H., Iqbal, Z., Krichene, N., & Mirakhor, A. (2013). Understanding Islam: Development, Economics and Finance. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-30.
- Aslan, H. (2015). Türkiye’de Tekafül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 1(1), 93-117.
- Atah, U. I. (2019). *Proposed Bay’ Al-Salam with Takaful and Value Chain Model for Financing Agriculture in Kano State, Nigeria*. Unpublished Doctoral Dissertation. Selangor: International Islamic University Malaysia. Institute of Islamic Banking and Finance International Islamic University.
- Ateş, S. (1980). Hz. Muhammed (S.a.v.)’in Getirdiği Ekonomik Düzen. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4, 79-95.
- Awotide, B. A., Abdoulaye, T., Alene, A., & Manyong, V. M. (2015). Impact of Access to Credit on Agricultural Productivity: Evidence from Smallholder Cassava Farmers in Nigeria. *International Conference of Agricultural Economists (ICAE)*.

- Aysoy, C., Kirli, D. H., & Tumen, S. (2015). How Does a Shorter Supply Chain Affect Pricing of Fresh Food? Evidence from a Natural Experiment. In *Food Policy* (Issue 15/28). <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2015.10.003>
- Ayub, M. (2007). *İslami Finansı Anlamak* (Çev. Suna Akten Çürük ve Raif Parlakkaya, 2017). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- BDDK. (2022). *Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Temel Gösterim)*. Sektörel Kredi Dağılımı. <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık>. Erişim Tarihi: 10.11.2022.
- Bereket Sigorta. (2020). *Katılım Sigortacılığı Nedir? - Bereket Sigorta ve Emeklilik*. Blog. <https://www.bereket.com.tr/blog/katilim-sigortaciligi-nedir>. Erişim Tarihi: 22.06.2022.
- Best, S., & Mamic, I. (2008). *Global Agri-food Chains: Employment and Social Issues in Fruit and Vegetables* (Issue 20). Geneva: International Labour Office.
- Bijman, J., & Iliopoulos, C. (2014). Farmers' Cooperatives in the EU: Policies, Strategies and Organization. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 85(4), 497-508. <https://doi.org/10.1111/apce.12048>
- Bijman, J., Iliopoulos, C., Poppe, K. J., Gijssels, C., Hagedorn, K., Hanisch, M., Hendrikse, G. W. J., Köhl, R., Ollila, P., Pykkönen, P., & Sangen, G. van der. (2012). Support for Farmers' Cooperatives. In *Tropical vegetable production*. <https://doi.org/10.1079/9781845937539.0038>
- Bowman, C., & Husain, A. M. (2004). Forecasting Commodity Prices: Futures Versus Judgment. In *IMF Working Papers* (Vol. 4, Issue 41). <https://doi.org/10.5089/9781451846133.001>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Buhârî, E. A. M. b. İ. el-. (n.d.). *Sahih-i Buhârî Tercüme ve Şerhi 3. Cilt* (Çev. Harun Yıldırım, 2009). İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Çakmak, E., & Akder, H. (2005). *DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı*. İstanbul: TÜSİAD.
- Çalgan, M. A. (2015). *Hadisler Işığında Kalkınma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cao, Y., & Mohiuddin, M. (2019). Sustainable Emerging Country Agro-food Supply Chains: Fresh Vegetable Price Formation Mechanisms in Rural China. *Sustainability (Switzerland)*, 11(10). <https://doi.org/10.3390/su11102814>
- Çeker, O. (2016). *Fıkıh Dersleri-1*. Konya: Tekin Kitabevi.

- Çelik, H., Baykal, N. B., & Memur, H. N. K. (2020). Qualitative Data Analysis and Fundamental Principles. *Journal of Qualitative Research in Education*, 8(1), 379-406. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m>
- Central Bank of Sudan. (2022). *Economic & Financial Statistics Review*. Publications and Periodicals. <https://cbos.gov.sd/en/publication-type/economic-and-financial-statistic-review>. Erişim Tarihi: 13.09.2022.
- Çetin, B. (2014). *Tarımsal Finansman*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Council on Smallholder Agricultural Finance. (2022). *Case Studies*. Our Impact. <https://csaf.org/case-studies/>. Erişim Tarihi: 24.12.2022.
- Dar, H., Azmi, N., & Shafique, B. (2016). *Global Islamic Finance Report 2016: Islamic Financial Policy*. Berlin: Gerlach Press.
- Doğan, Z., Arslan, S., & Bekman, A. N. (2015). Türkiye 'de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-41.
- Döndüren, H. (1984). *İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri* (İslam Hukuku). Balıkesir: İnce Matbaacılık Tesisleri.
- Durmaz, S., & Taş, T. (2018). Kamusal, Özel ve Yabancı Sermayeli Bankaların Kullandıkları Tarımsal Kredilerin Tarımsal Üretime Etkisi: Ege Bölgesi'ne Yönelik Panel Veri Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(1), 35-50.
- Eğilmez, M. (2014). *Örneklerle Kolay Ekonomi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ehsan, A., & Shahzad, M. A. (2015). Bay Salam: A Proposed Model for Shari'ah Compliant Agriculture Financing. *Business & Economic Review*, 7(1), 67-80. <https://doi.org/10.22547/ber/7.1.4>
- El-Zoghbi, M., & Kaylene, A. (2015). Understanding Costs and Sustainability of Sharia-Compliant Microfinance Products. In *Focus Note 101*. Washington, DC: Consultative Group to Assist the Poor.
- Eren, S. (2019). *Türkiye ve AB'de Tarım Sektöründeki Güncel Gelişmeler* (No. 304). İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı.
- Erkal, M. (1987). İslam Hukukuna Göre Alış Veriş'te Vade Farkı ve Kâr Haddi Araştırmasına Dair Tenkidi Görüş. In *İslam Hukukuna Göre Alış Veriş'te Vade Farkı ve Kâr Haddi* (197-212). İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.
- Eskicioğlu, O. (1999). *İslam ve Ekonomi*. İzmir: Çağlayan Matbaası.
- Euractiv. (2018). *Short Food Supply Chains in Europe's South*. Brussels.

- FAO. (2018). *Agriculture Orientation Index for Credit*. Credit to Agriculture. <http://www.fao.org/3/cb2284en/cb2284en.pdf>. Erişim Tarihi: 25.12.2020.
- FAO. (2020). *Key Results*. Sustainable Development Goals. <http://www.fao.org/sustainable-development-goals/indicators/2a1/en/>. Erişim Tarihi: 10.08.2021.
- FAO. (2022). *Credit to Agriculture*. Investment. <https://www.fao.org/faostat/en/#data/IC>. Erişim Tarihi: 20.03.2022.
- Fecke, W., Feil, J. H., & Musshoff, O. (2016). Determinants of Loan Demand in Agriculture: Empirical Evidence from Germany. *Agricultural Finance Review*, 76(4), 462-476. <https://doi.org/10.1108/AFR-05-2016-0042>
- Fischer, E., & Qaim, M. (2012). Linking Smallholders to Markets: Determinants and Impacts of Farmer Collective Action in Kenya. *World Development*, 40(6), 1255–1268. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2011.11.018>
- Fugard, A. J. B., & Potts, H. W. W. (2015). Supporting thinking on sample sizes for thematic analyses: a quantitative tool. *International Journal of Social Research Methodology*, 18(6), 669-684. <https://doi.org/10.1080/13645579.2015.1005453>
- Galli, F., & Brunori, G. (2013). Short Food Supply Chains as Drivers of Sustainable Development. In *Evidence Document. Document Developed in the Framework of the FP7 Project FOODLINKS; (GA No. 265287)*. Pisa: Foodlinks.
- Greenpeace Akdeniz. (2019). *Türkiye'nin Gıda ve Tarım Sistemi-İstanbul'un Gıda Tedarik Zinciri: Eğilimler, Sorunlar ve Alternatifler*. İstanbul: Greenpeace.
- Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How Many Interviews Are Enough?: An Experiment with Data Saturation and Variability. *Field Methods*, 18(1), 59-82. <https://doi.org/10.1177/1525822X05279903>
- Gülmez, A. (2015). Türkiye’de Dış Finansman Kaynakları Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 139-152.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2017). *Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016*. Ankara.
- Günay, H. F., & Tunçer, M. (2018). Türkiye’de Tarıma Yönelik Desteklerin Avrupa Birliği Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 15-30.
- Günaydın, G. (2006). Türkiye Tarım Sektörü. *Tarım ve Mühendislik*, 76–77, 12-27.
- Gündoğdu, T., Topcu, K., & Çetin, V. (2018). *Üretimden Tüketime Zirai Faaliyet & Hal Komisyoncularının Muhasebe Düzeni ve Vergilendirilmesi*. Antalya: Antalya Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası.
- Güran, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Güven, E. T. A., & Ayvaz, Y. Y. (2016). Türkiye’de Enflasyon ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Zaman Serileri Analizi. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 241-262.
- Harangus, D. (2012). The Impact of Banking Interest Rates in Agriculture. *Bulletin of University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine Cluj-Napoca - Horticulture*, 69(2), 139-143. <https://doi.org/10.15835/buasvmcn-hort:8590>
- Hossain, I., Muhammad, A. D., Jibril, B. T., & Kaitibie, S. (2019). Support for Smallholder Farmers through Islamic Instruments: The Case of Bangladesh and Lessons for Nigeria. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 12(2), 154-168. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-11-2018-0371>
- Humaidi, M., & Zain, A. M. (2020). The Salient Features of Medina Market in the Early Islam and its Relevance Today. *El Barka: Journal of Islamic Economic and Business*, 3(2), 162-188.
- İğde, E. (2010). *Yapısal Değişiklik Altında Birim Kök Testleri ve Bazı Makro İktisadi Değişkenler Üzerine Uygulamalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Islamic Financial Services Board. (2020). *Islamic Financial Services Industry Stability Report 2020*. Kuala Lumpur.
- Islamic Research and Training Institute. (2016). *Sudan Islamic Finance 2016 Next Phase of Development*. Jeddah.
- Ighoroje, J. E., & Orife, C. O. (2021). Selected Macroeconomic Variables and Agricultural Sector in Nigeria. *International Journal of Social Science and Economics Invention*, 7(06), 136-144. <https://doi.org/10.23958/ijsssei/vol07-i06/300>
- Iticha, M. D., Jaleta, M., & Mitiku, F. (2021). Determinants and Profitability of Inorganic Fertilizer Use in Smallholder Maize Production in Ethiopia. *Cogent Food and Agriculture*, 7(1), 1-20. <https://doi.org/10.1080/23311932.2021.1911046>
- Kahf, M. (1994). Time Value of Money and Discounting in Islamic Perspective: Re-visited. *Review of Islamic Economics*, 3(2), 31-38.
- Kahf, M. (1996). *Market and Prices*. Papers. http://monzer.kahf.com/papers/english/market_and_prices.pdf. Erişim Tarihi: 19.01.2021.
- Kahf, M. (2014). *Notes on Islamic Economics: Theories and Institutions: Volume 1*. California: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Kahya, H. K. (2012). *İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaleem, A., & Wajid, R. A. (2009). Application of Islamic Banking Instrument (Bai Salam) for Agriculture Financing in Pakistan. *British Food Journal*, 111(3), 275-292. <https://doi.org/10.1108/00070700910941471>

- Kallek, C. (1994). Asr-ı Saadet'te Devlet ve Piyasa İlişkisi. In *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam* (403-479). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kallek, C. (2000). İhtikar. In *İslam Ansiklopedisi* (21. Cilt, 560-565). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kallek, C. (2015). *Sosyal Servet: İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kallek, C. (2022). *İslam İktisat Düşüncesi 2-İslam Pazarları ve Hisbe Teşkilatı*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Karaca, K., Zengin, B., Kuş, T., & Yüzükırmızı, M. (2012). Gıda Tedarik Zinciri Yönetimi: Meyve-Sebze Hali Tedarik-Dağıtım Planlaması. *YAEM 32. Ulusal Kongresi*. İstanbul: Doğuş Üniversitesi.
- Karagülle, S. (1969). *İslamiyet ve Ekonomik Doktrinler*. İzmir: Kaynak Yayınları.
- Kartal, M. A. (2018). Medine Vesikası'ndan Medine Pazarına Dersler. *Köprü*, 140, 71-89.
- Kaya, E., & Kadanalı, E. (2020). Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19, 131-152.
- Kettell, B. (2011). Introduction to Islamic Banking and Finance. In *Introduction to Islamic Banking and Finance*. New Jersey: Wiley Finance Series. <https://doi.org/10.1142/11895>
- Khan, M. F. (1991). Time Value of Money and Discounting in Islamic Perspective. *Review of Islamic Economics*, 1(2), 34-45. <https://doi.org/10.4337/9781783479825.00012>
- Kılıç, İ., & Bor, Ö. (2009). Sözleşmeli Tarım, Devlet ve Hukuk. *TBB Dergisi*, 86, 102-120.
- Kınıklı, F., Adanacioğlu, H., Yılmaz, C., & Özer, G. (2019). Tarımsal Ürünlerin Pazarlanmasında Hal Kayıt Sisteminin Çiftçiler Tarafından Kullanılma Durumu: İzmir İli Örneği. *Mediterranean Agricultural Sciences*, 32(2), 159-165. <https://doi.org/10.29136/mediterranean.528813>
- Kızılaslan, H., & Yalçın, A. (2012). Avrupa Birliği ve Türkiye'de Yaş Meyve ve Sebze Pazarlama Sistemleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 119-140.
- Kneafsey, M., Venn, L., Schmutz, U., Balázs, B., Trenchard, L., Eyden-Wood, T., Bos, E., Sutton, G., & Blackett, M. (2013). Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of their Socio-Economic Characteristics. In *JRC Scientific and Policy Reports*. <https://doi.org/10.2791/88784>
- Koç, A. A., & Bölük, G. (2021). *Gıda Tedarik Zincirinde Semt Pazarlarının Yeri ve Önemi*. Raporlar. <https://www.aspo.org.tr/raporlar/gida-arz-zincirinde-semt-pazarlarinin-yeri-ve-onemi-arastirma-raporu/>. Erişim Tarihi: 20.09.2021.

- Koç, A. A., Yu, T. E., Kıymaz, T., & Sharma, B. P. (2019). Effects of Government Supports and Credits on Turkish Agriculture: A Spatial Panel Analysis. *Journal of Agribusiness in Developing and Emerging Economies*, 9(4), 391-401. <https://doi.org/10.1108/JADEE-11-2018-0164>
- Köksal, H. (2019). *Samsun İlinde Tarımsal Kredi Kullanımının Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kolawole, B. O. (2013). Institutional Reforms, Interest Rate Policy and the Financing of the Agricultural Sector in Nigeria. *European Scientific Journal*, 9(12), 259-272.
- Kredi Kayıt Bürosu. (2020). *Türkiye Tarımsal Görünüm Saha Araştırması*. İstanbul.
- Kredi Kayıt Bürosu. (2021). *Türkiye Tarımsal Görünüm Saha Araştırması*. İstanbul.
- Kur'an-ı Kerim ve Karşılıklı Muhtasar Mealî. (Çev. Hayrat Neşriyat Meal Heyeti, 2017). İstanbul: Hayrat Neşriyat.
- Kureshi, H., & Hayat, M. (2015). *Contracts and Deals in Islamic Finance*. New Jersey: Wiley Finance Series.
- Lee, J., Gereffi, G., & Beauvais, J. (2012). Global Value Chains and Agrifood Standards: Challenges and Possibilities for Smallholders in Developing Countries. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 109(31), 12326-12331. <https://doi.org/10.1073/pnas.0913714108>
- Liv, C. (2019). İslam'ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin için Alınan Tedbirler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(36), 363-398.
- Mack, N., Cynthia, W., M. Macqueen, K., Guest, G., & Namey, E. (2005). *Qualitative Research Methods: A Data Collector's Field Guide*. North Carolina: Family Health International.
- Madi, O. (2014). From Islamic Radicalism to Islamic Capitalism: The Promises and Predicaments of Turkish-Islamic Entrepreneurship in a Capitalist System (The Case of İGİAD). *Middle Eastern Studies*, 50(1), 144-161. <https://doi.org/10.1080/00263206.2013.864280>
- Mamatzakis, E. C., & Staikouras, C. (2020). Testing for the Effects of Credit Crunch on Agriculture Investment in the EU. *Bulletin of Economic Research*, 72(4), 434-450. <https://doi.org/10.1111/boer.12229>
- Mavuthu, A. K. (2017). *Effect of the National Accelerated Agricultural Inputs Access Subsidy Program on Fertilizer Usage and Food Production in Kakamega County, Western Kenya*. Unpublished Doctoral Dissertation. Minneapolis: Walden University. College of Social and Behavioral Sciences.
- Mülayim, Z. G. (2019). *Kooperatifçilik*. Ankara: Yetkin Yayınları.

- Muneeza, A., & Mustapha, Z. (2020). The Potential of Fintech in Enhancing the Use of Salam Contract in Islamic Banking. *International Journal of Islamic Economics and Finance (IJIEF)*, 3(2), 305-334. <https://doi.org/10.18196/ijief.3231>
- Muneeza, A., Yusuf, N. N. A. N., & Hassan, R. (2011). The Possibility of Application of Salam in Malaysian Islamic Banking System. *Humanomics*, 27(2), 138-147.
- Murphy, A. (2003). *Practical Financial Economics: A New Science* (Illustrate). Westport: Praeger.
- Naik, G., & Suresh, D. N. (2018). Challenges of Creating Sustainable Agri-retail Supply Chains. *IIMB Management Review*, 30(3), 270-282. <https://doi.org/10.1016/j.iimb.2018.04.001>
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). *Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler için Bir Karşılaştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Obaidullah, M. (2015). Enhancing Food Security with Islamic Microfinance: Insights from Some Recent Experiments. *Agricultural Finance Review*, 75(2), 142-168.
- Ogunbado, A. F., & Ahmed, U. (2015). Bay' Salam as an Islamic Financial Alternative for Agricultural Sustainability in Nigeria. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 11(4), 63-75. <https://doi.org/10.12816/0024789>
- Omer, S. (2011). *Madinah Market during the Prophet's Time (Part 2)*. Islamic Issues. <https://medinanet.org/2011/03/madinah-market-during-the-prophets-time-part-2/>. Erişim Tarihi: 18.01.2021.
- Orman, C., Ögünç, F., Saygılı, Ş., & Yılmaz, G. (2010). *İşlenmemiş Gıda Fiyatlarında Oynaklığa Yol Açan Yapısal Faktörler* (No. 2010-16). Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Özsoy, M. Ş. (2012). *Sağlam Bankacılık Modeli ile Katılım Bankacılığına Giriş*. İstanbul: Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.
- Özsu, B. (2005). *Toptancı Halleri Sektör Profili*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Öztürk, Ö. (2017). *Neoliberal Küreselleşme, Kırsal Dönüşüm ve Mülksüzleştirme Rejimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özvardar, B. (2019). *Türkiye'de Tarımsal Finansman ve Kredi Uygulamaları: Tekirdağ İli Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. California: Sage Publications.
- Peker, A. E. (2014). *Türkiye Ekonomisi'nde Tarım Sektörünün Üretim Yapısı ve Karşılaştırmalı Rekabet Gücü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Praswati, A. N., & Aji, B. D. (2017). Identification of Distribution Channels to Create Sustainable Vegetable Prices. *Indonesian Journal of Sustainability Accounting and Management*, 1(2), 69-79. <https://doi.org/10.28992/ijSAM.v1i2.31>
- Rahma, A. S. T. M. (2020). New Model of Salam Sale for Agricultural Development Finance. *Arch Agri Res Technol.*, 1(3), 1-7.
- Rasheed, H., & Mudassar, M. (2010). Research on Innovative Models of Islamic Banking Product for Pakistani Farmers. *7th International Conference on Innovation & Management*, 562-567. Wuhan: Wuhan University of Technology Press.
- Rastgeldi, A. M., Sevinç, M. R., & Cançelik, M. (2021). Şanlıurfa İlinde Antepfıstığı (*Pistacia vera* L.) Üreticilerinin Örgütlenme Algısı. In N. Tapkı (Ed.), *Tarım Ürünleri Üretimi ve Tarımsal Pazarlama* (235-271). Adıyaman: İksad Yayınevi.
- Rekabet Kurumu. (2020). *Rekabet Kurulu Kararı*. Ankara.
- Resmi Gazete. (2016). *Toptancı Hallerinde veya Hale Bildirilerek İşlem Görecek Mallar Hakkında Tebliğ*. Tebliğ. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161028-19.htm>. Erişim Tarihi: 16.09.2021.
- Saiti, B., Afghan, M., & Noordin, N. H. (2018). Financing Agricultural Activities in Afghanistan: A Proposed Salam-based Crowdfunding Structure. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 10(1), 52-61. <https://doi.org/10.1108/IJIF-09-2017-0029>
- Salami, A., & Arawomo, D. F. (2013). Empirical Analysis of Agricultural Credit in Africa: Any Role for Institutional Factors? (Issue 192). Tunisia: African Development Bank Group.
- Saleem, I. M. A., & Ali Jan, F. (2011). The Impact of Agricultural Credit on Agricultural Productivity in Dera Ismai Khan (Districty). *European Journal of Business and Management*, 3(2), 1-8.
- Sandelowski, M. (1995). Focus on Qualitative Methods Sample Size in Qualitative Research. *Research in Nursing & Health*, 18, 179-183.
- Saqib, L. (2015). *Application of Islamic Financing Modes to Agricultural Sector in Pakistan: An Analysis of Shariah and Regulatory*. Unpublished Doctoral Dissertation. Islamabad: International Islamic University. Faculty of Shariah and Law.

- Sarı, S. (2021). *Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerin Tüketim ve Tasarruf Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerinde Bir Zaman Serisi Analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sayin, C., Ozkan, B., & Ceylan, R. F. (2011). The Role of Wholesale Markets in the Supply Chain for Fresh Fruit and Vegetables in Turkey. *Acta Horticulturae*, 895(April 2019), 263-268. <https://doi.org/10.17660/ActaHortic.2011.895.32>
- Seçkin, E. (2016). Taze Gıda Sektöründe Gelenekselden Modern Tedarik Zincirine Geçiş Süreci ve Kendi Toprağında İşçileşen Küçük Çiftçi. *Toplum ve Bilim*, 137, 70-82.
- Semerci, A. (2021). Tarım İşletmelerinde Tarımsal Kredi Kullanım Durumunun Analizi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 8(2), 396-410. <https://doi.org/10.30910/turkjans.860909>
- Seven, Ü. (2016). *Tarım Bankacılığının Tarımsal Verimlilik Üzerindeki Etkileri*. Merkezin Güncesi. https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/tarim_bankaciligi. Erişim Tarihi: 15.08.2021.
- Şeyranlıoğlu, O., & Karavardar, A. (2019). Katılım Bankacılığında Selem Finansman Yöntemine Dayalı Bir Model Önerisi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 14(2), 523-538. <https://doi.org/10.29228/turkishstudies.22870>
- Songül, H. (2017). *Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirinde Fiyat Oluşumu*. Merkezin Güncesi. <https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/yas-meyve-sebze-tedarik-zincirinde-fiyat-olusumu>. Erişim Tarihi: 05.06.2020.
- State Bank of Pakistan. (2021). *Islamic Banking Bulletin April-June, 2021*. Karachi.
- State Bank of Pakistan. (2022). *Islamic Banking Bulletin*. Publications-Islamic Banking Department. <https://www.sbp.org.pk/ibd/Bulletin/Bulletin-1.asp>. Erişim Tarihi: 13.09.2022.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2022). *2022 Yılı Bütçesi-Vatandaşın Bütçe Rehberi*. Ankara.
- Tabakoğlu, A. (2013). *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Takan, M., & Boyacıoğlu, M. A. (2011). *Bankacılık Teori, Uygulama ve Yöntem*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). *Tarımsal Destekler*. Bilgi Merkezi-Konular. <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler>. Erişim Tarihi: 08.11.2022.
- tarımdanhaber. (2021). *Çiftçiye Faiz Darbesi*. Tarım. <https://www.tarımdanhaber.com/tarım/ciftciye-faiz-darbesisubvansiyonlu-tarimsal-kredilerin-faizleri-h15385.html>. Erişim Tarihi: 11.09.2021.

- Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü. (2020). *Tarımsal Destekleme Politikaları Grubu Çalışma Belgesi*. Ankara.
- Taşçı, C. (2015). Trends and Issues in Financing Agriculture: A Global Perspective and Look at Turkish Case. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(12), 173-195. <https://doi.org/10.14784/jfrs.61987>
- T.C. Ziraat Bankası A.Ş. (2021). *2020 Entegre Faaliyet Raporu*. İstanbul.
- TCMB. (2018). *Enflasyon Raporu 2018-III*. Ankara.
- TCMB. (2022). *Bankalarca Açılan Kredilere Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları (Akım Veriler, %)*. Merkez Bankası Faiz Oranları. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Merkez+Bankasi+Faiz+Oranlari/1+Hafta+Repo>. Erişim Tarihi: 13.09.2022.
- Ticaret Bakanlığı. (2022). *Ticaret Bakanlığı 2021 Yılı Faaliyet Raporu*. Ankara.
- TKK. (2020). *2019 Yıl Sonu Faaliyet Raporu*. Ankara.
- TKK. (2021). *Faaliyet Raporu 2020*. Ankara.
- TKK. (2022). *Faaliyet Raporu 2021*. Ankara.
- Topal, Ş. (2005). İslam Hukukunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(4), 211-228.
- TÜİK. (2018). *Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, 2016*. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tarimsal--Isletme-Yapi-Arastirmasi-2016-24869>. Erişim Tarihi: 08.02.2021.
- TÜİK. (2021). *Sebzeler Denge Tabloları*. Bitkisel Üretim İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111>. Erişim Tarihi: 10.10.2021.
- TÜİK. (2022). *Tüketici Fiyat Endeksi, Eylül 2022*. Haber Bülteni. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Eylul-2022-45798#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=T%C3%9CFE'deki%20\(2003%3D100,%59%2C91%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Eylul-2022-45798#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K%20Kurumsal&text=T%C3%9CFE'deki%20(2003%3D100,%59%2C91%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti). Erişim Tarihi: 13.11.2022.
- Türk Borçlar Kanunu. (2011). 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu. *Resmi Gazete*, 5(27836), 10757-10870.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2022). *Bankalarımız Kitabı*. İstatistiki Raporlar. <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>. Erişim Tarihi: 07.07.2022.

- TÜSİAD. (2020). *Tarım ve Gıda 2020-Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Tarım ve Gıda Sektörünün Analizi*. İstanbul.
- TZOB. (2022). *Mart Ayı Üretici Market Fiyatları*. Haberler. <https://www.tzob.org.tr/basin-odasi/haberler/mart-ayi-uretici-market-fiyatlari-ramazan-oncesi-fiyatlar-girdi-fiyatlarindaki-artislar-ve-don-zarari-goren-ureticiler>. Erişim Tarihi: 12.04.2022.
- Udoka, C. O., Mbat, O., & Duke, S. (2016). The Effect of Commercial Banks' Credit on Agricultural Production in Nigeria. *Journal of Finance and Accounting*, 4(1), 1-10. <https://doi.org/10.12691/jfa-4-1-1>
- Ülev, S., & Selçuk, M. (2018). Tarımsal Üretimin Finansmanı için Seleme Dayalı Finansman Modeli: Fındık Örneği. In *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları.
- Umar, M. A. H. (1995). *Shari'ah, Economic and Accounting Framework of Bay' Al Salam in the light of Contemporary Application* (Issue 33). Jeddah: Islamic Research and Training Institute-Islamic Development Bank.
- Vogel, F. E., & Hayes, S. L. (1998). *Islamic Law and Finance: Religion, Risk, and Return*. The Hague: Kluwer Law International.
- Waluyo, B., & Rozza, S. (2020). A Model for Minimizing Problems in Salam Financing at Islamic Banks in Indonesia. *International Review of Management and Marketing*, 10(2), 1-7. <https://doi.org/10.32479/irmm.9149>
- World Bank. (2008). *Agriculture for Development* (Vol. 54). <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7233-3>. Washington, DC.
- World Bank. (2020). *Key Messages*. Agriculture Finance & Agriculture Insurance. <http://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/agriculture-finance>. Erişim Tarihi: 12.12.2020.
- World Bank. (2022). *Agriculture, Forestry, and Fishing, Value Added (% of GDP)*. Data. <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>. Erişim Tarihi: 17.10.2022.
- Yavuz, F., & Dilek, Ş. (2019). *Türkiye Tarımına Yeniden Bakış*. İstanbul: Seta.
- Yeniçeri, C. (1980). *İslam İktisadının Esasları*. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Yiğitoğlu, M., & Göregen, M. (2018). Economic and Commercial Relations of the Prophet Muhammad with the Jews. *Afro Eurasian Studies Journal*, 7(2), 236-253. <https://doi.org/10.33722/afes.475785>
- Zaman, S. M. H. (1991). Bay' Salam: Principles and Practical Application. *Islamic Studies*, 30(4), 443-461.

5957 Sayılı Kanun. (2010). Sebze ve Meyveler ile Yeterli Arz ve Talep Derinliği Bulunan Diğer Malların Ticaretinin Düzenlenmesi Hakkında Kanun. *Resmi Gazete*, 49(27533).

EK

Ek 1: Faiz Oranı ve Tarımsal Üretim Miktarı Değişkenlerine Ait Veri Değerleri

Yıllar	Faiz (%)	Üretim (Ton)	Yıllar	Faiz (%)	Üretim (Ton)	Yıllar	Faiz (%)	Üretim (Ton)
1976	10,50	59.357.925	1992	46,50	84.675.311	2008	17,50	97.055.148
1977	10,50	49.333.160	1993	46,50	86.771.290	2009	15,00	103.277.392
1978	10,50	59.989.277	1994	46,50	80.830.995	2010	13,00	103.295.231
1979	15,00	62.875.601	1995	50,00	82.668.823	2011	10,00	106.383.884
1980	16,00	60.467.671	1996	50,00	89.208.525	2012	10,00	104.537.917
1981	23,00	65.120.085	1997	70,00	90.639.622	2013	8,00	110.132.924
1982	21,00	69.456.269	1998	65,00	102.948.178	2014	8,00	105.109.813
1983	21,00	67.669.672	1999	65,00	93.390.452	2015	8,00	112.847.900
1984	28,00	69.324.725	2000	43,00	98.895.482	2016	8,00	114.554.335
1985	32,00	70.704.400	2001	90,00	89.183.667	2017	8,00	119.695.856
1986	32,00	75.524.836	2002	66,00	97.866.166	2018	8,00	115.227.896
1987	32,00	78.140.187	2003	50,00	93.717.688	2019	16,00	117.259.877
1988	42,00	80.805.682	2004	31,00	96.841.324	2020	9,00	126.073.486
1989	46,50	71.143.835	2005	23,00	103.028.734	2021	17,00	118.376.408
1990	46,50	83.265.488	2006	18,00	100.805.392			
1991	46,50	86.450.250	2007	17,50	91.793.647			

Ek 2: Faiz Oranı ve Gübre Tüketim Miktarı Değişkenlerine Ait Veri Değerleri

Yıllar	Faiz (%)	Gübre (Kg)	Yıllar	Faiz (%)	Gübre (Kg)	Yıllar	Faiz (%)	Gübre (Kg)
1969	9,00	17.70	1987	32,00	71.20	2005	23,00	86.75
1970	10,50	17.40	1988	42,00	65.11	2006	18,00	91.83
1971	10,50	19.80	1989	46,50	72.27	2007	17,50	90.34
1972	10,50	24.80	1990	46,50	76.58	2008	17,50	71.97
1973	9,00	28.30	1991	46,50	71.79	2009	15,00	104.56
1974	10,50	20.80	1992	46,50	78.63	2010	13,00	98.37
1975	10,50	35.80	1993	46,50	90.15	2011	10,00	89.94
1976	10,50	47.42	1994	46,50	61.01	2012	10,00	100.34
1977	10,50	50.23	1995	50,00	68.97	2013	8,00	112.38
1978	10,50	61.65	1996	50,00	73.39	2014	8,00	105.33
1979	15,00	50.39	1997	70,00	75.14	2015	8,00	106.67
1980	16,00	57.42	1998	65,00	89.23	2016	8,00	137.73
1981	23,00	50.89	1999	65,00	90.33	2017	8,00	132.23
1982	21,00	60.32	2000	43,00	87.66	2018	8,00	109.72
1983	21,00	70.20	2001	90,00	70.19	2019	16,00	125.96
1984	28,00	62.89	2002	66,00	72.79	2020	9,00	149.64
1985	32,00	58.01	2003	50,00	84.29	2021	17,00	129.52
1986	32,00	61.85	2004	31,00	85.62			

Ek 3: Etik Kurul Raporu

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu

Sayı : E-61923333-050.99-228959
Konu : 55/06 Ömer KESKİN

09.03.2023

Sayın Ömer KESKİN

İlgi : 15.02.2023 tarihli ve E--000-0 sayılı yazınız.

Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 08.03.2023 tarihli ve 55 sayılı toplantısında alınan "06" nolu karar ile Ömer KESKİN'in başvurusu **uygun** görülmüş ve karar örneği ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. Bayram TOPAL
Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu
Başkanı

Ek: Karar Yazısı (1 Sayfa)

KARAR

6. Ömer KESKİN'in " Türkiye'de Tarımsal Üretimin Finansmanı ve Gıda Tedarik Zinciri: Sorunların Tespiti ve İslam Ekonomisi Çerçevesinde Çözüm Önerileri " başlıklı çalışması görüşmeye açıldı.

Yapılan görüşmeler Ömer KESKİN'in " Türkiye'de Tarımsal Üretimin Finansmanı ve Gıda Tedarik Zinciri: Sorunların Tespiti ve İslam Ekonomisi Çerçevesinde Çözüm Önerileri " başlıklı çalışmasının Etik açıdan **uygun** olduğuna oy birliği ile karar verildi.

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Doğrulama Kodu :BSDKZKMCLU Pin Kodu :75603

Belge Takip Adresi : <https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=5783&eD=BSDKZKMCLU&eS=228959>

Adres:Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan SAKARYA / KEP Adresi:

sakaryauniversitesi@hs01.kep.tr

Telefon No:0264 295 50 00 Faks No:0264 295 50 31

e-Posta:ozelkalem@sakarya.edu.tr Elektronik Ağ:www.sakarya.edu.tr

Bilgi için: Hanife Babacan

Unvanı: Birim Evrak Sorumlusu

Ek 4: Mülakat Soruları

MÜLAKAT SORULARI

Merhaba,

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalında, Prof. Dr. Mustafa ÇALIŞIR'ın danışmanlığında doktora tezimi yazmaktayım. Doktora çalışmam kapsamında, tarımsal kredilerin ve yaş meyve-sebze tedarik zincirinin mevcut niteliğine ilişkin olarak tespit ettiğim tüm sorunların çözümlerine yönelik model ve politika önerileri geliştirdim. Bir mülakat gerçekleştirerek, ilk önce geliştirdiğim model ve politika önerilerinin detaylarını sizinle paylaşmak ve daha sonra sizden bu öneriler ile ilgili değerlendirmelerinizi almak istiyorum. Mülakat, kırk beş dakikayı geçmeyecek ve izniniz dahilinde MP3 olarak kaydedilip veri analizi için tarafımdan saklanacaktır. Benimle paylaştığınız değerlendirmelerin tarafımdan gizli tutulacağını ve sadece bu çalışma kapsamında yapılacak olan veri analizinde kullanılacağını taahhüt ederim. Veri (değerlendirmeleri) toplama ve analiz için tüm taahhüt ve yükümlülüklerimi içeren gerekli izinler, yetkili organlar nezdinde şahsım ve Sakarya Üniversitesi tarafından alınmıştır.

Mülakata kıymetli zamanınızı ayıracağınız için şimdiden teşekkür ederim.

Saygılarımla,

Öğr. Gör. Ömer KESKİN

Katılımcının Demografik ve Sosyo-Ekonomik Profili

Yaş:

Cinsiyet:

Eğitim:

Meslek/Pozisyon:

Kurum/Kuruluş:

1) Çiftçilerin Tarımsal Üretim Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Değerlendirmeleri

Üretim sürecindeki aşamaları kısaca açıklayabilir misiniz?

Üretim sürecinde karşılaştığınız sorunlar hakkında genel olarak neler söyleyebilirsiniz?

Bu sorunlar, üretkenliğinizi ne ölçüde etkilemektedir?

Bu sorunlar, sizce nasıl çözülebilir?

2) Çiftçilerin Devlet Ödemelerine ve Kredilere Yönelik Değerlendirmeleri

Destekleme ödemelerinin (mazot, gübre, toprak analizi desteği gibi) memnun olduğunuz ve olmadığınız yönleri nelerdir?

Ticari bankalardan ve/veya Tarım Kredi Kooperatifleri'nden tarımsal kredi kullanma/kullanmama/kullanamama gerekçe(leri)niz hakkında detaylı açıklama yapabilir misiniz?

Gerekçeler;

Kullanma	Kullanmama	Kullanamama
Traktör alımı için ()	İhtiyaç duymadığım için ()	Önceki borçlarımı geciktirdiğimden dolayı banka/kooperatif vermediği için ()
Makine-ekipman alımı için ()	Faizler yüksek olduğu için ()	Yeterli teminatım olmadığı için ()
Girdi alımı için ()	Faize karşı olduğum için ()	Banka/kooperatif vermiyor, nedenini bilmiyorum ()
Tarım arazisi alımı için ()	Formaliteler uzun olduğu için ()	Diğer
Bina/tesis/depo inşası için ()	Çok sayıda teminat gerektirdiği için ()	
İşçi ücreti ödemesi için ()	Diğer	
Ev/aile ihtiyaçları için ()		
Araç/konut alımı için ()		
Başka bir krediyi ödemek için ()		
Diğer		

3) Çiftçilerin Tez Kapsamında Geliştirilen Model Önerisine Yönelik Değerlendirmeleri

Model önerisinin uygulanması durumunda bu uygulamadan yararlanmak isteyip istemeyeceğinizi nedenleriyle birlikte söyleyebilir misiniz?

4) Tarım Kredi Kooperatifleri Yetkililerinin Tez Kapsamında Geliştirilen Model Önerisinin Uygulanabilirliğine Yönelik Değerlendirmeleri

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin mevcut organizasyon yapısının selem sözleşmesini tarımsal üretimin finansmanına yönelik alternatif bir yöntem olarak kullanmaya müsait olduğunu söyleyebilir misiniz? Hayır ise neden müsait değil? Evet ise neden kullanıl(a)mıyor?

Model önerisi hakkında genel olarak neler söyleyebilirsiniz?

Model önerisinin Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından uygulanabilirliği konusunda hangi nokta(lar)da sorun(lar) görmektesiniz?

5) Tarım Kredi Kooperatifleri Yetkililerinin ve Uzmanlık Alanları Farklı Akademisyenlerin Tez Kapsamında Geliştirilen Politika Önerilerinin Uygulanabilirliğine Yönelik Değerlendirmeleri

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin mevcut organizasyon yapısının yaş meyve-sebze tedarik zincirindeki işleyişi çok kısa, şeffaf ve izlenebilir hale getirme potansiyeli olduğunu söyleyebilir misiniz? Hayır ise potansiyel nasıl kazandırılabilir? Evet ise potansiyelden nasıl yararlanılmalıdır?

Politika önerileri hakkında genel olarak neler söyleyebilirsiniz?

Politika önerilerinin politika yapımcıları tarafından uygulanabilirliği konusunda hangi nokta(lar)da sorun(lar) görmektesiniz?

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Ömer KESKİN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	İktisat
Bölümü	İşletme
Yüksek Lisans	
Üniversite	Bartın Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İşletme
Makale ve Bildiriler	
1. Keskin, Ö. ve Kurt, Y. (2022). Muhasebe Standartlarına Göre Katılım Bankalarının Nakit Akış Tabloları ve Karlılık Oranları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (1), 271-290. 2. Keskin, Ö. (2022). Barter Sistemi ile ilgili YÖK Tez Merkezinde ve Dergipark Veri Tabanında Yer Alan Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4 (1), 1-10. 3. Keskin, Ö. ve Aytekin, Y. E. (2021). Barter Sistemi: Türkçe Literatürde Yapılmış Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12 (24), 313-336. 4. Aytekin, Y. E. ve Keskin, Ö. (2019). Türkiye’de Faizsiz Finans Sisteminin Duygu Analizi Bağlamında Değerlendirilmesi. International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 5 (3), 87-112. 5. Keskin, Ö. ve Esen, Ş. (2018, September 12-14). The Effect of Organizational Justice Perception of Bank Personnel on Their Organizational Commitment Level. Paper presented at the Business and Organization Research, International Conference, 23-29. Safranbolu/Karabük. 6. Keskin, Ö. (2018). Contemporary Vision of Poverty and Islamic Strategy for Poverty Alleviation. International Journal of Islamic Economics and Finance Studies, 4 (2), 62-73. 7. Keskin, Ö. ve Esen, Ş. (2017). Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Banka Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. Researcher: Social Science Studies, 5 (4), 620-637.	